

319.736

4
35.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)

X. évfolyam

2003. 3. szám

E számunk szerzői

Horváth Zita (Miskolci Egyetem, BTK, Magyar Középkori, Kora Újkori és a Történelem Segédtudományai Tanszék, egyetemi adjunktus),
Molnár Péter (ELTE BTK, PhD-hallgató, Az Érem szerkesztőségének tagja),
Seres Attila (MTA TTI, tudományos munkatárs),
Tóth Árpád (Miskolci Egyetem, egyetemi adjunktus)

BTK = Bölcsészettudományi Kar

ELTE = Eötvös Loránd Tudomány Egyetem

MTA TTI = Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

*

Lapunkat támogatták:

Budapest Főváros Levéltára
Politikatörténeti Alapítvány

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon:

Pengőértékre felülnyomott ezerkoronás államjegy.
Molnár Péter tulajdona

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája

Felelős vezető: Pesti Márta

ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

X. évfolyam

2003. 3. szám

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

12

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (összesen 30 ív), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1053 Budapest, Bihari János u. 18. II/16. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS (felelős szerkesztő) szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1088 Múzeum krt. 6-8.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

Honlap: www.c3.hu/~fons

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, a Word for Windows (WfW) valamely változatán kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 30 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1052 Budapest, Városház u. 9–11. tel.:317-4267

Tíz éves a Fons

Jelentős mérföldköhöz érkezett folyóiratunk: a Kedves Olvasó a Fons tizedik évfolyamának záró számát tartja kezében. A folyóiratot 1994-ben lelkes levéltár szakos hallgatók hozták létre a Levéltáros Hallgatók Egyesülete révén. A megalakuláskor elsődleges célunk az volt, hogy publikációs lehetőséget nyújtsunk levéltár és/vagy történelem szakos hallgatók, illetve friss diplomások számára, egyfajta gyakorló-pályát biztosítsunk azok részére, akik komoly levéltári kutatásokat folytatnak, ám pályájuk elején járva még nincs meg a gyakorlatuk a nagy szakmai folyóiratok által támasztott publikációs követelmények teljesítése terén.

A Levéltáros Hallgatók Egyesületének szerepét időközben a Fons Alapítvány, majd a Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány vette át. A névváltoztatások mögött nem voltak lényegi személyi változások, a folyóiratunkat ma is az a társaság élte, működteti és szerkeszti, mint korábban. Szeretnénk azt hinni, hogy kialakult egy tudományos műhely, „a Fons-kör”, amely szakmai arculatával, az általa képviselt normákkal szélesebb körben hat, és egyre többeket ösztönöz csatlakozásra.

Az elmúlt évtizedben a Fons bekerült az elismert történeti szakmai folyóiratok közé, megtartva ugyanakkor a „gyakorló-pályás” szerepkört. Továbbra is elsődrendű feladatunknak tekintjük a levéltár és történelem szakos egyetemi, illetve PhD-hallgatók és frissen végzett, pályakezdő levéltárosok, történészek publikációs lehetőségének biztosítását, szakmai támogatását. Nagy örömeinkre szolgál ugyanakkor az is, hogy számos már ismert nevű, „befutott”, történész, levéltáros tisztelte meg folyóiratunkat írásával, ezzel is tekintélyt adva a velük együtt publikálóknak.

A Fons továbbra is elsősorban a magyar történelemre vonatkozó források kiadását és levéltári forrásokon alapuló tanulmányok közlését tartja fő céljának, kiemelt figyelmet fordítva azon történeti segédtudományokra is, melyek művelése nélkül szakszerű forráskutatás és forrásközlés el sem képzelhető. Folyóiratunk az elmúlt 10 évben több újszerű kezdeményezésben is szerepet vállalt. Ezek közül kiemelnénk a forráskiadás módszertana és a forráskiadási szabályzatok területén megjelent két tematikus számunkat, illetve a Fons Könyvek reméljük egyre bővülő sorozatát.

Köszönjük olvasóinknak, előfizetőinknek és támogatóinknak, hogy kitartanak mellettünk, reméljük és hisszük, hogy nem végeztünk rossz munkát.

A Szerkesztőség

MOLNÁR PÉTER

A KORONA BUKÁSA

Magyarország forgalmi pénzei 1920–1927¹

Az első világháború befejezését követően évekig fennmaradt a korona–fillér pénzrendszer, melynek tekintélyét a világháború alaposan megtépázta. A feldarabolásra ítélt Osztrák–Magyar Monarchia összes utódállama, így Magyarország is súlyos pénzügyi problémákkal küzdött. Az infláció hamarosan addig soha nem látott méreteket öltött. Mint háborúban vesztes országnak, megoldhatatlan feladatot jelentett pénzünk értékének stabilizálása, legalábbis egyelőre. Új pénzrendszer bevezetése vált szükségessé, amire éveket kellett várni. A mindennapi pénzforgalomban ún. államjegyek vettek részt, vagyis olyan kényszerárfolyamú papírpénzek, melyeket pénzszükségletei alapján az állam bocsátott ki, s nem voltak beválthatók nemesfémre. Az 1918-ban, illetve korábban kiadott ún. bankjegyeket — melyeket a Monarchia jegybankja, az Osztrák–Magyar Bank hozott forgalomba — ekkorra már forgalmon kívül helyezték. Fémpénzek elméletileg még igen, gyakorlatilag viszont, rendkívül csekély értékük miatt, már nem voltak forgalomban az 1920-as évek közepén.

Az 1925. évi XXXV. törvénycikk értelmében a koronaérték helyébe új, szintén arany érték lépett, melynek számolási egysége a pengő lett.² Megszületett a pengő–fillér pénzrendszer. A koronában való kötelező számítás helyébe 1927. január 1-től a pengőértékben való kötelező számítás lépett. 1926-ban a kötelező számítás még koronaértékben történt. Hogy népszerűsítsék az új pénzt, a pengőt, illetve, hogy az új számításra való átmenetet megkönnyítsék, a koronacímletű államjegy-

1 Jelen munka gerincét a szerző egyik korábbi szakdolgozata képezi: Koronacímletű államjegyek pengőértékre való felülnyomása és részvétele a pénzforgalomban 1926–1928 között. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, új- és legújabb kori történeti muzeológia szak, Történelem Segédtudományai Tanszék. Bp., 2001.

Mivel a pengő bankjegyek forgalomba hozatala már az új pénzrendszer történetéhez tartozik, erre jelen munkában nem térek ki.

2 1925:XXXV. Törvénycikk (a továbbiakban tc.) a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről. In: Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár (a továbbiakban M. T.) 1925. évi törvénycikkek. Jegyzetekkel ellátta: Dr. Térfy Gyula. Millenniumi emlékkiadás. Bp., Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1926. 271–281. p.

gyek egy részét pengő vagy fillér értékjelzéssel látták el, a fenti törvényben meghatározott értékarány figyelembevételével. Ezen papírpénzeket az új papírpénzek — immár ismét bankjegyek — megjelenéséig a zavartalan pénzforgalom biztosítása végett még egy ideig forgalomban kellett tartani. Végső bevonásukra 1927–28-ban került sor, s a jegyforgalomról készült statisztikákban 1931-ig szerepeltek.

E témával kapcsolatban nagyobb összefoglaló munka még nem került kiadásra. Egy-két cikk ugyanakkor már megjelent, s ezek nagy fontossággal bírnak.³ A témához szükséges források egy részét, törvényeket, rendeleteket, utasításokat, hirdetményeket Leányfalusi Károly gyűjtötte össze,⁴ nagy segítséget nyújtva ezzel minden kutatónak, gyűjtőnek, érdeklődőnek. Szintén jelentős munka, s ezért említést érdemel F. Fejér Mária és Huszár Lajos bibliográfiai összeállítása,⁵ amely a vonatkozó források egy részét és az 1973-ig megjelent feldolgozásokat adta közre.

-
- 3 *Kupa Mihály – Kupa Mihály Tamás*: Pengő értékjelzéssel ellátott korona-államjegyeink (1926–1928). In: Numizmatikai Közlöny, 1981–1982. 113–118. p. (*Kupa M. – Kupa M. T.*, 1981–1982.); *Rayman János*: A korona bankjegyek átszámítása pengőre. In: Éremtani Lapok, 33. sz. (1995. október) 14–18. p. (*Rayman*, 1995.)
- 4 *Leányfalusi Károly*: A korona–fillér pénzrendszer rendeletei 1892–1926 (1929). In: Az Érem, 1989. 1. sz. 16–31. p.; *Uő*: A pengő–fillér pénzrendszerrel kapcsolatos törvények, rendeletek, utasítások, hirdetmények. In: Az Érem, 1988. 1. sz. 30–37. p.
- 5 *F. Fejér Mária – Huszár Lajos*: A magyar numizmatika bibliográfiája. Bp., Akadémiai Kiadó, 1977.

Magyarország pénzügyi helyzete 1920–1924 között⁶

Az első világháborút lezáró békediktátum aláírására Ausztriával kapcsolatban 1919. szeptember 10-én a Párizs melletti Saint-Germain-en-Laye-ben, míg Magyarországgal 1920. június 4-én a versailles-i kastélyrendszerhez tartozó Nagy-Trianon palotában került sor.⁷ Az osztrák békediktátum 206., míg a magyar 189.

- 6 E témának hatalmas szakirodalmából jelzésszerűen szeretném azokat felsorolni, melyek a korszak jobb megértését, átlátását segítik elő: *Hantos Elemér*: A pénz problémája Középeurópában. Bp., TÉBE Kiadóvállalata, 1925. (TÉBE Könyvtár 4.) 29–41. és 77–78. p. (*Hantos*, 1925); *Radnóti József*: Mi volt itt? A konjunktúra története Hegedüs Lóránt bukásától Popovics Sándor eljövételéig. Bp., Ujságüzem könyvkiadó és nyomda részvénytársaság, 1926.; *Szűdy Elemér*: A nemzetgyűléstől az országgyűlésig. In: A magyar országgyűlés története 1867–1927. Szerk.: Balla Antal. Bp., Légrády Nyomda és Könyvkiadó Részvénytársaság, 1927. 427–516. p. (különösen 427–483. p.); *Domány Gyula*: A magyar szanalás. Bp., Grill-féle Udvari Könyvkereskedés Kiadása, 1927. 7–30. p. (*Domány*, 1927); *Alföldi Antal*: A budapesti pénztintézetek története napjainkig. Bp., TÉBE Kiadóvállalata, 1928. (TÉBE Könyvtár 42.) 111–149. p.; *Eckhart Ferenc*: A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941. Bp., Posner Grafikai Műintézet R.-T., 1941. (különösen 299–305. p.); *Varga István*: Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 39–53. p. (*Varga*, 1964); *Sz. Ormos Mária*: Az 1924. évi magyar államkölcsön megszerzése. Bp., Akadémiai Kiadó, 1964. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 32.) (*Sz. Ormos*, 1964); *Berend T. Iván – Ránki György*: Infláció és elzárkózási irányzatok Magyarországon az első világháború után (1921–1924). In: Századok, 98. évf. (1964) 4. sz. 661–685. p. (*Berend – Ránki*, 1964); *Berend T. Iván – Ránki György*: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929. Bp., Akadémiai Kiadó, 1966. (Gazdaságtörténeti értekezések 4.) 68–99. és 138–156. p. (*Berend – Ránki*, 1966); *Berend T. Iván – Ránki György*: A magyar gazdaság száz éve. Bp., Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1972. 120–125. p. (*Berend – Ránki*, 1972); *Berend T. Iván – Szuhay Miklós*: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Bp., Kossuth Könyvkiadó [és] Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975². 211–217. p.; *Pogány Ágnes*: Két szempont a magyarországi infláció vizsgálatához (1914–1924). In: Történelmi Szemle, XXX. (1987–88) 2. sz. 121–136. p.; *Pogány Ágnes*: Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása. In: Actas, 1992. 4. sz. 19–31. p. (*Pogány*, 1992); *Pogány Ágnes*: Az Osztrák–Magyar Bank felszámolása. A Magyar Állami Jegyintézet tevékenysége, 1920–1924. In: A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924. Szerk.: Bácskai Tamás. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993. 5. rész. 413–499. p. (*Pogány*, 1993.); Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Szerk.: Honvári János. Bp., Aula Kiadó, 1996. 350–376. p. (A vonatkozó rész Honvári János munkája.); *Tomka Béla*: A magyarországi pénztintézetek rövid története (1836–1947). Bp., Gondolat, 1996. 71–91. p.
- 7 Tehát nem a Kis-Trianon palotában, mint ahogy azt sokan tévesen állítják. Ld.: *Gergely Jenő – Pritz Pál*: A trianoni Magyarország 1918–1945. Bp., Vince Kiadó, 1998. 47. p.; A trianoni

cikke foglalkozott a pénzkibocsátással. Ezek csaknem szóról szóra azonos szöveget tartalmaztak. E cikkek értelmében fel kellett számolni a Monarchia jegybankját, az 1878 óta működő Osztrák–Magyar Bankot 1919. szeptember 11-i hatállyal. Minden utódállamnak két hónapon belül a saját területén lévő bankjegyeit államonként eltérő bélyeggel kellett megjelölni (felülbélyegezni), s tizenkét hónapon belül saját pénzjegyeire kicserélni, a bevont bankjegyeket pedig át kellett adni a Jóvátételi Bizottságnak, az osztrák békediktátum életbe lépésétől számított tizen-négy hónapon belül.

Az Osztrák–Magyar Bank felszámolását a Jóvátételi Bizottság által kinevezett biztosok végezték.⁸ A felszámolás valójában már 1918 októberére és 1919 szeptemberére között megkezdődött — párhuzamosan a Monarchia megszűntével és az utódállamok kialakulásával —, s 1922 májusáig elhúzódott.⁹ Az utódállamoknak ezután már saját maguknak kellett gondoskodniuk a jegy kibocsátásról, annál is inkább, mert az Osztrák–Magyar Bank bankjegy-kibocsátási szabadalma 1919. december 31-én lejárt. 1920. január 1-jétől a Bank osztrák és magyar üzletvezetősége elkülönült egymástól Bécs, illetve Budapest székhellyel, s a két egykori főintézet a továbbiakban egymástól függetlenül fejtette ki banktevékenységét, bár az Osztrák–Magyar Bank nevet továbbra is megtartották, 1921. július 31-ig.

Magyarország a pénzforgalom és pénzkibocsátás területén 1920–21 folyamán „két tűz közé” került. Egyrészt a békediktátum értelmében az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeit ki kellett vonnia a forgalomból, másrészt biztosítania kellett az

békediktátum szövegét ld.: A Magyar Békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Jegyzetekkel ellátták: Dr. Alkér Kálmán – Dr. Ambrózy Gyula – Dr. Danilovics Pál – Dr. Lukács Simon – Dr. Nyulászi János – Dr. Pap Dezső – Sipos Árpád. Bp., „Ordo” Törvény- és Rendeletár kiadása, 1921. (a továbbiakban: A magyar békeszerződés ...); 1921: XXXIII. tc. az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: M. T. 1921. évi törvények. Bp., 1922. 197–327. p., továbbá: 1921: XLVIII. tc. az Amerikai Egyesült Államokkal 1921. évi augusztus hó 29. napján Budapesten kötött békeszerződés becikkelyezéséről. In: M. T. 1921. 422–425. p. Az előbbi törvények 1921. július 31-én, míg az utóbbi december 30-án nyert kihirdetést. Utóbbira azért került sor, mert a trianoni békediktátumot az Egyesült Államok nem erősítette meg.

⁸ Az elmondottakat ld.: A Magyar Békeszerződés... 140–147., ill. 308. és 310. p., valamint az 1921: XXXIII. tc. In: M. T. 1921. 256–258. p.

A felülbélyegzés menetével e helyütt nem kívánok foglalkozni, lévén, hogy nem tartozik szorosan a témához, s kifejtése egy önálló tanulmány témája lehetne.

⁹ Pogány, 1992. 19–31. p.; Pogány, 1993. 413–418. p.

ország zavartalan pénzforgalmát. A magyar államnak jegybankot kellett volna felállítania, mely bankjegyeket állít elő, tehát olyan papírpénzeket, melyeket át lehet váltani nemesfémre. Erre azonban Magyarországnak nem volt lehetősége, mert nemesfém kellő mennyiségben a szükséges műveletekhez nem állt rendelkezésére, a háborús jóvátétel kérdése rendezetlen volt, így esély sem volt arra, hogy külföldről anyagi támogatást kap. Külpolitikailag ez idő tájt teljesen elszigetelt volt. Márpedig bank és bankjegy hiányában államjegy-kibocsátáshoz szokás nyúlni, ami eleve magában hordozza az infláció veszélyeit. Magyarországon ekkor már egyre nagyobb infláció tombolt, s a pénzforgalom biztosítása azonnali cselekvést kívánt. Ilyen körülmények között nyújtotta be Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter törvényjavaslatát a nemzetgyűlésnek „a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról” 1921. április 19-én, melyet az egy héttel később — apróbb módosítások után — részleteiben is elfogadott, s az Országos Törvénytárba mint 1921:XIV. törvénycikk került be. Kihirdetésére május 5-én került sor.¹⁰ A következő hónapokban-években kibocsátott államjegyek e törvény alapján kerültek forgalomba, így röviden ismertetnem kell.

A törvénycikk három fejezetből állt, melyek közül az első az államjegyekről szólt. Az ide tartozó paragrafusok rendelkeztek többek között: az Osztrák–Magyar Bank bankjegyeinek államjegyekre való kicseréléséről, a Magyar Királyi Postatakarékpénztár aláírását viselő államjegyek, valamint a Tanácsköztársaság által 1919-ben kiadott 1 és 2 koronás bankjegyutánzatok kicseréléséről. A kibocsátandó új államjegyek összege a 2 milliárd koronát nem haladhatta meg. Ennek az optimista és szigorú — kísérletképpen bevezetett — korlátozásnak az állt a háttérben, hogy Hegedűs pénzügyminiszter ún. deflációs pénzpolitikájának következtében a magyar korona (mely az első világháború előtt még jobb volt a svájci franknál) zürichi árfolyama 1920 szeptembere óta a legmagasabb jegyzésen állt.¹¹ Hegedűs pénzügyi el-

¹⁰ A törvényhozás menetét ld.: Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai. Nemzetgyűlés – Irományok. 1920–1922. VIII. kötet. 251. szám alatti (sz. a.) iromány 357–379. p.; IX. kötet. 261. sz. a., 11–24. p.; Nemzetgyűlési Napló 1920–1922. IX. kötet. 193., 282–283., 331–345. és 347. p.; 1921:XIV. tc. a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról. In: M. T. 1921. 59–67. p. A tc. szövegét ld. még: Budapesti Közlöny. Hivatalos lap (a továbbiakban Bp. K.) 1921. 97. sz. (május 5.) 1–3. p.; Belügyi Közlöny. Kiadja a Magyar Királyi Belügyministerium (a továbbiakban B. K.) 1921. 20. sz. (május 15.) 699–707. p.; illetve „A m. kir. Minisztérium 3.176/1921. M. E. számú rendelete a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló 1921. évi XIV. tc.-életbeléptetése tárgyában.” In: Bp. K. 1921. 97. sz. (május 5.) 3. p.

¹¹ Ld.: Barcza Imre (összeáll.): A magyar korona zürichi árfolyamának táblázata 1914–1923. és A búza árfolyama 1914–1923. [1923. szeptember 18-ig.] Hivatalos adatok alapján. Bp., A szerző kiadása, é. n. [1923.] Számozatlan [2–5.] oldalakon. (Barcza, [1923])

gondolásainak egyik alappillére volt a bankóprés leállítása, ami e törvénycikkben is kifejezésre jutott. Hamarosan azonban újból megindult a korona romlása, és addig soha nem látott méreteket öltött,¹² ami együtt járt a jegyforgalom növekedésével.¹³ Kiskaput jelentett, hogy a minisztérium az előírt összeget az alapítandó Jegyintézet indokolt javaslata alapján időlegesen felemelhette. Az államjegyeket a törvénycikk értelmében a forgalom igényeinek megfelelő címletekben lehetett kiadni a jövőben, s elfogadásuk kötelezővé tétetett. Bevonásuk határidejéről a pénzügyminiszter döntött. A határidő lejártával az állam hat évig még beváltotta vagy kicserélte őket.

Az 1921: XIV. tc. második fejezete értelmében az államjegyeket a következő három évben az újonnan létesített Magyar Királyi Állami Jegyintézet hozta forgalomba. Hogy a Jegyintézet szervezete lényegében azonos volt az Osztrák–Magyar Bankéval, s ily módon a folytonosságot jelentette, jól mutatja az a tény, hogy elnöke Popovics Sándor lett, aki korábban az Osztrák–Magyar Bank kormányzója is volt, alelnöke pedig Pap Elek, az egykori közös jegybank alkormányzója, a tanácsosok közül pedig többen főtanácsosok voltak a Monarchia jegybankjánál.

Végül a harmadik fejezethez érkezve ki kell emelnünk, hogy a pénzügyminiszter felhatalmazást kapott arra, hogy rendeleti úton intézkedjen a Monarchia bankjegyeinek államjegyekre való kicseréléséről, valamint azok végső bevonásának határidejéről. Az államjegyek a Jegyintézetrel szemben az állam függő adósságát képezték, melyek megszüntetése végett a pénzügyminiszternek kellett előterjesztést tennie abban az időpontban, amikor ezt a gazdasági és pénzügyi viszonyok megengedik. A tárgyalt korszakban erre nem került sor.

Az 1921: XIV. tc. alapján felállított Magyar Királyi Állami Jegyintézet működését 1921. augusztus 1-jén kezdte meg.¹⁴ Ez az intézmény nem tekinthető klasszi-

12 Ld.: Barcza, [1923.] Számozatlan [5–6.] oldalakon, továbbá: Barcza Imre (összeáll.): A magyar korona zürichi árfolyamának táblázata 1914–1923. [1923. június 18-ig.] Hivatalos adatok alapján. Bp., Molnár-féle „Magyar Sajtó” könyv-és hírlapnyomda, é. n. [1923.] 9 számozatlan oldal.; Dr. Luy György (összeáll.): Valorizációs tabellák. A magyar korona zürichi jegyzése 1914 augusztustól. [1923. június 30-ig.] Bp., Dr. Luy György, é. n. [1923.] 5 számozatlan oldal.; Barcza Imre (összeáll.): A magyar korona zürichi árfolyamának táblázata 1914–1924. [1924. február 8-ig.] Az aranykoronának a papirkoronához viszonyított havi átlagárfolyama 1914–1924. A búza árfolyama 1914–1924. A búza középárfolyama aranyértékben 1914–1924. A gabonaművek és egyéb termények árfejlődése 1914–1924. Fontosabb értékpapírok árfolyamai a budapesti árú- és értéktőzsdén 1914–1923. Bp., Pesti könyvnyomda-részvény társaság, é. n. [1924.]

13 Erről a következő fejezetben lesz szó.

14 A m. kir. minisztérium 5.860/1921. M. E. számú rendelete a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról szóló 1921. évi XIV. t. c. I. §-nak életbeléptetése tárgyában. In: Bp. K. 1921.

kus értelemben vett jegybanknak, sokkal inkább „... egy külön, az állami adminisztrációtól lehetőleg függetlenített, közhivatali jelleggel bíró, de teljesen bankszerűen működő intézménynek...”¹⁵, ideiglenes jelleggel. A klasszikus jegybank bankjegyeket adott ki, melyeknek volt ércfedezete, míg a Jegyintézet által kiadott jegyek államjegyeknek minősültek — amint az olvasható is rajtuk — ércfedezet nélkül. Az államjegyek kiadása már 1921 májusában megkezdődött, még a Jegyintézet felállítása előtt. 1921 augusztusától 1924 júniusáig — fennállása idején — a Magyar Királyi Állami Jegyintézet bankjegy-kibocsátási monopóliummal rendelkezett.

Magyarország forgalmi pénzei 1920–1924 között

1. Fémpénzek

Fémpénzek ebben a korszakban csekély számban vettek részt a pénzforgalomban.¹⁶ Az 1892 (1900. január 1-je) óta fennálló korona pénzrendszer pénzei hivatalosan ugyan 1926. december 31-ig forgalomban maradtak, azonban ritkán lehetett találkozni velük. Ennek több oka is volt. Az egyik, hogy a lakosság az első világháború kitörése után fémértékük miatt többre becsülte a nemesfém- és fémpénzeket, mint a bankjegyeket, ezért felhalmozta őket. Így az ezüst 1, 2 és 5 koronások, a

169. sz. (július 31.) 2. p.; A magyar királyi pénzügyminiszter 3.736. 1921. P. M. sz. rendelete a m. kir. állami jegyintézet tényleges működésének megkezdése tárgyában. In: Bp. K. 1921. 169. sz. (július 31.) 2. p.; A m. kir. pénzügyminiszter 3.823/1921. P. M. számú rendelete a m. kir. állami jegyintézet cégének megállapítása tárgyában. In: Bp. K. 1921. 169. sz. (július 31.) 3. p.; 3.824 P. M. 1921. szám. „Hirdetmény.” (A jegyintézet 1921. augusztus 1-jén kezd meg működését.) In: Bp. K. 1921. 169. sz. (július 31.) 3. p. A Jegyintézet működéséről ld. továbbá: *Óvári Papp Zoltán*: A jegybankok viszonya az államhoz különös tekintettel a magyar állapotokra. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság. Bp., Grill-féle Udvari Könyvkereskedés, Benkő Gyula R.-T., 1926. (Közgazdasági Könyvtár I. kötet) 81–84. p. (*Óvári*, 1926); *Iván Miklós*: A koronától az aranypengőig. A pénzválság jogi bonctana. Bp., Gergely R. Könyvkereskedése, 1934. 40–51. p. (*Iván*, 1934); *Pogány*, 1987. 121–136. p.; *Pogány*, 1993. 444–468. p.

15 Melléklet a 251. számú irományhoz. Indoklás „a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról” szóló törvényjavaslathoz. In: *Nemzetgyűlés – Irományok. 1920–1922. VIII. kötet. 371. p.*

16 A korszak fémpénzeiről ld.: *Leányfalusi Károly – Nagy Ádám*: Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925. Szeged, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád Megyei Szervezete, 1983., 1989²., 1997³. (*Leányfalusi – Nagy*, 1983); *Rádóczy Gyula*: A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981). Bp., Corvina Kiadó, 1984. (*Rádóczy*, 1984)

bronz 1 és 2 filléresek, valamint a nikkell 10 és 20 filléresek hamar eltűntek a forgalomból. A folyamatot az is felgyorsította, hogy a színesfémek az államnak is kelletek hadi célokra. Mivel 10 koronásnál kisebb címletű bankjegy nem volt forgalomban a háború kitörésekor, hamar megmutatkozott az aprópénz hiánya. Az arany 10, 20 és 100 koronások forgalma nem volt jelentős, ráadásul az Osztrák–Magyar Bank 1914-től igyekezett minél többet begyűjteni belőlük. Az egyre veszesebb aprópénz-hiányon az új, alpakka 10 és a vas 20 filléresek, később a vas 2 filléresek sem tudtak számottevően javítani, mivel a lakosság lassan ezeket is tezaurálta. Súlyosította a helyzetet, hogy az elvesztett világháború végén Magyarországnak — a cseh megszállás előtt — le kellett szerelnie körmöcbányai pénzverdését. Az említett nemesfém- és fém pénz 1918. november 30-tól már nem itt készültek. A pénzverde berendezéseinek egy részét és az alkalmazottak többségét Budapestre vetette a sors. A pénzverés itt folyt tovább. K. B. (Körmöcbánya) verdejellel, 1918-as és 1920-as évszámmal vas 10, míg 1918, 1920 és 1921-es évszámmal vas 20 filléresek készültek. Csekély számban 1922-es évszámmal nikkell 20 filléreseket is vertek.¹⁷ Ezek mennyisége a forgalom igényeihez mérten borzasztóan kevésnek bizonyult, így állandó jelenség maradt az aprópénz-hiány. Egyes városok, polgári hatóságok, gyárak, vagy éppen magánosok saját területükön ezt a problémát ún. szükségpénzek kiadásával próbálták megoldani, több-kevesebb sikerrel.

Az infláció előrehaladtával az aprópénz kérdése egyre kisebb jelentőséggel bírt. Mire intézkedések történtek volna kibocsátásával kapcsolatban, már nem volt érdemes cselekedni, mivel a mindennapi pénzforgalom egyre nagyobb címletű államjegyekkel bonyolódott le. A körmöcbányai pénzverde végleges elhelyezése is évekig tartott, ami szintén hátráltatta a pénzverést. A fém pénzek kérdése 1925-ig lekerült a napirendről.

2. Papírpénzek. Államjegyek kibocsátása

A Magyar Királyi Állami Jegyintézet felállítására előtte, 1921 tavaszán többféle pénzintézet vagy egyéb szerv által kibocsátott papírpénz volt forgalomban Magyarországon. Forgalomban voltak még az Osztrák–Magyar Bank bankjegyei, a Magyar Királyi Postatakarékpénztár aláírását viselő államjegyek, a Tanácsköztársaság 1 és 2 koronás bankjegyutánczatainak egy része, számtalan szükségpénz, és már frissen kibocsátott államjegyek is.

¹⁷ Rádóczy Gyula: Adatok a legújabbkori magyar pénztörténethez. I. A korona pénzrendszer (1892) 1900. I. 1.–1926. XII. 31. In: *Az Érem*, 1971. 2. sz. 25. p.; Rádóczy, 1984. 73–75. p.

1920. november 22-től, illetve december 14-től a vészes aprópénzhiány enyhítésére forgalomba hozták a 20¹⁸ és az 50 fillér¹⁹ címletű államjegyeket, melyeket, a rajtuk feltüntetett szöveg szerint, a Magyar Királyi Postatakarékpénztár kívánságra átváltott más törvényes pénznemekre. Mindkét címlet tipográfiai nyomással készült, vízjegy nélküli papíron. Rövid ideig voltak forgalomban. Más államjegyekre való kicserélésük 1924. január 9-én kezdődött az állampénztáraknál. Február 1–15. között már csak itt voltak kötelesek fizetesképpen elfogadni, vagy más államjegyre cserélni. 1924. február 15-től nem voltak törvényes fizetési eszközök.²⁰ Az 1920-as államjegyeket nem sokkal később nagyobb címletű államjegyek követték. Ezen új, 10.000, 5.000, 1.000, 500 és 100 korona címletű államjegyeknek a forgalomba helyezése 1921. május 9-én vette kezdetét.²¹ Kibocsátásuk kizárólag az Osztrák–Magyar Bank 10.000 és 1.000 korona címletű bankjegyeinek kicserélése céljából történt. A kicserélés határideje május 25-én járt le. Az államjegyek mindegyike 1920. január 1-i kelteztést viselt, s forgalomban 1926-ig maradtak, kivéve a 100 koronást, mely 1927-ig. A 100 koronás államjegy tipográfiai, míg a többi címlet kombinált ofszet és tipográfiai nyomással készült, vízjegy nélküli papíron.

1921. július 11-től 50, 20, 10, 2 és 1 korona címletű államjegyek kerültek forgalomba, „... csakis az osztrák–magyar felülbélyegzésű...” 100 koronás bankjegyek kicserélése végett.²² Ennek határideje július 31-e volt. Ezen államjegyek keltezése

18 A m. kir. pénzügyminiszter 1920. évi 5.989. P. M. számú rendelete, a m. kir. postatakarékpénztár 1920. évi október hó 2-áról keltezett, 20 fillérré szóló pénzjegyeinek kibocsátásáról. In: Magyarországi Rendeletek Tára (a továbbiakban M. R. T.). Kiadja a Magyar Kir. Belügyminisztérium. 1920. II. kötet. 1367–1369. p.; Bp. K. 1920. 269. sz. (november 23.) 1. p.; B. K. 1920. II. kötet. 48. sz. (november 28.) 1882–1883. p.; Pénzügyi Közlöny (a továbbiakban P. K.). A Magyar Királyi Pénzügyminisztérium alá rendelt hatóságok, hivatalok és közegek számára. Kiadja a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium. 1920. 29. sz. (december 25.) 1090–1092. p.

19 A m. kir. pénzügyminiszter 1921. évi 6.473. P. M. számú rendelete, a m. kir. postatakarékpénztár 1920. évi október hó 2-áról keltezett 50 fillérré szóló pénzjegyeinek kibocsátásáról. In: M. R. T. 1920. II. kötet. 1386–1388. p.; Bp. K. 1920. 288. sz. (december 16.) 9–10. p.; P. K. 1921. I. sz. (január 1.) 8–10. p.

20 A m. kir. pénzügyminiszter 4.895/1923. P. M. számú rendelete a m. kir. postatakarékpénztár aláírását viselő 50 és 20 fillérről szóló államjegyek kicserélése tárgyában. In: Bp. K. 1924. 7. sz. (január 9.) 1. p.; B. K. 1924. I. kötet. 2. sz. (január 13.) 15. p.

21 A m. kir. pénzügyminiszter 1921. évi 2.234. P. M. számú rendelete, a 10.000, 5.000, 1.000, 500 és 100 koronáról szóló államjegyek forgalombahozataláról. In: M. R. T. 1921. II. kötet. 1088–1096. p.; Bp. K. 1921. 97. sz. (május 5.) 3–5. p.; B. K. 1921. I. kötet. 20. sz. (május 15.) 768–775. p.; P. K. 1921. I. kötet. 12. sz. (május 15.) 650–659. p.

22 A m. kir. pénzügyminiszter 1921. évi 3.500. P. M. számú rendelete, az 50, 20, 10, 2 és 1 koronáról szóló államjegyeknek forgalombahozataláról és az Osztrák – Magyar bank magyar felülbélyegzésű 100 koronáról szóló bankjegyeinek kicseréléséről. In: M. R. T. II. kötet.

szintén 1920. január 1., de 1927-ig voltak forgalomban. Az 50 koronás kombinált ofszet és tipográfiai, a többi címlet tipográfiai nyomással, vízjegy nélküli papíron készült.

A következő pénzkibocsátás már a Magyar Királyi Állami Jegyintézet felállításánál történt. A „... mindinkább fokozódó pénzforgalom könnyebb és gyorsabb lebonyolítása, valamint a külföldön készülő s igen tetemes előállítási költséget igénylő államjegyek lehető kiméltése érdekében ...” a Jegyintézet 1922. augusztus 30-tól kezdve látra szóló, nem kamatozó 100.000, 500.000 és 1.000.000 korona címletű pénztárjegyeket adott ki, egyelőre csak a budapesti főintézetnél: „Az államjegyeket helyettesítő ezeknek a fizetési eszközöknek elfogadására senki sem kötelezhető, s így a szóbanforgó pénztárjegyek csak akkor adhatók ki, ha azt az illető fél kívánja vagy ahhoz hozzájárul.”²³ Államjegyek ellenében ilyen pénztárjegyeket a budapesti főintézetnél bárki szerezhetett, de be is válthatott, s fizethetett is velük. A pénztárjegyek tehát pénzkiszegítő szerepet játszottak, s címletük nagysága jól mutatja az infláció fokozódását. (A fentiekben említett, külföldön készült államjegyekről a későbbiekben lesz szó.)

1922. szeptember 6-tól egy új címlet, a 25.000 koronás államjegy került forgalomba, 1922. augusztus 15-i keltezéssel.²⁴ A pénzjegy ofszet és litográfiai nyomással készült, vízjegy nélküli papíron. Forgalomban 1926-ig maradt.

1923. július 13-tól forgalomba hozták a 10.000.000 és az 5.000.000 koronás nem kamatozó pénztári jegyeket, melyeket a hirdetmény értelmében szintén csak a Jegyintézet budapesti főintézete adott ki, ugyanazon kitételek mellett, mint az általa korábban kiadott — az előbbiekben tárgyalt — pénztárjegyek esetében.²⁵

1923-ban az infláció mértéke már ijesztő volt, ami a pénzkibocsátás terén is világosan megmutatkozott. A különböző címletű államjegyek gyorsan követték egy-

1276–1283. p.; Bp. K. 1921. 150. sz. (július 10.) 1–3. p.; B. K. 1921. II. kötet. 30. sz. (július 17.) 1275–1281. p.; P. K. II. kötet. 24. sz. (augusztus 20.) 2119–2127. p.; továbbá: Helyesbítés. (A 3.500. P. M. számú rendelet alapján kibocsátott 10 és 2 koronás államjegyek leírásának helyesbítése.) In: Bp. K. 1921. 169. sz. (július 31.) 3. p.; B. K. 1921. II. kötet. 33. sz. (augusztus 7.) 1472–1474. p.

23 671/1922. szám. Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó nem kamatozó pénztárjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1922. 198. sz. (augusztus 30.) 3. p.

24 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, az 1922. évi augusztus hó 15-ről keltezett, 25.000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1922. 204. sz. (szeptember 6.) 1. p.; Helyesbítés. (Az 1922. augusztus 15-i keltezésű 25.000 koronás államjegy leírásának helyesbítése.) In: Bp. K. 1922. 205. sz. (szeptember 7.) 1. p.

25 559/1923. szám. Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó 10.000.000 koronáról szóló és 5.000.000 koronáról szóló nem kamatozó pénztári jegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1923. 158. sz. (július 15.) 6. p.

mást. Július 16-tól megjelent az 50.000 koronás, mely vízjegy nélküli papíron, ofszet, tipográfiai és litográfiai nyomással készült, 1923. május 1-jei keltezéssel.²⁶ Ez az első általunk tárgyalt — és egyébként forgalomba került — államjegy, melyet 1926-ban pengőértékre nyomtak felül. A többi 1923. évi keltezésű címmel is ez történt, mint később látni fogjuk.

1923. július 30-tól forgalomba hozták a 100.000 koronást, 1923. május 1-jei keltezéssel, vízjegy nélküli papíron, ofszet, tipográfiai és litográfiai nyomással.²⁷

Szeptember 15-től kezdődően új 1.000 koronás államjegy került forgalomba, 1923. július 1-jei keltezéssel. Ez a címlet méret szempontjából az 1920-asnál jóval kisebb. Forgalomba hozatalát a következőkkel indokolták: „A pénzforgalom növekedése következtében az ezidőszertint forgalomban levő államjegyek egyes címleteinek méretei kezelési szempontból túlnagyoknak bizonyulván, kívánatosná vált, hogy a m. kir. állami jegyintézet az eddigieknél kisebb méretű államjegyeket hozzon forgalomba.”²⁸ Ez volt az első ilyen indokkal forgalomba hozott államjegy, melynél azonban az anyagtakarékosság is nyilván szempont volt, összefüggésben az olcsóbb előállítási költségekkel. Ez is vízjegy nélküli papíron, ofszet és tipográfiai nyomással készült.

Szeptember 25-től új, a korábbinál kisebb méretű 10.000 koronásokat is forgalomba hoztak. Vízjegy nélküli papírra nyomták őket, ofszet és tipográfiai eljárással, 1923. július 1-jei keltezéssel.²⁹ December 7-től kisebb méretű 100 koronás címleteket bocsátottak ki, szóról szóra ugyanazon indokkal, mint az azonos — 1923. július 1-jei — keltezésű 1.000 koronásokat. Vízjegy nélküli papírra nyomták őket, ofszet és tipográfiai nyomással.³⁰

26 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó 1923. évi május hó 1-ről keltezett 50 000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 159. sz. (július 17.) 2. p.

27 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó 1923. évi május hó 1-ről keltezett 100 000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1923. 170. sz. (július 29.) 4. p.

28 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, 1923. évi július hó 1-ről keltezett 1000 koronára szóló államjegyek forgalomba hozatala tárgyában. In: Bp. K. 1923. 208. sz. (szeptember 15.) 2–3. p.

29 Hirdetmény. A m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó 1923. évi július hó 1-ről keltezett 10 000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp.K. 1923. 216. sz. (szeptember 25.) 4–5. p.

30 9.580/III. 1923. szám. Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó 1923. évi július hó 1-ről keltezett 100 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1923. 278. sz. (december 7.) 1. p.

1924. február 23-tól új címlet került forgalomba, az eddigi legmagasabb, az 500.000 koronás, az indoklás szerint a „...pénzforgalom könnyebb és gyorsabb lebonyolítása érdekében...”. Vízjegy nélküli papíron, tipográfiai, ofszet- és réznyomással készült államjegy, 1923. július 1-jei keltezéssel.³¹

Március 18-tól új, kisebb méretű 5.000 koronást bocsátottak ki, 1923. július 1-jei keltezéssel, s ugyanazon indokkal, mint az 1923-as 1.000 koronások esetében. Vízjegy nélkül, kombinált ofszet és tipográfiai nyomással készült címlet.³²

Március 31-től került forgalomba a korona–fillér pénzrendszer legnagyobb címlete, az 1923. szeptember 4-i keltezésű 1.000.000 koronás. Kiadását ugyanazzal indokolták, mint az 500.000 koronás esetében. Vízjegy nélküli papírra nyomták, tipográfiai, ofszet és réznyomó eljárással.³³ A korona inflációja ezzel a csúcspontjához érkezett.

A Jegyintézet fennállásának idején még két alkalommal bocsátottak ki államjegyeket. Elsőként 1924. május 19-től az új, kisebb méretű 25.000 koronást 1923. július 1-jei dátummal, ugyanazzal az indokkal, mint az 1923-as 1.000 és 5.000 koronást. E címlet vízjegy nélküli papírra került, ofszet, litográfiai és tipográfiai eljárással.³⁴

A Jegyintézet utolsó kibocsátása az 1923. július 1-jei keltezésű 500 koronás államjegy volt, mely 1924. június 20-án jelent meg a pénzforgalomban. Kibocsátásánál ugyanarra az indokra hivatkoztak, mint az 1923-as keltezésű 1.000, 5.000 és 25.000 koronás esetében. Vízjegy nélküli papíron, ofszet és tipográfiai nyomással készült.³⁵

31 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, 1923. évi július hó 1-ről keltezett 500 000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1924. 45. sz. (február 23.) 7. p.

32 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, 1923. évi július hó 1-ről keltezett 5000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1924. 65. sz. (március 18.) 4–5. p.

33 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, 1923. évi szeptember hó 4-éről keltezett 1.000.000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1924. 75. sz. (március 30.) 7. p.

34 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, 1923. évi július hó 1-ről keltezett 25.000 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1924. 101. sz. (május 18.) 8–9. p.

35 Hirdetmény a m. kir. állami jegyintézet által kibocsátandó, 1923. évi július hó 1-ről keltezett 500 koronára szóló államjegyek forgalombahozatala tárgyában. In: Bp. K. 1924. 126. sz. (június 19.) 7. p.

Láthatjuk tehát, hogy 1920–1924 között a magyar papírpénzek³⁶ fogalma alatt kizárólag államjegyeket kell értenünk, hiszen csak ezeket adtak ki. (Amennyiben a kisegítő pénz szerepét betöltő pénztárjegyeket nem vesszük figyelembe.) Ebben az időszakban a jegyforgalom hónapról hónapra nőtt, s 1924 januárjában átlépte a bővös 1 billió, majd áprilisban a 2 billió koronás határt.³⁷ Mivel az 1920-as évek elején Magyarországnak nem volt korszerű, jól felszerelt pénzjegynyomdája, az államjegyek túlnyomó többségét külföldön állították elő. Az 1920-as évek közepétől nyílt erre itthon is lehetőség.

Az államjegyek nyomdái

A Monarchia idején a bankjegyeket az Osztrák–Magyar Bank pénzjegynyomdájában készítették, így 1918 végére Magyarország lényegében bankjegynyomda nélkül maradt. Legalábbis abban az értelemben, hogy a bécsi nyomda a Monarchia felbomlását követően már nem kívánta hazánkat bankjegyekkel ellátni, habár erre 1919. december 31-ig, az Osztrák–Magyar Bank szabadalmának lejártáig kötelezve volt. Ez a helyzet vezetett 1918–19-ben a Károlyi-kormány és a Tanácsköztársaság magyarországi bankjegy-kibocsátásaihoz. Utóbbi ellen az Osztrák–Magyar Bank élesen tiltakozott, azt törvénytelennek minősítette. Mivel nem volt esély arra, hogy Magyarország egyhamar saját jegybankot állíthat fel, pénzre pedig szükség volt, s azt nagy mennyiségben itthon nem lehetett előállítani, külföldön kellett a pénzjegyeket nyomtatnia. „hazai sokszorosítóipar mai állása mellett, főleg a magas névértékű jegyek gyártására az országban alkalmas berendezésű és megfelelően gyakorolt személy-

36 A korszak papírpénzeit ld. még: *Kupa Mihály – Ambrus Béla: Magyarország papírpénzei* II. kötet. A Kossuth korszak és a független Magyarország papírpénzei 1848–1866 és 1918–1964. Bp., Magyar Régészeti Művészettörténeti és Éremtani Társulat Éremtani Szakosztálya, 1964.; *Leányfalusi – Nagy, 1983.; Rádóczy, 1984.; Rádóczy Gyula – Tasnádi Géza: Magyar papírpénzek 1848–1992.* Bp., Danubius Kódex Kiadói Kft., 1992.; *Kupa Mihály: Corpus Notarum Pecuniarium Hungariae [Magyar Egyetemes Pénzjegytár]* (Világ – pénztörténeti vonatkozásokkal.) I–II. kötet. Bp., Informatika Történeti Múzeum Alapítvány, 1993. (*Kupa, 1993*)

37 Az államjegy-forgalom növekedéséhez ld.: Barcza Imre [összeáll.]: *Valuta- és Ártáblázatai. [1914–1925. szeptember 15-ig.]* Bp., Pesti könyvnyomda – részvény – társaság, é. n. [1925.] 41–42. p. (Barcza, [1925]); *Magyar Statisztikai Évkönyv 1923–1925.* Szerkeszti és kiadja a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp., Athenacum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat Könyvnyomdája, 1927. 176. p.; *Jankovich Béla: A papírpénz inflációja és értéke az utolsó évtized tapasztalatai nyomán.* Bp., Különlenyomat a „Közgazdasági Szemlé”-ből, 1925. A 114–117. p. táblázatai.

zettel bíró telep nem állott rendelkezésre. A speciálgépek, festékanyagok, a különleges papír beszerzése is leküzdhetetlen akadályokba ütközött volna. Nem maradt más hátra, noha valutáris viszonyaink mellett ennek az eljárásnak fölötté költséges volta előre látható volt, mint a megrendelésnek legalább egy részét külföldre kiadni.”³⁸ 1919 végén, az osztrák békediktátum idején már nyilvánvaló volt, hogy Magyarországnak is ki kell cserélnie régi bankjegyeit. Újakat Ausztriától nem várhatott, hiszen az infláció fokozódásával annak bankjegynyomdája már így is eléggé igénybe volt véve. Külföldi nyomda után kellett nézni. Meg is indultak a tárgyalások, s 1919 végén Korányi Frigyes pénzügyminiszter magyar koronára szóló államjegyeket rendelt a zürichi Orell Füssli cégtől.³⁹ Az Orell Füssli Nyomdai Műintézet a bankjeggyártás területén már jó hírnévvel és tapasztalattal rendelkezett. Vele a tárgyalások már a Károlyi-kormány idején elkezdődtek, csakúgy, mint amerikai és angol cégekkel, de az Orell Füssli értékpapír- és nyomdacég ajánlata volt a legkedvezőbb. A tárgyalások azonban a Tanácsköztársaság idején megszakadtak, „... mert a legsürgősebb kis címletű papírpénzek gyártását a svájciak azonnal nem vállalták.”⁴⁰ A Tanácsköztársaság bukása után a tárgyalások folytatódtak. A svájci céggel való szerződéskötés több ok miatt is kedvezőnek látszott. Egyrészt, mert Svájc semleges ország, s ez, az akkori külpolitikai viszonyokat figyelembe véve, kedvező körülménynek számított.⁴¹ Másrészt e cég ajánlata előnyösebb volt a többinél, az Amerikai Egyesült Államok bankjegynyomdájánál pl. 20-30%-kal olcsóbb, rövidebb szállítási határidővel, tehát gyorsabb előállítással.⁴² Az Orell Füssli céggel kötött megállapodás szerint az 50 és ennél nagyobb címletű koronásokat ő készítette, míg a 20, 10, 2 és 1 koronás államjegyek itthon, illetve a 2 koronások kis részben Bécsben készültek.⁴³ Közelebbről: az 1 koronás a budapesti Hornyánszky-féle Könyvnyomdában; a 2 koronás a Glóbus Nyomdában Budapesten, illetve a bécsi államnyomdában; a 10 és 20 koronás a Franklin Nyomdában Bu-

38 Melléklet a 251. számú irományhoz. Indoklás „a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról” szóló törvényjavaslathoz. In: Nemzetgyűlés – Irományok. 1920–1922. VIII. kötet. 378. p.

39 Pogány, 1993. 432. p.

40 Ambrus Béla: Az államjegyek nyomdajelzesei (1920–1923). In: Az Érem, 1977. 1. sz. 38. p. (Ambrus, 1977)

41 B. Nánási Éva: Az önálló magyar papírpénz-kibocsátás (2. rész). In: Az Érem, 1980. 2. sz. 10. p. (B. Nánási, 1980)

42 Rádóczy, 1971. 24. p.; B. Nánási, 1980. 10. p.; Rádóczy, 1984. 22. p.; Rádóczy – Tasnádi, 1992. 16. p.

43 Melléklet a 251. számú irományhoz. Indoklás „a pénzforgalom ideiglenes szabályozásáról” szóló törvényjavaslathoz. In: Nemzetgyűlés – Irományok. 1920–1922. VIII. kötet. 378–379. p.; Nemzetgyűlési Napló, 1920–1922. IX. kötet. 335. p.

dapesten (más forrás szerint a budapesti államnyomdában).⁴⁴ Ezen nyomdák már a Tanácsköztársaság idején is működtek pénzjegynyomdaként. A 20 és ennél kisebb címletű koronások előállítására nem igényelt különleges eljárást, hisz ekkor már csak csekély értéket képviseltek, nem volt érdemes hamisítani őket. Az 50 koronás és az ennél nagyobb címletek már különlegesebb technikával készültek.

Az 1920-as keltezésű 20 és 50 filléreseken és az 1, 2, 10 és 20 koronásokon nincs nyomdajelzés. A zürichi 50, 100, 500, 1.000, 5.000, 10.000, 100.000, 500.000 és 1 milliós államjegyeken többféle jelzéssel is találkozhatunk. Az államjegyek alján egyrészt a cég neve, ORELL FÜSSLI ZÜRICH, másrészt eltérő változatban TW, W, T WILLI és T W betűk találhatók. A betűk az egyik hosszú ideig alkalmazott feltaláló cégtárs-technikus nevét jelentik, aki a hamisítás megelőzése céljából egy speciális gépet készített. Amíg ez a gép nem lett a cég tulajdona, csak tesztelték, a feltaláló feltüntethette az államjegyeken a nevét. „Amikor a cég a gépet megvásárolhatta, illetve a feltaláló cégtárs lehetett, ettől az időtől kezdve csupán a gépi eljárást jelző „W” betűt tüntették fel.”⁴⁵ A legtöbb államjegyünk tehát a gépi eljárás szabadalmának megvétele előtt készült. Az említett speciális gépi eljárás, az ún. photo guilloche volt, vagyis „... gépi úton előállított, nehezen utánozható vékony vonalak komplexuma.”⁴⁶

A Svájcban készült államjegyek nyomási és szállítási költségei a magyar államnak óriási megterhelést jelentettek. „A pénzügyminisztériumot naponta ostromolták leveleikkel a magyar nyomdák, kifogásolva az államjegyek minőségét, felajánlva szolgálataikat. Ennek egyik oka a magyarországi nagy munkanélküliség volt.”⁴⁷ Ezért a magyar kormány 1921 januárjában tárgyalásokat kezdett Budapesten az Orell Füssli céggel egy, a közreműködésével felállítandó önálló pénzjegynyomdáról.⁴⁸ Magyarország politikai és gazdasági érdekei úgy kívánták, hogy erre minél hamarabb sor kerüljön. Már az első, 1919. december 4-i pénzjegynyomási szerződés egyik pontjaként felmerült annak a követelménye, hogy a horribilis szállítási költségek és az ezzel járó biztosítási díjak megtakarítása érdekében a svájci cég a magyar fővárosban rendezzen be egy közös tulajdonban lévő pénzjegynyomdát, amely minél hamarabb megkezdi a svájci technikai eljárással változatlan alakú államjegyek gyártását.⁴⁹

44 *Ambrus*, 1977. 39. p.; *B. Nánási*, 1980. 11. p.

45 Az elmondottakhoz ld.: *Ambrus*, 1977. 39. p., illetve a 41. p. táblázata.

46 *Kupa*, 1993. I. kötet. 209. p.

47 *B. Nánási*, 1980. 10. p.

48 Uo., 10–11. p.

49 *Kupa M. – Kupa M. T.*, 1981–1982. 114. p.

1922 októberében a magyar kormány megkötötte a szerződést az Orell Füssli céggel, s a nyomda részvénytársasági formában hamarosan megszületett: ez év decemberében a minisztertanács döntése alapján létrejött a Magyar Pénzjegynyomda Rt.⁵⁰ A cég részvényeinek 51%-a a magyar állam, 49%-a az Orell Füssli cég tulajdonába került.⁵¹ Amíg a Magyar Pénzjegynyomda Rt. budapesti székháza az V. kerület Markó utca 13–17. szám alatt elkészült, a svájci cég átmenetileg a Magyar Királyi Államnyomda egyik elkülöníthető géptermeében és a körülötte lévő öt helyiségben rendezte be a nyomdarészleget. Időközben a Magyar Pénzjegynyomda Rt. a pénzügyminiszter 3647/1922. számú leiratával 1937. december 31-ig — a 20 koronán felüli címletű papírpénzek nyomását illetően — pénzjegy-előállítási monopóliumot kapott.⁵² A budapesti pénzjegynyomda felszerelését a svájci cég szállította, a felállított gépek működtetésének betanításával megbízott szakembereket küldött.⁵³ Addig pedig, amíg a hazai pénzjegynyomda megkezdhette működését, a szerződés szerinti időpontokban szállította a megrendelt államjegyeket Budapestre.

A Magyar Pénzjegynyomda Rt. székházának felépítéséhez és a nyomda működtetéséhez a svájciak jelentős frank-kölcsönnel járultak hozzá, melyet 20 év alatt kellett visszafizetni.⁵⁴ A magyar állam a pénzjegynyomdának 1937 végéig adott pénzjegy-előállítási monopóliumot csak abban az esetben vonhatta vissza, ha megvásárolja az Orell Füssli cégtől a részvények 49%-át, másfélszeres áron. A svájci cég a részvénytársaság alaptőkéjének 10%-át kapta osztalékként a magyar államtól. Cserében díjtalanul átadta a Zürichben nyomott koronacímletű államjegyek rajzait és nyomólemezeit, és lemondott az 1919. december 4-én kelt 9.836 PM sz. rendeletben biztosított jogáról, mely szerint a nyomólemezek máshol nem használhatók fel.⁵⁵ A magyar állam 100.000 svájci frankért kizárólagos jogon megvásárolta az Orell Füssli cégtől a papírpénzek előállításánál alkalmazott ún. photo guilloche eljárást. A papírpénzek bal alsó sarkában eleinte feltüntették az eljárás kidolgozójának névjelét, TW, T W, T WILLI vagy csak W formájában.⁵⁶

50 Óvári, 1926. 88. p.; továbbá *Botos János*: A Magyar Nemzeti Bank működésének első éve 1924–1931. In: *Uő*: A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924–1948. Bp., Presscon Kiadó, 1999. I. fejezet. 74. p. (*Botos*, 1999)

51 A m. kir. kormány 1919–1922. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., Athenacum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Könyvnyomdája, 1926. 49. p.

52 *B. Nánási*, 1980. 11. p.; *Rádóczy*, 1984. 23. p.; *Kupa M. – Kupa M. T.*, 1981–1982. 114. p.

53 *Ambrus*, 1977. 40. p.

54 *Botos*, 1999. 75. p.; *Rádóczy*, 1984. 23. p.

55 Az elmondottakhoz ld.: *Rádóczy*, 1971. 25. p.; *Rádóczy*, 1984. 23. p.

56 *Ambrus*, 1977. 38–41. p.; *Rádóczy*, 1984. 23. p.

A Magyar Pénzjegynyomda Rt. — már említett — ideiglenes nyomdarészlege 1923. augusztus 18-tól 1925. április 9-ig működött közre államjegyek gyártásában.⁵⁷ Itt készültek azok az államjegyek, amelyek előoldalának alján a „Magyar Pénzjegynyomda Rt. Budapest” megjelölés látható.⁵⁸ Közben azonban az Orell Füssli cég is folytatta az államjegyek gyártását. Utolsó megrendelését a Magyar Királyi Állami Jegyintézetől 1924. február 14-én kapta.⁵⁹ Az államjegyek nyomását fokozatosan a Magyar Pénzjegynyomda Rt. vette át. A svájci megrendelésekkel kapcsolatos utolsó vételár-részletet 1926 júniusában egyenlítették ki, s innentől számítják a Pénzjegynyomda működését.⁶⁰

A „Magyar Pénzjegynyomda Rt. Budapest” megjelölésű államjegyeken szintén előfordulnak a TW, T W betűk, melynek az a magyarázata, hogy az egyes címletek lemezei még Zürichben készültek a korábban tárgyalt gép alkalmazásával.⁶¹ 1925. április 9-én a Magyar Királyi Államnyomda helységeiből átszállították a nyomda-gépeket a már felépített és részben felszerelt, Markó utca 13–17. szám alatt 1925 februárja óta működő székházba, és ott állították üzembe őket.⁶² Időközben — 1924. június 24-én — megkezdte működését a Magyar Nemzeti Bank. Az 1925. március 12-i minisztertanácsi ülés megvizsgálta a Magyar Pénzjegynyomda Rt. tevékenységét. A nyomda kapacitása meghaladta a hazai jegyszükséglet igényeit, ami lehetővé tette számára külföldi pénzjegyek előállítását is. A pénzügyminiszter kérte és megkapta a minisztertanács felhatalmazását, hogy a Pénzjegynyomdában lévő magyar állami részesedést átengedhesse a Magyar Nemzeti Banknak⁶³ (a továbbiakban M. N. B.). Az M. N. B. 1925. április 29-i főtanácsi ülésén a vezérigazgató bejelentette, hogy az M. N. B. névértékben átveszi a Magyar Pénzjegynyomda Rt. állami kézben, illetve svájci tulajdonban lévő részvényeit. Az Orell Füssli cég a részvények eladásakor átadta az M. N. B.-nek az államjegyek nyomásánál alkalmazott technikát, az ún. nedves eljárást, amely megfelelő védelmet biztosított a hamisítások ellen. A főtanács természetesen támogatta az ügyletet, hiszen az itthon előállított államjegyek költsége kb. 50%-kal volt kisebb mint külföldön. A főtanács 1925. május 25-i ülésén jelentették be az ügylet lebonyolítását. Ezzel a Pénz-

57 Kupa M. – Kupa M. T., 1981–1982. 114. p.

58 Ld.: Kupa, 1993. I. kötet. 131. p.

59 Ambrus, 1977. 40. p.; Kupa, 1993. I. kötet. 131. p.

60 Ambrus, 1977. 40. p.

61 Ambrus, 1977. 40–41. p.

62 Kupa M. – Kupa M. T., 1981–1982. 114–115. p.

63 Botos, 1999. 75. p.

jegynyomda az M. N. B. saját kezelésébe került.⁶⁴ Erről tanúskodik az V. kerületi előljáróság 1925. december 21-én kiállított iparigazolványa.⁶⁵ Ezen ügylettel kívánta biztosítani magának az M. N. B. gazdasági rentabilitását.⁶⁶

Attól kezdve, hogy a Pénzjegynyomda az M. N. B. kiegészítő szerve lett, beosztotta nyomdájának jelzését. Azonban továbbra is az Orell Füssli cég által készített és megvásárolt lemezeken nyomták az egyes államjegy-címleteket, aminek következtében a nyomdajelzés nélküli államjegyeken továbbra is megmaradtak a TW, T W betűk.⁶⁷

„Az 1923. év elejétől 1924. év közepéig terjedő időszak az ország valutáris helyzetének legnehezebb és legválságosabb korszakát jelenti.”⁶⁸ Ez a megállapítás a numizmatikus szemével nézve igaz az előzőekben tárgyalt államjegyekkel kapcsolatban is, hiszen ezen időszak alatt kerültek forgalomba Magyarországon a legnagyobb címletek, s kiadásuk gyorsan követte egymást. Az összes államjegyet egyetlen ember, Helbing Ferenc tervezte. Az 1923-as keltezésű — a korábbiaknál biztonsági okokból⁶⁹ és költségkímélés végett kisebb méretű — államjegyek valamennyi rajzát újra kellett készítenie, mert a nagyalakúak rajzai nem bírták el a kisalakúakhoz szükséges kicsinyítést.⁷⁰ A nagy címletű államjegyek az emberekben bizalmatlanságot keltek, amit el kellett oszlatni. „Tekintettel arra, hogy a jelenleg forgalomban levő államjegyekre nyomtatott nyomdai jelzések különbözőségéből, illetve abból, hogy egyes jegyeken nyomdai jelzés nincs, a jegyek valódisága vagy hamis voltára következtetnek, tájékoztatás céljából közhírré tesszük, hogy az ezidőszertint forgalomban levő 50 koronás és ennél nagyobb névértékű államjegyek részben az Orell-Füssli zürichi cégnél, részben a Magyar pénzjegynyomda r.-t.-nál, részben pedig a — Magyar pénzjegynyomda r.-t. átvétele óta — a Magyar Nemzeti Bank pénzjegynyomdájában készültek. A jegyek előlapjának alsó szélére az Orell-Füssli cégnél készült jegyeknél „Orell Füssli Zürich”, a Magyar pénzjegy-

64 Az elmondottakhoz ld.: *Botos*, 1999. 75. p.; A főtanács jelentése az 1925. év üzletviteléről. In: A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének II. rendes évi ülése, 1926. évi február hó 15.-én. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1926. XX. p.

65 *Leányfalusi Károly – Nagy Ádám*: Magyarország fém- és papírpénzei. A pengő pénzrendszer 1926–1946. Kecskemét, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács – Kiskun Megyei Szervezete, 1986. 10. p. (*Leányfalusi – Nagy*, 1986)

66 *Kupa Mihály – Kupa M. T.*, 1981–1982. 115. p.

67 *Ambrus*, 1977. 41. p.

68 A m. kir. kormány 1923–1925. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Bp., Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Könyvnyomdája, 1928. 62. p.

69 Ld.: *Kupa*, 1993. I. kötet. 130. p.

70 Uo. 131. p.

nyomda r.-t.-nél készült jegyeknél „Magyar Pénzjegynyomda R.-T. Budapest” van nyomtatva, a Magyar Nemzeti Bank pénzjegynyomdája által készített jegyeken pedig nyomdai jelzés nincs. Magából abból a körülményből tehát, hogy valamely jegyen a fentemlített egyik vagy másik nyomdai jelzés van, illetőleg hogy valamely jegyen nyomdai jelzés nincs, az illető jegy valódiságára, illetőleg hamisított voltára következtetni nem lehet. Valamennyi 50 koronás és ennél nagyobb névértékű jegy előoldalának alsó balsarkában „T.W.” jelzés van.”⁷¹

Magyarország pénzügyi helyzete 1924–1925-ben

1. A Magyar Nemzeti Bank létrejötte

1924 elején Magyarország pénzügyi szempontból katasztrofális helyzetben volt. Jegyforgalma túllépte az 1 billió koronát⁷², s az inflációban virágzott a spekuláció. Az adós jól járt, a hitelező sokat veszített. Az inflációnak, ha nem is a megfékezésére, de lassítására és a spekuláció leszorítására született a takarékkorona-rendelet.⁷³ A takarékkorona egy számolási érték, a koronára szóló államjegyeknek hozzá való viszonyát naponta állapították meg.⁷⁴ A takarékkoronára szóló pénztartozásokat a megállapított értékviszony figyelembevételével magyar államjegyekben kellett teljesíteni. A korona értékcsökkenését 1918 után már számos eszközzel próbálták mérsékelni, pl. takarékosági intézkedésekkel, vagyonváltsággal, adóemelésekkel, kényszerkölcsonnöklökkel. Ezek legfeljebb csak átmeneti sikereket hoztak. A takarékkorona⁷⁵ bevezetésével el akarták érni, hogy a hitelek felvétele az adósok számára ne váljék a pénz elértéktelenedése folytán jó üzletté.

71 Hirdetmény. (A Magyar Nemzeti Bank 1926. május 15-i hirdetménye az 50 koronás, vagy ennél nagyobb címletű államjegyek „Orell Füssli Zürich”, illetve „Magyar Pénzjegynyomda R.-T. Budapest” jelzéssel történő ellátásáról.) In: Bp. K. 1926. 11. sz. (május 18.) 2. p.; továbbá: A m. kir. belügyminiszternek 2.528/1926. B. M. eln. számú körrendelete. A bankjegyeken lévő nyomdajelzések. (Valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjének, a m. kir. állami rendőrség budapesti és valamennyi kerületi főkapitányának.) 1926. május 27. In: B. K. 1926. II. kötet. 41. sz. (szeptember 26.) 686–687. p.

72 Ld.: Barcza, [1925.] 42. p.; Magyar Statisztikai Évkönyv 1923–1925. 176. p.

73 A m. kir. minisztérium I.411/1924. M. E. számú rendelete a takarékkoronáról szóló számolási érték szabályozása tárgyában. In: Bp. K. 1924. 42. sz. (február 20.) 1. p.

74 A takarékkorona 1924-es árfolyamát ld.: Kallós János (szerk.): Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompsz 1925–26. évre. Bp., Pesti Tőzsde, 1925. október. 174. p.

A korona értékromlásának teljes megállítására a belső erőfeszítések kevésnek bizonyultak. Magyarország külpolitikai helyzete egészen más volt, mint 1920–21-ben. Akkor semmi esélye nem volt annak, hogy az ország pénzügyeit, államháztartását hathatós külföldi segítséggel, kölcsönrel lehessen rendbetenni. Hegedűs Lóránt pénzügyministerségének rövid, ún. deflációs időszakát követően ismét beindult a bankóprés, hiszen csak így lehetett az államháztartás igényeit kielégíteni. Az ércfedezet nélküli papírpénz (államjegy) így vált az ország valutájává, felváltva a tényleges ércfedezettel bíró aranyalapú korona-valutát.

1922. szeptember 18-án Magyarországot felvették a Népszövetségbe, s hosszú tárgyalások után — bizonyos feltételek végrehajtása mellett — 1924-ben 250 millió aranykorona értékű nemzetközi kölcsönt kapott.⁷⁶ A feltételek az ún. újjáépítési program részei voltak: az infláció megállítása, a magyar korona értékének stabilizálása, a kormánytól független jegybank felállítása, az államháztartás egyensúlyának helyreállítása, legkésőbb 1926. június 30-ig. Hamarosan megkezdődött a feltételek teljesítése, s ezzel a stabilizáció.⁷⁷ A magyar korona értékét az angol fonthoz kapcsolták, egészen 1925 szeptemberéig. Megszülettek az ún. szanálási törvények, vagyis az 1924:IV. tc. „az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról”,⁷⁸ az 1924:V. tc. „a Magyar Nemzeti Bank létesítéséről és szabadalmáról”,⁷⁹ valamint az 1924:X. tc. „a korona értékcsökkenésének meggátlására irányuló egyes intézke-

75 A takarékkoronáról bővebben ld.: *Szigeti Gyula*: A takarékkorona szerepe a pénz-és hitelforgalomban. In: Magyar Statisztikai Szemle, 1924. 5–6. sz. 210–216. p.; *Varga*, 1964. 74–78. p.; *B. Nánási*, 1980. 11–12. p.; *Rádóczy*, 1971. 26. p.; *Rádóczy*, 1984. 24. p.; *Pogány*, 1993. 462. és 468. p.

76 *Sz. Ormos*, 1964.

77 A stabilizációról számos feldolgozás született. Az alábbiakban jelzésértékűen felsorolok néhányat ezek közül: *Hantos*, 1925. 77–78. p.; *Fellner Frigyes*: A pénzrendszer reformja Magyarországon. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1925. évi 580. számából. Bp., Franklin-Társulat Nyomdája, 1925.; *Óvári*, 1926. 84–96. p.; *Domány*, 1927. 31–60. és 72–157. p.; *Iván*, 1934. 51–58. p.; *Varga*, 1964. 43–53. p.; *Berend – Ránki*, 1966. 138–156. p.; *Berend – Ránki*, 1972. 120–125. p.; *Berend – Ránki*, 1975. 211–217.; *Péteri György – Pécsi Vera*: A Magyar Nemzeti Bank alapításának nemzetközi és belföldi előzményei. In: A Magyar Nemzeti Bank története I. Az Osztrák Nemzeti Banktól a Magyar Nemzeti Bankig 1816–1924. Szerk.: Bácskai Tamás. Bp., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993. 6. rész. 501–585. p. (*Péteri – Pécsi*, 1993); *Bognár Károly*: A Magyar Nemzeti Bank történetéből. In: Pénzügyi Szemle, 1994. 9. sz. 721–730. p.; *Honvári*, 1996. 363–373. p.; *Botos*, 1999. 13–59. p.

78 M. T. 1924. évi törvények. Bp., 1925. 6–44. p. E törvényeket 1924. április 26-án hirdették ki.

79 Uo., 44–77. p. 1924. április 26-án hirdették ki.

désekről⁸⁰ címmel. Az 1924: IV. tc. tartalmazta a legkésőbb 1926. június 30-ig megoldandó feladatokat. Ennek ellenőrzésére főbiztost küldtek Magyarországra, Jeremiah Smith bostoni ügyvéd személyében. Ő itteni tevékenységét a Magyar Nemzeti Banknál 1924 májusában kezdte el, s 1926. június 30-ig havi jelentéseket küldött Magyarország pénzügyi helyzetéről a Nemzetek Szövetségének Tanácsához.⁸¹ Miután Magyarország pénzügyi egyensúlya 1926. június 30-ig helyreállt, munkája ezzel a nappal véget ért. Magyarország pénzügyi ellenőrzése megszűnt.

Az 1924:V. tc. értelmében megszűnt a Magyar Királyi Állami Jegyintézet, s létrejött a Magyar Nemzeti Bank. Minderre 1924. június 24-én került sor. Az M. N. B. e törvény értelmében saját jegyeinek kibocsátásáig adhatott ki államjegyeket, de csak az 1921:XIV. tc. alapján kibocsátott államjegyekével azonos kiállításúakat. Az M. N. B. üzleti működésének megkezdésekor már forgalomban lévő államjegyeket úgy tekintették, mintha ő bocsátotta volna ki azokat. Az M. N. B. működésének megkezdésével megszűnt a takarékkorona. Az 1924:V. tc. tizenhat paragrafusból és az M. N. B. alapszabályaiból állt, utóbbi tizennégy fejezetre osztva. Ezek közül itt most hármat kell kiemelni: az Alapszabályok I. fejezete szerint az M. N. B. feladata többek között Magyarország területén a pénzforgalom szabályozása, a készfizetések (a bankjegyeknek érccel való beváltása) előkészítése és annak megkezdése után folyamatos biztosítása. A VII. fejezetben az állam kötelezte magát arra, hogy a bankszabadalom lejártáig, vagyis 1943. december 31-ig állami papírpénzt (államjegyet) nem fog kiadni. Végül a X. fejezet értelmében a fenti időpontig az M. N. B. bankjegy-kibocsátási monopóliumot kapott. A kibocsátandó címletek nagyságának megállapítása az M. N. B. főtanácsának és a pénzügyminiszternek lett a feladata. Az M. N. B. felállításával Magyarországnak először volt saját, klásszikus értelemben vett jegybankja. Az 1848-as követelés most teljesült. Felállításával megszűnt a magyar korona inflációja, s elkezdődött a felkészülés — többek között arany és ezüst készletek gyűjtésével — a pénzrendszer reformjára.

80 Uo., 151–152. p. 1924. május 20-án hirdették ki.

81 *Smith, Jeremiah*: Magyarország pénzügyi újjáépítése. A Nemzetek Szövetsége magyarországi főbiztosának I–XXV. (záró) jelentése. 1924. május hó 1-től 1926. június 30.-áig a Nemzetek Szövetségének Tanácsához. H. n., K. n., é. n. [Bp., TÉBE, 1924–1926.]

2. A pénzrendszer reformja. A pengő bevezetése

„A valutareform elvi alapjának lefektetése után további feladat új pénzegységnek és pénzlábnak a megállapítása, az új pénzlábnak megfelelő értékerméknek, nemkülönben megfelelő mennyiségű váltópénznek veretése, az érmeforgalom rendezése, az új értékben való számolás kötelezővé tétele, végül annak az elrendezése, hogyan kelljen az új értéket a jogviszonyokra alkalmazni.”⁸² Mindez nem történt, nem történhetett egyik napról a másikra, az előkészítéshez és a megvalósításhoz bizonyos időre volt szükség. Az új pénzegység elnevezésének kérdésével az 1901-ben alapított Magyar Numizmatikai Társulat igen komolyan foglalkozott, lévén, hogy ez „... oly kérdésévé vált a magyar közéletnek, amelybe társulatunk joggal beleszólást követelhetett magának.”⁸³ A Társulat az 1925. május 14-i és június 18-i választmányi ülésén foglalkozott a kérdéssel. Az itt elhangzott javaslatok alapján memorandumot készített, melyben részletesen indokolt javaslatot terjesztett a pénzügyminiszter elé. A memorandumot a Társulat vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzetgyűlési képviselő útján juttatta el Bud János pénzügyminiszterhez, és gondoskodott arról is, hogy a napisajtó — közgazdászok, bankárok, kereskedők és gyárosok bevonásával — szintén foglalkozzon az ügygel. Meg is indult egy több hétig tartó vita, mely a közvéleményt is élénken foglalkoztatta.⁸⁴ A napisajtó mellett különböző ankétek is foglalkoztak a pénzegység, az új magyar pénz elnevezésének kérdésével. A Társulat szakszerű érveket sorakoztatott föl a különféle számításba vett pénzegység-elnevezések mellett vagy ellen. Szóba került a „tallér, shilling, márka, frank, turul, turán, forint, libertás, Máriás” és a „pengő” elnevezés, mint leendő pénzegység. A „pénzegység törtrészé”-nek, a „kisebbit pénzem”-nek, vagyis a váltópénz elnevezésének pedig felmerült a „garas, denár, poltura, obulus, batka, krajcár, fillér” és az „újfillér” név. A Társulat végül új magyar pénzegységnek a „pengő”-t ajánlotta: „A pengő elnevezés kifejezésre juttatná a mai papírpénz-világ után azt az örömezzést is, hogy a nép közé a sok bankjegy után ismét pengő ércpénz kerülne. Előnye továbbá az, hogy magyar, nemzeti és újszerű. Azt hisszük, hogy ezzel a közfelfogás hamar megbarátkoznék, s nemzeti irányban dőlne el új valutánk elnevezésének fontos kérdése.”⁸⁵ Váltópénz-

82 Melléklet a 953. számú irományhoz. Indoklás „a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről” szóló törvényjavaslatához. In: Nemzetgyűlés – Irományok. 1922–1926. XVI. kötet. 299. p.

83 Dr. Zimmermann Lajos: Az új magyar pénzegység elnevezése. In: Numizmatikai Közlöny, 1924–1925. 33. p. (Zimmermann, 1924–1925)

84 Uo., 33–36. p., továbbá: Uő: A 25 éves Magyar Numizmatikai Társulat (1901–1926). In: Numizmatikai Közlöny, 1926. 21. p. (Zimmermann, 1926); Rádóczy, 1984. 81. p.

85 Zimmermann, 1924–1925. 35. p.

nek a Társulat a „fillér”-t javasolta: „A kisebbik pénznem elnevezésénél jobbat nem tudnánk ajánlani ma, mint a fillért. A koronavaluta fillérje már évek óta megszűnt, meghalt, senki sem beszél róla, senki sem gondol már arra, hogy létezik. Nem esünk abba a bajba, hogy az új fillért összetévezzük a régivel. Nehézséget nem okozna annak felhasználása, és jobbat ajánlani nem is tudnánk.”⁸⁶ A pengő elnevezéssel sokan egyetértettek. Pl. Dr. Török László, aki az Országos Magyar Iskola-Egyesület 1925. június 28-i közgyűlésén tartott előadást. Érvelésében elvetette a „TURUL, MÁRIÁS, LÁZSIÁS, FRANK, SHILLING, TALLÉR” és „FORINT” elnevezéseket, és egyetértve a közgyűléssel a „PENGŐ” név mellett állt ki, mert az „[e]lső sorban is magyar szó, lefordíthatatlan, tehát minden más nyelven is ebben a magyar alakjában kell használni. Magában foglalja, és élesen kifejezi azt, hogy nemesfém-ből való, tehát nem papirospengő. Átmenti a tradíciót tökéletesen. Minden magyar rögtön megérti. Kizár minden félreértést. Pszichológiai szempontból pedig legalább is akkora tekintélyt hoz magával, mint amekkorát a forinttól várnak.”⁸⁷ A közgyűlés elhatározta, hogy az elfogadott indítványt felterjeszti a Nemzetgyűléshez, a kormányhoz, a Magyar Nemzeti Bankhoz, továbbá a sajtót, a közélet kiválóságait, és a pénzügyi világ prominens személyiségeit felkéri az eszme támogatására és propagálására.

Több hónapos vita után 1925 októberében már kormányzati szinten folyt a tanácskozás a valutareformról. A minisztertanács október 9-i ülésén⁸⁸ az osztószám kérdése volt napirenden. Ez azt jelentette, hogy amennyi az osztószám, annyi papírkorona fog megfelelni egy egységnek az új pénznemben. A kérdésben nagyon megoszlottak a vélemények. Bethlen István miniszterelnök szerint az átmenet szempontjából a 12.500-szoros osztószám a megfelelő. A 10.000-szeres osztószámot politikai szempontból ellenezte, mivel ez egyenlő lenne az osztrák pénzegységgel — melyet még 1925. január 1-jén vezettek be —, ami egyrészt a Monarchia helyreállítása irányában tett lépésnek tűnhetett volna, másrészt pedig az osztrák korona értékromlása esetén a magyar korona árfolyama is csökkent volna. Bethlen támogatta

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ Dr. Török László: „Pengő” legyen az új magyar pénz neve! Az Országos Magyar Iskola-Egyesület Rákosi Jenő elnöklete alatt 1925. június 28-án XLII. évi közgyűlésén tartott előadás. [Bp.,] 1925. június 1-i dátummal 2 számozatlan oldal. (E fontos és érdekes forrásra Rónaszéki István, a Magyar Numizmatikai Társulat segédkönyvtárosa hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is hálásan köszönök. – A szerző.)

⁸⁸ A Minisztertanács ülésének jegyzőkönyve a valutareformról, 1925. október 9. In: Karsai Elek (összeáll.), Nemes Dezső (szerk.): Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon 1924–1926. Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945. III. kötet. Magyar Országos Levéltár. Bp., Kossuth, 1959. 187–189. p. (Iratok III.)

viszont a shilling-rendszer (1 angol shilling = 17.500 papírkorona), de ezt az angol pénzügyi körök nem támogatták. Az aranykoronára való átmenetet (1 aranykorona = 14.300 papírkorona) és a 20.000-szeres osztószámot ellenben nem pártolta. Javasolta, hogy az összes lehetséges megoldást az ún. 33-as, szanálással foglalkozó nemzetgyűlési bizottság elé terjesszék. A kereskedelemügyi miniszter az 5.000-szeres osztószám híve volt. A pénzügyminiszter megjegyezte, hogy Popovics Sándor, a Magyar Nemzeti Bank elnöke a 20.000-szeres osztást támogatja, de ha sem ezt, sem a 10.000-szerest nem fogadják el, úgy elfogadná a 12.500-szoros osztást. A kultuszminiszter a shilling-rendszer híve volt. A földművelésügyi miniszter a 10.000-szeres osztószámmal értett egyet, ennek elvetése esetén az 5.000-szeressel. A népjóléti és munkaügyi miniszter az aranykorona bevezetése mellett foglalt állást, csakúgy, mint az igazságügyminiszteri államtitkár.⁸⁹

Az ún. 33-as, szanálást ellenőrző bizottság 1925. október 15-én tárgyalta a szorzószám kérdését. Itt különböző megoldások merültek fel, többen a 10.000-szeres osztószámot támogatták. A pénzügyminiszter végül közölte, hogy az elhangzottakat a minisztertanács elé fogja terjeszteni.⁹⁰ A minisztertanács október 16-án már meg is tárgyalta az új pénzegység bevezetéséről szóló törvényjavaslat-tervezetet.⁹¹ Tekintettel arra, hogy „... az alkalmazandó osztószám mellett az átmenet a jelenlegiről az új pénzre az átszámítási nehézségek lehető kiküszöbölésével minél simábban mehessen végbe, másrészt pedig, hogy az új pénzegység már magában is reális értéket képviseljen, emellett azonban az árképződésre drágítólag ne hasson...”, a pénzügyminiszter a 12.500-as osztószámot javasolta az új pénzegység alapjául, mondván: „Az átszámítás nem komplikált, az új pénzegység középpohelyet foglal el az osztrák schilling és az aranykorona között.”⁹² A minisztertanács a törvényjavaslat-tervezetet az indoklással együtt elfogadta. Október 27-én Bud János pénzügyminiszter a nemzetgyűlés színe előtt benyújtotta törvényjavaslatát „a pengőérték megállapításáról és az ezzel összefüggő rendelkezésekről.” A tervezetet a pénzügyi bizottság október 29-én tárgyalta meg. Jelentésében kiemelte, hogy elfogadja a 12.500-as osztószámot, mert így a közönség azonnal áttérni kényszerül az új valutában való számításra, ami a 10.000-szeres osztószám esetén nem történnék meg, „... miután az elhagyandó nullákat a forgalomban még igen sokan használnák.” Több kisebb-nagyobb változtatást is végrehajtott a bizottság. A leglényege-

89 Az elmondottakat ld.: Uo., illetve *Botos*, 1999. 72. p.

90 *Iratok III.* 189. p., 5. l. ábragyűzet.; *Botos*, 1999. 72. p.

91 A Minisztertanács ülésének jegyzőkönyve az új pénzegységről szóló törvényjavaslat-tervezetről. 1925 október 16. In: *Iratok III.* 190–191. p.; *Botos*, 1999. 73. p.

92 *Iratok III.* 190–191. p.

sebb, hogy a „garas” váltópénz helyébe a „fillér”-t vette fel. Ezzel együtt a tervezet általánosságban és részleteiben is a javasolt szövegezésben a nemzetgyűlésnek elfogadásra ajánlotta, jelentését még aznap benyújtva a háznak. Az ügy fontosságát misem mutatja jobban, mint az, hogy már október 30-án megkezdték a tervezet tárgyalását, mely november 3-án és 5-én folytatódott. Hosszas érvelések után a 12.500-szoros szorzószám győzött, bár sok híve volt a 10.000-szeresnek, és az aranykoronára való átmenetnek is. Végül a törvényjavaslatot részleteiben is elfogadta a Nemzetgyűlés, az Országos Törvénytárba, mint az 1925: XXXV. törvény-cikk került be. Kihirdetésére november 21-én került sor.⁹³ A Magyar Numizmatikai Társulat nagy meglepéssel vette tudomásul, hogy az új pénzegység a pengő lett: „Ma már a törvény biztosítja, hogy új pénznemünk egységének elnevezése pengő lesz és a kisebb pénznem elnevezése fillér. Memorandumunknak átolvasása után nem lehet kétséges, hogy ezen kérdésnek eldöntésében milyen nagy és fontos szerep jutott társulatunknak.”⁹⁴

Az 1925:XXXV. tc. szolgált tehát a pénzrendszer reformjának alapjául. Négy fejezetből állt, melyek közül témánk szempontjából három fontos. Az I. fejezet értelmében a koronaérték helyébe a pengőérték lépett, mely szintén aranyérték. A pengő 100 fillérré oszlott. A koronaérték arany érméit többé nem volt szabad verni. (Rendelkeztek ugyanakkor arany 10 és 20 pengős veréséről, ami azonban a pengő pénzrendszer fennállása alatt nem valósult meg, csak elvi intézkedés maradt.) Az új pénzrendszer ezüst-, illetve nem nemesfém érméit kizárólag az M. N. B. bocsáthatta ki. A korona pénzrendszer arany 100, 20, 10, valamint ezüst 5, 2 és 1 koronásai, illetve nem nemesfém 20, 10, 2 és 1 filléresei, továbbá az ausztriai értékű ezüst egyforintosok 1927. január 1-től nem voltak forgalomban. A II. fejezet a pengőértékben való kötelező számítással kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazta. A koronában való kötelező számítás helyébe 1927. január 1-től a pengőértékben való kötelező számítás lépett. A IV. fejezetben foglaltak szerint az M. N. B. koronacímletű államjegyeket a pengőértékre szóló bankjegyek elkészültéig 1927. január 1-je után is kibocsáthatott és forgalomban tarthatott. Ezeket az államjegyeket bevonásukig az 1 pengő = 12. 500 korona értékarány alapulvételével fizetés gyanánt el kellett fogadni. A törvénycikk nem rendelte el a koronacímletű államjegyek pengőértékre való felülnyomását, mégis úgy gondolom, várható volt, hiszen a pengő

⁹³ A törvényhozás menetét ld.: Nemzetgyűlés – Irományok. 1922–1926. XVI. kötet. 953. sz. 292–304. p. és 960. sz. 318–324. p.; Nemzetgyűlési Napló 1922–1926. XXXV. kötet. 193., 257., 267–282., 290–309., 338–347. és 375. p.; 1925: XXXV. tc. In: M. T. 1925. 271–281. p.; B. K. 1925. II. kötet. 50. sz. (november 22.) 327–331. p.

⁹⁴ Zimmermann, 1924–1925. 36. p., illetve: *Uő.*, 1926. 21. p.

címletű bankjegyek forgalomba helyezéséig bizonyos időre volt szükség, így a pénzforgalmat addig is a koronás államjegyekkel kellett biztosítani. A következő egy-két év pénztörténeti szempontból ilymódon igen érdekesen alakult.

Koronacímletű államjegyeink pengőértékre való felülnyomása és részvétele a pénzforgalomban 1926–1928 (1931) között

Az 1925:XXXV. tc. tehát megreformálta a pénzrendszert, bevezette a pengőt. A pengőértékben való kötelező számítás azonban csak 1927. január 1-jén vette kezdetét. Az 1925. november 21–1926. december 31. közötti több mint egy esztendő tulajdonképpen egy átmeneti időszak, amikor már bevezették a pengőt, de még nem kötelező érvénnyel. Hogy miért, arra hadd válaszoljak Bud János pénzügyminiszter szavaival: „A kötelező számítás 1927. január 1-én lép életbe, mert ez az az időpont, amikor ki tudunk lépni a nyilvánosság elé úgy az ércpénzzel, mint az arannyal fedezett bankjegyekkel. ... Akkor kell jönni az új számítással, amikor tudjuk, hogy ki tudjuk elégíteni a forgalmat. ... Addig ideje lesz az egész nagyközönségnek hozzászokni az új pénzegységhez.”⁹⁵ Az 1926-os esztendő tehát még a „korona éve” volt, legalábbis abban az értelemben, hogy a pengő rendszer pénzeit csak 1926. december 27-től hozták forgalomba.

Az M. N. B. 1924. június 24-én megkezdte működését. (Alakuló gyűlése május 24-én volt.) Új címletű korona-államjegyet már nem bocsáthatott ki, de a már forgalomban lévő címletekből adhatott ki újabb mennyiséget, ha a jegyforgalom megkívánta. Az M. N. B. működésének első napján a jegyforgalom meghaladta a 2,5 billió koronát, mely aztán tovább nőtt, s júliusban túllépte a 3 billiót, szeptemberben a 4 billiót. 1924 végétől azonban a jegyforgalom növekedése előbb lelassult, utóbb pedig átmenetileg még csökkent is, s csak 1925 szeptemberében lépte túl az 5 billió koronát.⁹⁶ 1926 elején kezdetét vette az államjegyek forgalomból való kivonása. Február 4-től az 1920. január 1-i keltezésű 10.000, 5.000, 1.000 és 500, valamint az 1922. augusztus 15-i keltezésű 25.000 koronás került kivonásra, aminek végső határideje 1926. július 31. volt. Ezen időpont után az M. N. B. intézetei már

⁹⁵ Nemzetgyűlési Napló, 1922–1926. XXXV. kötet. 282. p.

⁹⁶ Az államjegyek forgalmának növekedését az egyes címletekre vonatkozó 1924. június 24–1925. december 31. közötti adatokkal együtt ld.: A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének I. évi rendes ülése 1925. évi március hó 28-án. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1925. 24. p. 3. sz. melléklet, továbbá: A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének II. rendes évi ülése 1926. évi február hó 15.-én. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1926. 22–23. p. 3. sz. melléklet.

csak kicserélés végett fogadták el őket. 1929. július 31-ével az M. N. B. beváltási kötelezettsége megszűnt.⁹⁷ Közben egyre sokasodtak a problémák — főleg vidéken — a koronának pengőre történő átszámítása körül, hiszen az egyszerű embernek a nagy számokkal való osztás-szorzás (1 pengő = 12.500 korona) sokszor problémát jelentett. Ezt érzékelve, az 1919-ben Budapesten alakult Baross Szövetség, a kereskedők, iparosok, rokonszalmák és östermelők országos egyesülete, javaslatára⁹⁸ a forgalomban lévő koronacímletű államjegyek egy részét az átszámítás figyelembevételével pengő értékjelzéssel is megjelölték. (Ez az intézkedés ebben a formában nem teljesen felelt meg a Baross Szövetség ajánlásának, hiszen ők valamennyi, még értéket képviselő államjegyet felül akarták nyomtatni pengő vagy fillér értékre.) Az 1926. május 11-én kiadott 3108/1926. P. M. számú rendelet alapján az M. N. B. pénzjegynyomdája Áj 96/1926. június 26-i jelentése szerint végrehajtotta a felülnyomást. Ennek értelmében 3,661.000 db 500 koronást is felülnyomtak 4 fillerre, melyek végül nem kerültek forgalomba. „Úgy látszik, hogy a pénzügyi körök arra a megállapításra jutottak, hogy a 9,971.842 db megjelölés nélküli és forgalomban levő 500 koronás államjegy be tudja tölteni a 4 fillér értékű fizetési eszközökre váró feladatot...”.⁹⁹ A felülnyomott államjegyek egy részét az Orell Füssli cég, másik részét a Magyar Pénzjegynyomda Rt., míg harmadik részét a már az M. N. B. házinyomdaként működő Pénzjegynyomda készítette. Az első két részhez tartozó államjegyeken van cégjelzés, míg a harmadikhoz tartozóknál nincsen.¹⁰⁰ A pengő értékjelzéssel felülnyomott államjegyek kizárólag 1923. évi keltezésűek, és nagy részük nyomdahely megjelölése nélküli példány, vagyis 1925 júniusa után gyártották, amikor a Pénzjegynyomda már az M. N. B. saját üzeme volt.¹⁰¹ A közönség a felülnyomásról hirdetmény útján szerzett tudomást 1926. augusztus 25-én.¹⁰²

97 Hirdetmény az 1920. évi január hó 1-i kelettel ellátott 10.000, 5.000, 1.000 és 500 korona, valamint az 1922. évi augusztus hó 15-i kelettel ellátott 25.000 korona névértékű államjegyek bevonása tárgyában. In: Bp. K. 1926. 27. sz. (február 4.) 1–2. p.; P. K. 1926. 7. sz. (február 20.) 58. p.

98 *Kupa Mihály – Kupa M. T.*, 1981–1982. 114. p.; Kormos Gyula (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1927–1929*. A nyilvános számadásra kötelezett vállalatok összes adatait tartalmazó évkönyv. Bp., Athenaeum irodalmi és nyomdai rt., 1928. 992. p.

99 Az idézetet és az elmondottakat ld.: *Kupa M. – Kupa M. T.*, 1981–1982. 114. p., 117. p. I. kimutatás.

100 Uo., 114. p.

101 Uo., 115. p., 117. p. I. kimutatás.

102 Hirdetmény. (A Magyar Nemzeti Bank Áj 96/XII-1926. (augusztus 16.) szám alatti hirdetménye az 1.000 korona és ennél nagyobb névértékű államjegyek egy részének pengőérték megjelöléssel való ellátásáról.) In: Bp. K. 1926. 192. sz. (augusztus 25.) 1. p.; B. K. 1926. II. kötet.

1926 folyamán a két pénzegységben — koronában és pengőben — történő számítás miatt különböző átszámítási táblázatok láttak napvilágot, különböző „hivatalos” és „nem hivatalos” helyekről. Volt, amelyiket a Pénzügyminisztérium, s volt, amelyet kereskedő adott ki.¹⁰³ A cél a pengő népszerűsítése és az új számításra való átmenet megkönnyítése, továbbá a „kisember” segítése volt az átmenet idején. De szüksége volt átszámítási segédeszközre a bankároknak és egyéb pénzembereknek is. Egyes kereskedők a táblázat egyik oldalán magukat, a másikon a pengőt reklámozták. Az átszámítási táblázatokra azonban túl sokáig nem volt szükség, mivel folytatódott az államjegyek bevonása. Most már olyan címletek is sorra kerültek, amelyeket pengőértékre nyomtak felül. 1926. december 27-től kezdve kivonták a forgalomból az 1923. május 1-i kelettel ellátott 100.000 és 50.000, az 1923. július 1-i kelettel ellátott 25.000, 10.000, 5.000, 1.000, 500 és 100 koronást, valamint az 1920. évi január hó 1-i kelettel ellátott 100, 50, 20, 10, 2 és 1 koronás címletű államjegyeket.¹⁰⁴ A forgalomban 1927. június 30-ig maradhettek. Ezután 1930. június 30-ig az M. N. B. intézetei már csak kicserélés végett fogadták el őket. Az M. N. B. beváltási kötelezettsége ezzel megszűnt. Ezen államjegyek bevonásával párhuzamosan 1926. december 27-től megjelentek a forgalomban a pengő pénzrendszer fém- és papírpénzei, 1927. január 1-től pedig végérvényesen megszűnt a korona–fillér pénzrendszer. Utolsó államjegyeinek bevonására 1927. december 27-ig kellett várni. A bevonás az 500.000 és az 1.000.000 koronásokat érintette.¹⁰⁵ A bevonás 1927. december

41. sz. (szeptember 26.) 686–687. p. A hirdetmény olvasható továbbá: *Kupa M. – Kupa M. T.*, 1981–1982. 116. p., míg a pengőértékre felülnyomott államjegyek a következő, 117. p.

103 Néhány kiadvány a sok közül: Jóna Jenő – Gerber Károly (összeáll.): *Pengő-aranykorona-korona átszámítási táblázatok. Hivatalos adatok alapján.* Bp., „Corvin” Irodalmi vállalat, 1926.; *Pengő-papírkorona átszámítási táblázatok.* M. Kir. Pénzügyminisztérium kiadása. Bp., Magyar Királyi Állami Nyomda, 1926. 13 p.; *Pengő-papírkorona-aranykorona átszámítási táblázatok.* M. Kir. Pénzügyminisztérium kiadása. Bp., Magyar Királyi Állami Nyomda, 1926. 20 p.; *Rajna Zsigmond – Lord Pál:* *Pengő-kézi könyv. Rendszeres átszámítási táblázatokkal.* Bp., TÉBE Kiadóvállalata, é. n. [1926.]; Della Vedella Mihály (főszerk.): *Nagy Magyar Compass 1925–1926. A nagyméltóságú magy. kir. minisztériumok által ajánlott, a pénzügyi hatóságok és a főbb pénztézetek által támogatott és használt pénzügyi és kereskedelmi évkönyv.* Bp., Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t., 1926. 10. p.; *Rayman*, 1995. 15–17. p.; *Éremitani Lapok*, 14. szám. (1992. augusztus.) 24. p.

104 Hirdetmény az 1923. évi május hó 1-i kelettel ellátott 100.000 és 50.000 koronás, az 1923. évi július hó 1-i kelettel ellátott 25.000, 10.000, 5.000, 1.000, 500 és 100 koronás, valamint az 1920. évi január hó 1-i kelettel ellátott 100, 50, 20, 10, 2 és 1 koronás címletű államjegyek bevonása tárgyában. E. 1633/I.1926. In: Bp. K. 1926. 290. sz. (december 19.) 27. p.; B. K. 1927. I. sz. (január 2.) 66. p.; P. K. 1926. 35. sz. (december 20.) 442–443. p.

105 E. 1758/III-1927. szám. Hirdetmény az 1923. évi július hó 1-i kelettel ellátott 500.000 koronás, valamint az 1923. évi szeptember hó 4-i kelettel ellátott 1.000.000 koronás címletű állam-

27–1928. június 30. között zajlott. Ezen időpont után 1931. június 30-ig az M. N. B. intézetei már csak kicserélés végett fogadták el őket. 1931. június 30-ával a koronacímletű államjegyek végképp eltűntek a színről. Az M. N. B. beváltási kötelezettsége megszűnt. Ugyanezen idő alatt bevonták a kisegítő pénz szerepét betöltő 100.000 és 1.000.000 koronás címletű pénztárjegyeket is.¹⁰⁶

A koronacímletű államjegyek végső bevonása tehát 1926 decemberétől 1931 júniusáig tartott, ekkorra tűntek el végleg a forgalomból.¹⁰⁷ A koronás államjegyek forgalma 1926-ban általában 5 billió korona körüli összeget tett ki, néha alatta maradt, néha viszont túllépte azt. Hónapok tekintetében az október lóg ki a sorból, amikor a jegyforgalom meghaladta a 6 billió koronát.¹⁰⁸ A december 27-től forgalomba hozott pengős bankjegyek forgalma december 31-én több mint 115 millió pengőt tett ki, vagyis átszámítva közel 1.5 billió koronát.¹⁰⁹ 1927-től kezdődően rohamosan csökkent a forgalomban lévő államjegyek összege. Január 1-jén még közel 4.5 billió koronát tett ki, de a hónap végén már csak valamivel több mint 2.2 billiót, február végén közel 1.2 billiót, március végén kb. 640 milliárdot, április végén durván 320 milliárdot, május végén kb. 136 milliárdot, míg június végén több mint 65 milliárdot, s folyamatos csökkenéssel december végére 32 milliárd alá esett.¹¹⁰ A bankjegyek forgalma az államjegyek kivonásával párhuzamosan folyamatosan növekedett az év folyamán. Január végén meghaladta a 250 millió pengőt, s április végére túllépte a 400 milliót. Az év hátralévő részében 400–500 millió között állandósult, csupán október végén haladta meg rövid ideig az 500 milliót.¹¹¹ 1928-tól 1930. június 30-ig az államjegyek összforgalma lassan csökkent, közel 25 milliárd koronáig, vagyis átszámítva kb. 2 millió pengőig, viszont a kivonások miatt július végére összértékük kb. a tizedére esett vissza, s ez az érték nagyjából meg

jegyek bevonása tárgyában. In: Bp. K. 1927. 287. sz. (december 18.) 4. p.; P. K. 1928. 2. sz. (január 20.) 10. p.

¹⁰⁶ E. 1758/III-1927. szám. Hirdetmény a M. kir. állami jegyintézet által kibocsátott, látra szóló, nem kamatozó s még forgalomban lévő 100.000 és 1.000.000 koronás címletű pénztárjegyek bevonása tárgyában. In: Bp. K. 1927. 287. sz. (december 18.) 4. p.

¹⁰⁷ Az ezzel kapcsolatos adatok jól nyomon követhetők a következő forrásokból: A Magyar Nemzeti Bank havi közleményei 1927–1931. Kizárólag a Bank alkalmazottai részére. Kézirat gyűjtemény. [Bp.,] Magyar Nemzeti Bank, 1927–1931., továbbá: A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének III–VIII. évi rendes ülése 1927–1932. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1927–1932.

¹⁰⁸ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének III. rendes évi ülése 1927. évi február 7-én. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1927. 22. p. 3. sz. melléklet.

¹⁰⁹ Uo., 23. p. 3. sz. melléklet.

¹¹⁰ A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének IV. rendes évi ülése 1928. évi február hó 6-án. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1928. 23. p. 3. sz. melléklet.

¹¹¹ Uo., 22. p. 3. sz. melléklet.

is maradt 1931. június 30-ig, amikor utoljára szerepeltek koronások a kimutatásokban.¹¹²

A korona–fillér pénzrendszer 1920-tól kibocsátott államjegyei

<i>Címlet</i>	<i>Keltezés</i>	<i>Kibocsátás</i>	<i>Bevonás</i>	<i>Előállítási technika</i>
20 fillér	1920. X. 2.	1920.XI.22.	1924.I.9.	tipográfiai nyomás
50 fillér	1920. X. 2.	1920.XII.14.	1924.I.9.	tipográfiai nyomás
1 korona	1920. I. 1.	1921.VII.11.	1927.VI.30.	tipográfiai nyomás
2 korona	1920. I. 1.	1921.VII.11.	1927.VI.30.	tipográfiai nyomás
10 korona	1920. I. 1.	1921.VII.11.	1927.VI.30.	tipográfiai nyomás
20 korona	1920. I. 1.	1921.VII.11.	1927.VI.30.	tipográfiai nyomás
50 korona	1920. I. 1.	1921.VII.11.	1927.VI.30.	tipográfiai nyomás
100 korona	1920. I. 1.	1921.V.9.	1927.VI.30.	ofszet és tipográfiai
100 korona	1923. VII. 1.	1923.XII.7.	1927.VI.30.	tipográfiai nyomás
500 korona	1920. I. 1.	1921.V.9.	1926.VII.31.	ofszet és tipográfiai
500 korona	1923. VII. 1.	1924.VI.20.	1927.VI.30.	ofszet és tipográfiai
1000 korona	1920. I. 1.	1921.V.9.	1926.VII.31.	ofszet és tipográfiai
1000 korona	1923. VII. 1.	1923.IX.15.	1927.VI.30.	ofszet és tipográfiai
5000 korona	1920. I. 1.	1921.V.9.	1926.VII.31.	ofszet és tipográfiai
5000 korona	1923. VII. 1.	1924.III.18.	1927.VI.30.	ofszet és tipográfiai
10.000 korona	1920. I. 1.	1921.V.9.	1926.VII.31.	ofszet és tipográfiai
10.000 korona	1923. VII. 1.	1924.III.18.	1927.VI.30.	ofszet és tipográfiai
25.000 korona	1922. VIII. 15.	1922.IX.6.	1926.VII.31.	ofszet és litográfiai
25.000 korona	1923. VII. 1.	1924.V.19.	1927.VI.30.	ofszet, tipográfiai és litográfiai
50.000 korona	1923. V. 1.	1923.VII.16.	1927.VI.30.	ofszet, tipográfiai és litográfiai
100.000 korona	1923. V. 1.	1923.VII.30.	1927.VI.30.	tipográfiai és litográfiai
500.000 korona	1923. VII. 1.	1924.II.23.	1928.VI. 30.	ofszet, tipográfiai és réznyo- más
1,000.000 ko- rona	1923. IX. 4.	1924.III.31.	1928.VI. 30.	ofszet, tipográfiai és réznyo- más

112 Az államjegyekkel kapcsolatos 1928–1931 közötti adatokat ld.: A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének V. rendes évi ülése 1929. évi február hó 4-én. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1929. 23. p. 3. sz. melléklet.; A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének VI. rendes évi ülése 1930. évi február hó 3-án. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1930. 23. p. 3. sz. melléklet.; A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének VII. rendes évi ülése 1931. évi február hó 3-án. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1931. 23. p. 3. sz. melléklet.; A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének VIII. rendes évi ülése 1932. évi február hó 1-én. Bp., Magyar Nemzeti Bank, 1932. 23. p. 3. sz. melléklet. A bankjegyek 1928–1931 közti összforgalma hasonlóan alakult az 1927-es év második feléhez, mely a bank forrásanyagában szintén jól nyomon követhető, de erre itt már nem kívánok kitérni.

SERES ATTILA

SZOVJET KOLÓNIA EGY „FASISZTA” ORSZÁGBAN

Pártmunka, karrier és hétköznapok a budapesti szovjet követségen 1934–1941

Bevezető¹

A szovjet követség megtelepedése Budapesten 1935–1936-ban

A magyar és a szovjet állam képviselői 1934. február 6-án hosszas és a nyilvánosság elől elzárt előkészítő tárgyalások után, Rómában kicserélték a diplomáciai kapcsolatok felvételéről szóló okmányokat, s ezzel az aktussal egy tíz éve húzódó folyamatra tettek pontot.² Sokakat érdekelhet, hogy az ezt követően Budapestre érkező szovjet követségi személyzet hogyan élt itt, milyen volt a társadalmi kapcsolatrendszere, milyen képet alakított ki magának az őt körülvevő magyar népe-ségről; illetve a budapesti poszt milyen előmeneteli lehetőségeket biztosíthatott a diplomata útlevéllal rendelkező tisztviselők számára. Az 1919. évi Tanácsköztársaság leverése óta mindkét oldalon meglehetősen sok előítélet alakult ki a másik félről: a polgári társadalmak tagjaitól eltérő politikai hivatástudattal élő és más normarendszerrel bíró „szovjet emberről”, illetve a proletárhatalmat vérbe fojtó és fokozatosan a hitleri Németország felé sodródó Magyarországról. A magyar átlagember 1934 után találkozhatott először a Szovjetunióból érkezettekkel, s a magyar

¹ A szerző moszkvai kutatásaihoz az NKÖM Kulturális Intézetek Igazgatóságának Klebelsberg Ösztöndíjában részesült.

² Magyarország és a Szovjetunió 1924-ben már megpróbálták normalizálni a viszonyukat, de akkor *Horthy Miklós* kormányzó ellenállása és a világpolitikai körülmények megváltozása miatt a magyar kormány elállt a hivatalos kapcsolatfelvételtől. Erre részletesen ld.: *Lőrincz Zsuzsa*: Tárgyalások a magyar-szovjet diplomáciai és gazdasági kapcsolatok felvételéről 1924-ben. In: *Múltunk* XXXIX. évf. (1994). 1–2. sz. 191–202.; *Kolontári Attila*: Magyarország-szovjet tárgyalások a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok felvételéről (Berlin, 1924). In: *Kutatási füzetek*. Pécs, 1999. 3–29. (a továbbiakban *Kolontári*, 1999). Az 1934. évi kapcsolatfelvételt részletesen ld.: *Pritz Pál*: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. Budapest, 1982. 140–149. (*Pritz*, 1982); *Андрей Иванович Пушкин*: Внешняя политика Венгрии. Апрель 1927 г.-февраль 1934 г. Москва, 1995. 244–298.; *Антон Колонтари*: Установление дипломатических отношений между Венгерским Королевством и Советским Союзом в 1934 г. In: *Specimina nova*. A Pécsi Tudományegyetem Történeti Tanszékének Évkönyve. Pécs, 2001. 236–256.

származású emigránsokat leszámítva, szovjet állampolgárok ekkor kerültek érintkezésbe Magyarország lakosságával. A fent megfogalmazott kérdések vizsgálata azért sem lehet mellékes, mivel a diplomáciatörténettel foglalkozó hazai szakirodalom az 1950-es és 1960-as években meglehetősen egyoldalú képet alakított ki a két világháború közti magyar–szovjet viszonyról, ami nem kis részben a korabeli szovjet források elzártságával magyarázható.

A misszió folyó munkakörülményeket alapvetően meghatározta a saját tulajdonban lévő követségi épület hiánya, ami lezárhatatlan probléma maradt, és szinte állandó teherként jelentett a követségi apparátus számára. A misszió 1934. decemberi budapesti megérkezésekor³ rögtön hozzáfogtak egy alkalmas épület kiválasztásához, több házat megtekintettek, s szilveszterkor a követségi másodtitkár, *M. Sz. Saprov* már optimistán úgy nyilatkozott, hogy 3-4 nap múlva akár be is költözhetnek egy épületbe.⁴ Hamar kiderült azonban, hogy a követség berendezése nem oldható meg gyorsan, mivel annak hírére, hogy egy új budapesti misszió alkalmas épületet keres magának, hirtelen megugrottak az ingatlanárak a városban. A követség pedig, — ahogy egy jelentésben *Sz. M. Mirnij* első titkár megfogalmazta —, az ingatlanügynökségek „egységes frontjával” találta szemben magát. A képviselő számára eleinte nem különálló épületet kívántak venni, hanem ideiglenesen kibérelni egy nagyobb házat, hogy a néhány hónapos bérleti idő lejártáig nyugodtan tájékozódhassanak, és aztán vegyenek új, végleges objektumot. A különféle ügynökségek azonban a jó üzlet reményében kizárólag vásárlás céljából ajánlották az ingatlanokat, arra hivatkozva, hogy a tulajdonosok nem szívesen adják bérbé azokat.

Kiderült, hogy a házbérleti díjak Budapesten általában aránytalanul magasak a ház értékéhez viszonyítva. Ez abból adódott, hogy a korabeli magyar adószabályo-

3 Magyar kívánságra a követségek berendezkedéséig ideiglenes jelleggel egy másik országban székelő diplomatát neveztek ki a képviselőnek élére. Így 1934 decemberéig *Adolf Markovics Petrovskij* bécsi szovjet követ képviselte a Szovjetuniót Magyarországon, míg Moszkvába az ankarai magyar követet, *Jungerth-Arnóthy Mihályt* nevezték ki ankarai megbízatásának meg-hagyása mellett. Erre ld.: *Pritz*, 1982. 149.

Petrovskij 1934. április 9-én adta át megbízólevelét, s a hivatalos ceremóniára a bécsi szovjet követség diplomatáinak kíséretében érkezett. Április 11-én nagy figyelemmel kísért sajtótájékoztatót tartottak a Bristol szállóban. Erre ld.: *Péter János*: Az első szovjet követségi sajtókonferencia Magyarországon. In: *História*, 1979. 3. sz. 7–8.; *Документы внешней политики СССР*. Т. XVII. Глав. Ред.: Андрей Андреевич Громыко. Москва, 1971. 266–270.

4 *Mihail Szavjolovics Saprov – David Grigorjevics Sternek*, a Külügyi Népbiztosság II. Nyugati osztálya osztályvezetőjének, 1934. december 31. АВП РФ (Архив внешней политики Российской Федерации/Orosz Föderáció Külpolitikai Levéltára) Ф.(=Фонд) 077. Оп.(=Опись) 15. П.(=Папка) 106. Д.(=Дело) 1. Л.(=Лист) 379.

zás miatt a nagyobb ingatlanok tulajdonosai a házbérleti bevétel majdnem 60%-át az államkasszába fizették különféle ingatlanadó címén. Így például egy olyan épület, amelynek bérleti díja évi harmincezer pengő lett volna, csak százötven-kétszázezer pengőbe került. Bérleti szerződés megkötése esetén ugyanerre az épületre, a harmincezer pengő bérleti díjból a tulajdonos körülbelül csak tizenkétezer pengőt tarthatott volna meg magának. Így valóban sokaknak nem érte meg bére adni az egyébként nem használt ingatlant, inkább igyekeztek megszabadulni tőle. Mirnij számításai szerint, egy, a követség igényeit kielégítő épület 5–7 éves bérleti díjából önálló ingatlant vehettek volna, ezért javasolta, hogy a magas árak miatt ne vásároljanak rögtön, hanem kivárva az árviszonyok kedvezővé alakulását, egy alkalmasabb pillanatban vegyenek házat, hiszen a követség számára a bérleti rendszer állandósítása mindenképpen veszteséggel járna.

Az épület keresése kapcsán néhány kínos esetet is feljegyeztek a követség munkatársai. Így például, 1935 januárjában kinéztek egy épületet, amely alkalmasnak tűnt arra, hogy ideiglenesen bérebe vegyék évi harmincezer pengő fejében, s majdnem meg is állapodtak a háztulajdonossal. A következő napon azonban az egyik nagy magyar kereskedelmi bank képviselője megjelent a Duna Palota szállodában, amelyben a követség személyzete tartózkodott, s közölte, hogy bankjának birtokában százezer pengő értékű záloglevél van, amely az említett ingatlant terheli. Emellett arról is informálta őket, hogy bankja hajlandó eladni a házat kétszázezer pengőért, a vételár 4–5 év alatti kifizetése és a záloglevél átírása esetén.⁵ Néhány nappal ezután játszódott le egy kissé abszurdnak ható történet. Január 16-án a másodtitkárhoz beállított Károlyi Antal gróf, aki először a Szovjetunió iránti szimpátiáját kifejezve 15 percen keresztül „ömlengett”, majd jövetelének céljára terve közölte, hogy egyik vidéken élő barátja ingatlanának ügyében szeretne közvetíteni. A vidéki barát felhatalmazta Károlyit, hogy ajánlja fel budapesti házát a szovjet misszióknak megvételre, de arról semmilyen közelebbi információt nem volt hajlandó elárulni, még a helyét sem. Saprov arra kérte a magyar gróft, hogy legalább a barátja nevét mondja meg, amit Károlyi visszautasított, arra hivatkozva, hogy a barátja — aki közismert arisztokrata — nevét ez esetben egy adásvételi szerződéssel összefüggésbe fogják hozni budapesti körökben. Károlyi megígérte, hogy következő nap elküldi Saprovhoz barátjának titkárát, aki azonban sem akkor, sem később nem jelentkezett.⁶

⁵ *Szemjon Mihajlovsz Mirnij – Nyikolaj Nyikolajevics Kresztyinszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettesnek*, 1935. január 6. Uo. JI. 386–388.

⁶ Saprov feljegyzése a Károlyi Antallal történt találkozóról, 1936. január 25. Uo. JI. 363.

A követség személyzete végül 1935 februárjában, hosszas keresgélés és alkudozások után a VI. kerület Bajza utca 22. szám alatti épületbe költözött be, amelynek használatára fél éves bérleti szerződést kötöttek a tulajdonossal, *Léderer Artúrral*. A március 11-én megnyíló konzulátusi irodát a VI. kerület Aradi utca 70. szám alatt rendezték be, s a hivatali fogadóórákat ott tartották.⁷ A két épület közül egyik sem rendelkezett garázzsal, ezért a követség kénytelen volt külön száz pengő bérleti díjat fizetni az *Imperial Autókereskedelmi Rt.* garázsokat is üzemeltető cégnek, s egy Benczúr utcai garázsban elhelyezni a két követségi személygépkocsit.⁸ A követ, *A. A. Bekzadjan* ekkor úgy számolt, hogy körülbelül ötvenezer amerikai dollárnak megfelelő összegért még a bérleti határidő lejárta előtt meg tudják vásárolni magát a Léderer-palotát, vagy egy, a követségi hivatal berendezésére alkalmas másik épületet.⁹

Moszkvában azonban a Külügyi Népbiztosság anyagi okokra hivatkozva nem-sokára azt a megoldást javasolta, hogy a budapesti követségi épület megvásárlását kössék össze a bukaresti szovjet misszió megtelepedésének kérdésével. A román főváros központjában lévő régi orosz cári nagykövetség épülete helyett ugyanis a szovjet állam egy új objektum felépítését határozta el, s a régi épületnek, berendezésének, és a hozzá kapcsolódó telkeknek az eladásából kívánta fedezni az új bukaresti ház felépítését, illetve egy budapesti épület megvásárlását együttesen.¹⁰ Hamarosan kiderült azonban, hogy nem könnyű eladni a drága bukaresti ingatlant a hozzá tartozó ingóságokkal, s *Mihail Szemjonovics Osztrovszkij* bukaresti követ az első kisebb földterület eladásából befolyó összeget a bukaresti épület felépítésére fordította. Bekzadjan ezért 1935 áprilisának végén egy kétségbeesett levélben azt üzentte a Magyarországgal kapcsolatos ügyeket is felügyelő Kresztyinszkij külügyi népbiztos-helyettesnek, hogy a június 1-ig érvényes házbérleti szerződést a tulajdonos csak rendkívül kedvezőtlen feltételek mellett fogja meghosszabbítani, ezért kérte, hogy fogadja őt Moszkvában a sok kényelmetlenséget okozó probléma megoldása érdekében.¹¹

7 *Alekszandr Artyemjevics Bekzadjan – Kánya Kálmán* magyar külügyminiszternek, 1935. március 4. ABII PΦ Φ. 077. On. 11. II. 4. Д. 1. J. 1–3.

8 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. április 17. MOL (=Magyar Országos Levéltár), K 64 (=Külügyminisztérium politikai osztályának rezervált iratai), 67. cs. (=csomó), 1936/24. t. (=tétel), 39–40. f. (=fólió)

9 *A. A. Bekzadjan* Kresztyinszkijnek, 1935. február 16. ABII PΦ Φ. 010. On. 10. II. 50. Д. 32. JI.13–17.

10 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. február 26. Uo. JI. 23.

11 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. április 26. Uo. JI. 34–40.

A kérdés tisztázása ugyanakkor Moszkvában is sok huzavonával járt, hiszen a „bukaresti változat” megíúsulása miatt az új épület megvásárlásához a párt legfelsőbb döntéshozó testületének, a Politbúrónak az engedélye kellett. Emiatt a budapesti misszió 1935 júniusában hat hónappal, majd 1936 januárjában ismét fél évvel meghosszabbította a Léderer-palota használatára kötött bérleti szerződést. Eközben 1935. december 9-én a PB pozitív döntést hozott, engedélyezte a Külügyi Népbiztosság számára, hogy a követség számára házat vegyen Budapesten, bár összeg kiutalásáról, és magának az összegnek a nagyságáról nem esett szó a határozatban. Ennek azért lett volna jelentősége, mert az eltelt egy év során tovább nőttek a budapesti ingatlanárak, s így a budapesti követ 1935 végére már úgy ítélte, hogy legalább hetvenötezer dollárra lenne szüksége alkalmas objektum megvételéhez.¹² A Külügyi Népbiztosság évi költségvetésében azonban nem volt előirányozva ez az összeg, így Kresztyinszkij *V. M. Molotovhoz*, a Népbiztosok Tanácsa elnökéhez fordult, hogy soron kívül biztosítsa hivatala számára a ház megvásárlására elegendő pénzt a Népbiztosok Tanácsa tartalékalapjából.¹³

A Népbiztosok Tanácsa nemsokára rendelkezett a kért összeg kifizetéséről, amelynek átutalását Moszkvában megígérték arra az esetre, ha Bekzadjan tárgyalásai már az adásvételi szerződés aláírásának fázisába kerülnek.¹⁴ A szovjet diplomaták ezután többször is megfordultak a patinásabb budai és pesti villanegyedekben, a Vérmezőn, Rózsadombon vagy Zuglóban, hogy végre megfelelő épületre bukkanjanak. Ez a „lázás kutatás” feltűnt a követség dolgozóinak életéről mindent percnyi pontossággal feljegyző magyar titkosrendőrségnek. Jelentéseik szerint a szovjet diplomaták gyanúsán viselkedtek, hiszen az új épületet lehetőleg arisztokrata negyedben szerették volna megvásárolni, szinte mindent megnéztek, de a vásárlás elől a legkülönfélébb ürügyekkel végül elálltak. „Megbízható helyről szerzett értesüléseim szerint a követség nemcsak házat keres, hanem ezzel kapcsolatban főleg az arisztokrácia gazdasági erejét igyekszik kipuhatolni” — állt az egyik jelentésben.¹⁵ Megjegyeznénk, hogy itt nyilván téves helyzetértékelésről van szó, hiszen egyik külföldi képviselő sem nélkülözhetett olyan épületet, amely a diplomaták társadalmi és politikai kapcsolatrendszerének fenntartásához elen-

12 Kresztyinszkij *Vjacseszlav Mihajlovs Molotovnak*, 1936. január 16. АПИ РФ Ф. 010. Оп.11. П. 68. Л. 30. Л. 3.

13 Kresztyinszkij Bekzadjannak, 1936. január 17. Uo. Л. 4.

14 Kresztyinszkij Bekzadjannak, 1936. február 7. Uo. Л. 5.

15 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. augusztus 6. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 24–25. f.

gedhetetlen rangot képviselt, kellemes övezetben feküdt, fogadások számára alkalmas teremmel, garázzsal s esetleg kisebb kerttel együttesen el volt látva.

A több épület közül 1936 tavaszának végén komolyan számításba vették a Múzeum utca 11. szám alatti Károlyi-palota megvételét, amelyet a szovjet követséggel szoros kapcsolatban lévő és oda bejáratos *Vámbéry Rusztem* ügyvéd, Rákosi Mátyás védője ajánlott. A házért a tulajdonos, Károlyi Lászlóné először hatszázötvenezer pengőt kért, de a követség először csak a Múzeum utca felőli részt kívánta megvenni, háromszázötvenezer pengőért, majd az elkövetkező három év során vásárolták volna meg az akkori Esterházy utca¹⁶ felé nyíló tömböt. Végül a tulajdonossal folytatott hosszas alkudozások után, sikerült elvben megegyezni az egész épülettömb egyszeri megvételében, ötszázötvenezer pengő értékben. Az ügyletről eközben Léderer is tudomást szerzett, és felajánlotta a követség által addigra már „belakott” saját házát a Károlyi-palotánál olcsóbb áron, ötszázezer pengőért. Egyes híresztelések szerint azonban a követ felesége — akinek a diplomáciai reprezentációban mindig fontos szerep jutott —, kijelentette, hogy a házat túl réginek, és kicsinek tartja, ezért mindenképpen modernebb és nagyobb házat fognak vásárolni.¹⁷ Hasonló szellemben nyilatkozott maga a követ is: „a magyarországi politikai helyzet csak növeli annak szükségét, hogy gyorsan egy saját elkülönített épületre tegyünk szert, mivel az a ház, ahol a követség jelenleg van, nem felel meg a legminimálisabb politikai, technikai és higiéniai követelményeknek sem”.¹⁸

Ez azonban újabb problémát okozott, ugyanis a Károlyiék által kért összeg több volt hetvenötezer dollárnál, ezért Bekzadjan újabb támogatásért folyamodott Kresztyinszkijhez, annak érdekében, hogy a már kiutalásra ajánlott összeget megemeljék. A külügyi népbiztos-helyettes a Népbiztosok Tanácsa elnökhelyetteséhez írott levelében elébe ment a budapesti követ kérvényének, és abbéli kívánságát fejezte ki, hogy az előirányzott összeget vigyék át 1937-re, s akkor kerekítsék fel százezer dollárra, hogy Bekzadjan lezárhassa a régóta húzódozó kérdést.¹⁹ Sajnos a rendelkezésünkre álló források alapján nem tudjuk rekonstruálni az új épületbe való átköltözés kérdésének további alakulását, mindenesetre magyar források alapján konstatálható, hogy a szovjet fél nem tudott megállapodni a Károlyi-családdal ingatlanuk megvétele ügyében.²⁰ Nem tudjuk, hogy miért nem sikerült ren-

16 A mai Puskin utca.

17 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. augusztus 6. Ibid.

18 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1936. október 21. АБИ ПФ Ф. 010. Оп. 11. П. 68. Д. 30. Л. 6–7.

19 Kresztyinszkij *Jan Ernesztovics Rudzutaknak*, 1936. október 26. Uo. Л. 9.

20 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. szeptember 12. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 21–23. f.

dezni ezt a viszonylag egyszerűnek látszó kérdést az elkövetkező évek során sem, a saját tulajdonú épület hiányából fakadó problémák nyilván súlyos terhet jelentettek az egész követségre nézve. A későbbi dokumentumok megerősítik például, hogy a Léderer-család kénye-kedve szerint járt el az ingatlan ügyeiben, például önkényesen határozta meg az épületjavítások idejét, ami nemcsak a követségen folyó munkát zavarhatta, hanem az alkalmazottak magánéletét is, hiszen az épület egyben rezidenciaként is funkcionált, a követ és beosztottai ott éltek.²¹

Karrierlehetőségek Budapesten

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok felvétele Magyarország számára eleinte egy ésszerű s komoly stratégiai előnyökkel járó reálpolitikai döntésnek mutatkozott. A magyar külügyi irányítás úgy vélte, hogy a szovjet állam és a Kisantant-államok közti antagonizmus okán Magyarország jól kamatoztathatja majd az európai politikai vérkeringésbe lassan visszakerülő, s a hitleri Németország affinitásai miatt a nyugati hatalmak számára ismét felértékelődő hatalmas országgal fenntartott kapcsolatait. Hitler hatalomra kerülése azonban más következményekkel is járt: az európai szövetségi kapcsolatok rendszerének átrendeződésével s a szovjet külpolitika irányváltásával, a versailles-i rendszert ellenzők táborából a fennálló *status quo* biztosítására törekvő erők mellé való átállásával. A Magyarország számára adódó pillanatnyi előnyök hamar szertefoszlottak, ugyanis még 1934 júniusában, nem kis mértékben a magyar lépés által ösztönözve, Csehszlovákia és Románia is rendezte a diplomáciai kapcsolatát a Szovjetunióval.²²

A szovjet–román területi ellentétek elfelejtéséről persze nem volt szó, ez az aktus mégis hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió ártérkelje a Kisantant államaihoz fűződő viszonyát, olyannyira, hogy 1935. május 16-án kölcsönös segítségnyújtási egyezményt kötött Csehszlovákiával.²³ Ez a magyar–szovjet kétoldalú kapcsolata-

21 Ld. például a 12. sz. dokumentumot.

22 A szovjet külpolitikai irányvonal megváltozása lassan kikristályosodó folyamat volt, még 1934-ben is voltak jelei Németország és a Szovjetunió korábbi együttműködésének. Csehszlovákia, Románia és a Szovjetunió közti kapcsolatok rendezésére részletesen ld.: *Олег Николаевич Кен-Александр Иванович Рупасов: Политбюро ЦК ВКП(б) и отношения СССР с западными соседними государствами. (Конец 1920–1930-х гг.) Часть I. 1928–1934. Санкт-Петербург, 2000. 444–447.*

23 Egre részletesen ld.: *О. Н. Кен: Чехословакия в политике Москвы (1932–1936 гг.). In: Россия XXI. (1996) 11–12. 110–112.*

tokban is jelentőségteljesnek számító esemény hosszú időre külön utakra terelte a magyar és szovjet külpolitikát. Bár *Jungerth-Arnóthy Mihály* moszkvai magyar követ szovjet partnerei előtt igyekezett a revíziós kényszerhelyzettel magyarázni a magyar vonalvezetést, és Magyarországnak Németországgal fennálló kapcsolatait — Olaszországgal vagy Lengyelországgal ellentétben — semmilyen hivatalos államközi egyezményes keretek nem szabták meg, a szovjet diplomácia Magyarországot Németország érdekkörébe sodródó s a német külpolitika mellett elkötelezett államként tartotta számon.²⁴ Ez a helyzet egészen az 1939. évi augusztusi–szeptemberi német–szovjet egyezmények megkötéséig fennállt, amelyek minőségi változást jelentettek az új alapokra helyezett a magyar–szovjet viszonyban is. Magyarország tehát az említett időszakban nem jelentett stratégiai pontot a szovjet külpolitika törekvéseiben.

Ez a budapesti szovjet misszió személyzetének összetételén is tükröződött. Miután Bekzadjan szembesült azzal, hogy a szovjet–magyar viszony a normalizált kapcsolattartás szintjére süllyedt, annak javítására konkrét elképzeléseket dolgozott ki. Konceptiója szerint a politikai kapcsolatok hűvösségét a kereskedelmi forgalom növelésével és a kulturális kapcsolatok élénkítésével lehetett volna áttörni. A kereskedelmi összeköttetés helyi koordinálása érdekében elengedhetetlennek tartotta volna — az 1924. szeptemberi berlini tárgyalások során éppen szovjet részről szorgalmazott — kereskedelmi képviselőt megnyitását Budapesten, vagy a Külkereskedelmi Népbiztosság egy szakemberének delegálását maga mellé. A kulturális kapcsolatok erősítését pedig olyan offenzív „felvilágosító munkával” szerette volna elérni, amelynek során a magyar közvéleménnyel megismertethetők volna a Szovjetunió kulturális életét és a bolsevik rendszer idején elért technikai-tudományos eredményeket.²⁵ Egy kereskedelmi megbízotti poszt létrehozása indokoltnak tűnt egyrészt azért, mert a statisztikák szerint az 1929–1931 közötti évek önmagában is vérszegény kereskedelmi egyenlege a Szovjetunió számára passzívummal zárult.²⁶ Másrészt a magyar felelős gazdasági vezetők részéről is olyan puhatolózó jelzések érkeztek, melyek a moszkvai magyar kereskedelmi attaséi tisztség létrehozására irányultak.²⁷

24 Erre ld. a moszkvai magyar követség korabeli jelentéseit. A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941. Szerk.: Peter Pastor. Bp., 1992. 51–53., 59–62.

25 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. május 8. АВП РФ Ф. 010. Он. 10. П. 50. Д. 39. Л. 23.

26 A Külügyi Népbiztosság Gazdasági részlege vezetője, *Borisz Danyilovics Rozenblum* Bekzadjanak, 1934. december 7. АВП РФ Ф. 010. Он. 13. П. 81. Д. 1. Л. 99–100.

27 Mirnij feljegyzése *Bornemissza Gézával*, a Kereskedelemügyi Minisztérium Tengerhajózási osztálya vezetőjével folytatott megbeszéléséről, 1935. február 7. АВП РФ Ф. 010. Он. 10. П. 50. Д. 33. Л. 31–32.

Bekzadjan már az egyik legkorábbi jelentésében elpanaszolta, hogy a hozzájuk forduló nagyszámú magyar üzletembert export-import kérdésekben kénytelenek a bécsi kereskedelmi képviselőre utalni, ezért kérte a Külkereskedelmi Népbiztoság meghatalmazottjának kinevezését Budapestre az egyes üzletek lebonyolítása érdekében.²⁸ Nem sokkal később már nyíltan így fogalmazott: „Végső soron meg vagyok győződve arról, hogy szinte az ellenségességgel határos hűvös visszafogottságot csak akkor tudjuk megváltoztatni, ha legalább korlátozott mértékben kereskedelmi kapcsolatokat építünk ki Magyarországgal.”²⁹ Kresztyinszkij azonban pesszimizmusának adott hangot a szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatok perspektíváit illetően. Kifejtette, hogy a szovjet gazdaságpolitika éppen nagy átalakításokon megy keresztül, s a Szovjetunió külföldi kereskedelmi apparátusa teljes átszervezésére törekszik. Ezzel összefüggésben több külföldi kereskedelmi ügynökség éppen a bezárás előtt áll, tehát az általa felvázolt helyzetben kevésbé valószínű újak megnyitása. Emiatt Magyarországot a berlini kereskedelmi képviselőlet illetékességi körzetéhez fogják sorolni, s a magyar cégekkel folytatott tárgyalásokat rajta keresztül kell lebonyolítani.³⁰

Ugyancsak sikertelenül jártak a budapesti követ arra irányuló próbálkozásai, hogy a Szovjetunió a Magyarországról származó friss információk gyorsabb átadása és közzététele érdekében önálló TASZSZ-irodát nyisson Budapesten. A szovjet távirati iroda legközelebbi kirendeltsége a szomszédos Ausztriában volt, s az otthoni közvéleményt a magyarországi eseményekről szóló hírekkel, tudósításokkal közvetett módon, Bécsből látták el. Emiatt Bekzadjan kényelmetlenül érezte magát, s Kresztyinszkij közbenjárását kérte annak érdekében, hogy a TASZSZ igazgatója, *Jakov Genrihovics Doleckij* speciális megbízottat nevezzen ki Budapestre a közvetlen információk beszerzése és továbbítása érdekében, vagy kettős megbízatással jelölje ki a magyar fővárosba a bécsi kirendeltség vezetőjét.³¹ A követet azonban hideg zuhanyként érték nemcsak a szovjet, hanem a magyar fél reakciói is. Bekzadjan ugyanis 1935 márciusának elején felvetette Kozma Miklós frissen kinevezett belügyminiszter, egyben a Magyar Távirati Iroda elnöke előtt, hogy szeretné, ha a két ország hírügynökségének vezetősége kötne egy táviratcsere-

28 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. február 16. АБИП РФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Д. 32. Л. 13–17.

29 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. március 7. Уо. Л. 23/6–29.

30 Kresztyinszkij Bekzadjannak, 1935. február 26. Уо. Л. 23–23/a.

31 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. január 26. Уо. Л. 3–12.

egyezményt, amit Kozma mereven elutasított, arra hivatkozva, hogy Magyarországnak nincsenek hasonló egyezményei más államokkal sem.³²

Hamarosan arról is megbizonyosodhatott, hogy a szovjet vezetés sem áll mögötte ebben a szándékában. Nemhogy önálló tudósító kinevezését nem tartották célszerűnek Moszkvában, de hiábavalónak vélték a bécsi tudósító megbízatását is: „Csernyák elvtárs akkreditálása Ön mellé semmilyen haszonnal nem jár számunkra, hiszen mégiscsak Bécsben fog lakni, csak ritkán fog Önhöz utazni, nem fog tudni állandó kapcsolatot fenntartani a magyar sajtó képviselőivel, és nem is tud majd rendszeresen táviratokat küldeni nekünk”. A külügyi népbiztos-helyettes arra is hivatkozott — Bekzadjan nem sokkal korábban kelt, éppen ellentétes értelmű jelentése ellenére —, hogy a szovjet távirati ügynökség önálló budapesti irodájának kihelyezése ürügyet fog szolgáltatni a magyar félnek moszkvai tudósító kinevezésére. „Ez egyáltalán nem áll érdekünkben. Valószínűleg egy velünk szemben ellenséges ember jön majd, aki nem különösebben barátságos információt fog küldeni, sőt, a jelenlegi helyzettel ellentétben, ezt az információt az állandó tudósító-szemtanú tekintélye hitelesíti” — írta Kresztyinszkij.³³

A Magyarországról származó hadsereg-politikai, védelmi információ megszerzésében igen fontos szerepet játszó önálló katonai attaséi poszt is betöltetlen maradt. Ez már a magyar vezetés számára is nyilvánvalóan jelzésértékű lehetett, hiszen a katonai attasék kölcsönös kinevezését Budapest kezdeményezte.³⁴ *K. J. Vorosilov* hadügyi népbiztos nem emelt kifogást egy moszkvai magyar katonai attasé akkreditálásával szemben, ugyanakkor Kresztyinszkij sugalmazott álláspontjához hasonló módon úgy vélte, hogy nem érdemes Magyarországra önálló szovjet katonai képviselőt irányítani, célszerűbbnek tartotta inkább a már Bulgáriában tartózkodó attasé megbízását a magyarországi események figyelésével.³⁵ Mindezek alapján hamar világossá vált, hogy a budapesti szovjet misszió összetétele csonka, tevékenységi köre pedig szűkített lesz. Ugyancsak árulkodó ténynek tekinthetjük azt is, hogy Bekzadjan 1937 novemberi hazarendelésétől egészen 1939 februárjáig, a két állam közti közvetlen diplomáciai kapcsolatok felfüggesztéséig, ideiglenes ügyvivő irányította a képviselőten folyó munkát.³⁶ Ezek a dolgok az egyes diplomaták számára a követség csökkentett rangját, s az ott folyó munka — más kelet-európai képviseltekéhez viszonyítva is — csekély szerepét, valamint a Külügyi Népbiztosság részéről megnyilvánuló mellőzöttséget jelezték.

32 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. március 7. Ibid.

33 Kresztyinszkij Bekzadjanak, 1935. május 17. АВП РФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Д. 38. Л. 17.

34 Kresztyinszkij Vorosilovnak, 1935. április 13. АВП РФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Д. 37. Л. 1.

35 *Kliment Jefremovics Vorosilov* Kresztyinszkijnek, 1935. április 15. Uo. Л. 2.

Az elhanyagoltság-érzés a helyszínen lévők számára olyan szélsőségesnek érződő rendelkezések is fokozták, mint a szakképzett technikai személyzet gyakori visszarendelése, vagy az előléptetések kilátástalansága. Így például a követség számjelezőjét, *L. M. Altman*t, moszkvai utasítás alapján rövid idő után át kellett volna irányítani egy másik állomáshelyre, „munkájának elégtelen terheltsége” miatt. A számjel-táviratok megfejtésére és sifírozására a konzuli teendőkkel is megbízott, alaposan túlterhelt Saprov másodtitkárt szemelték ki. Bekzadjan vitatta a döntés jogosságát, azzal érvelve, hogy csak 1935 júliusának két hetében Altmannak 32 számjel-táviratot kellett elküldenie, s ezzel a nagy odafigyelést igénylő feladattal maguk nem tudnának megbirkózni. Kérte a külügyi vezetést, hogy halassza el a számjeles augusztus 20-i hatályú áthelyezését, legalább addig, amíg a követségi másodtitkár elsajátítja a számjelkulcs használatát, amit a szabadságolások és helyettesítések miatt maga a jelölt is — akinek ez egyébként egyáltalán nem tartozott a munkakörébe — csak október végére vállalt.³⁷

Ugyancsak nagy tanulságokkal szolgált Mirnij követségi első titkár követségi tanácsossá történő előléptetésére irányuló kérelem. Ezt Kresztyinszkij arra hivatkozva utasította vissza, hogy Budapesten még azoknak az országoknak a képviselői sem neveztek ki tanácsosi rangban diplomatát, amelyek a Szovjetuniónál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a Magyarországgal fennálló kapcsolataiknak. Ezt azzal is nyomatékosítani kívánta, hogy ezt a diplomáciai kölcsönösség elve sem engedi, mivel Magyarország, amely tudvalevőleg kisállam, nem nevezett ki követségi tanácsost az egyik nagyhatalom fővárosában, Moszkvában működő követségére.³⁸ Mindezek alapján nem csodálkozhatunk azon, hogy a Szovjetunió

36 A szovjet vezetés 1939 februárjában Magyarországnak az Antikomintern Paktumhoz való csatlakozása miatt „felfüggesztette a Magyarországgal fennálló közvetlen diplomáciai viszonyt.” Ez a lépés elsősorban arra szolgált, hogy a többi kelet-európai kisállamot figyelmeztessék egy esetleges hasonló elhatározás következményére. A határozott szovjet fellépés a diplomáciai kapcsolatok *de facto* megszűnésével járt együtt, hiszen a két fővárosból egyaránt hazarendelték (illetve kiutasították) a követségek személyzetét. Moszkva mégis ragaszkodott az utóbbi formulához, hogy enyhítsen a Magyarországra gyakorolt nyomás jelentőségén. Erre részletesen ld.: *Seres Attila: Magyar revíziós törekvések és a szovjet külpolitika. Adalékok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez 1938–1939 fordulóján.* In: *Levélári Közlemények*, LXXI. (2000) 1–2. sz. 87–91.

37 Bekzadjan Kresztyinszkijnek, 1935. július 26. АВП РФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Д. 39. Л. 36–41. *Lia Markovna Altman* 1934 októberében nevezték ki számjelesnek a budapesti követségre. I. Tumanov, a Külügyi Népbiztosság Személyzeti osztálya vezetőjének kérvénye Altman Budapestre irányításáról, 1934. október 27. ГАСПИ (=Российский государственный архив социально-политической истории) Ф. 17. Оп. 36. Д. 466. Л. 4.

38 Kresztyinszkij Mirnijnek, 1936. május 17. АВП РФ Ф. 010. Оп. 11. П. 68. Д. 30. Л. 22–23.

diplomatái nem érezhették biztosítottak egyéni karrierjük pozitív alakulását, vagy személyes ambícióik kielégítését a magyar fővárosban.³⁹

Budapest a szűk karrierlehetőségek mellett kényelmetlen posztjának is számított, ami abból fakadt, hogy az eleve kis létszámú szovjet kolónia tagjainak a magyar hatóságok és a szovjetellenes érzelmekkel túlfűtött magyar lakosság részéről állandó zaklatásoktól kellett tartania. A Budapesten való megtelepedés évéről készített követségi összefoglaló megállapította, hogy a személyzet hivatalosan itt tartózkodó képviselőin kívül mindössze öt szovjet állampolgárt tartanak nyilván, a két országba irányuló turisztikai forgalom rendkívül gyér, s szovjet állampolgárok turista céllal egyáltalán nem érkeznek Magyarországra. Az Ausztriából Magyarországon keresztül utazó szovjet állampolgárok számára csak azzal a kikötéssel adták ki az átutazóvizumot, hogy az illető magyar területen nem szállhat le a vonatról. A Magyarországra, mint cél-országba érkező szovjet honosoknak a határon történő átutazás után 24 órán belül jelentkezniük kellett a legközelebbi rendőrsőn, kötelező regisztráció végett. Ez a szolgálati útlevéllel érkező követségi alkalmazottakra is érvényes volt. Az ilyen esetek mindegyikében a forgatókönyv szinte azonos volt: miután a követség alkalmazottai megkapták obligát pecsétjüket a rendőrségen, a követség hivatalos jegyzékben tiltakozott, mire a magyar külügyminisztérium bocsánatot kért. A gyakori szovjet tiltakozások nyomán a magyar hatóságok ígéretet tettek arra, hogy megszüntetik ezt a nyíltan diszkriminatív gyakorlatot. Ez azonban nem történt meg, csak az intézkedés jellegén változtattak úgy, hogy a szovjet állampolgároknak már a moszkvai magyar követségen, vízumuk kiadásakor beütötték a regisztrációs kötelezettségre felhívó pecsétet, illetőleg egy címlistát osztottak ki a regisztrációs helyekről.⁴⁰

Más jellegű atrocitások is előfordultak, például a szovjet követség címére érkező csomagok, áruszállítmányok indokolatlan és tüzetes vizsgálata, ami példátlan volt a magyar vámszervek részéről, hiszen más államok külképviseleteivel szemben nem követtek hasonló gyakorlatot. Mirnij moszkvai utasításra szóvá tette ezt a kérdést *Förstner Pálnak*, a Külügyminisztérium protokoll osztálya vezetőjének. A magyar diplomata elmondta, hogy a kölcsönösség elve alapján kivételeznek a Szovjetunióval, mivel tudomása szerint a szovjet hatóságok is minden egyes alkalommal átvizsgálják a Jungerth részére érkező szállítmányokat, így a magyar vámhatóságnak a törvények szellemében válaszlépéseket kellett foganatosítania. Mirnij arra hivatkozott, hogy ez a Szovjetunióban nem számít diszkriminációnak,

39 Ld. erre még a 3. sz. dokumentumot is.

40 A budapesti konzulátus éves beszámolója, 1936. január 25. АБП РФ. Ф. 010. Оп. 11. П. 68. Д. 30. Л. 31–41.

hiszen az összes misszió számára érkező csomagokat átvizsgálják, illetve a magyar vámügyi jogszabályok csak a követségek részére érkező küldemények illetveke alóli felszabadítás tekintetében írnak elő kölcsönösséget.⁴¹ A magyar hatóságok — nyilván esetleges kommunista propaganda kivédése érdekében foganatosított, s nem a kölcsönösség elvé alapján nyugvó — hasonló, diszkriminatív jellegű intézkedéseinek egy korábbi kirívó példája is ismeretes.

Alighogy a követség személyzete megérkezett Budapestre, a magyar vámservek jelentették a Külügyminisztériumnak, hogy feltűnően nagy mennyiségű élelmiszeráru és élvezeti cikk érkezett a követség címére. A vámservek jelentésében valóban hihetetlen nagyságrendekről volt szó: 113 kilogramm kaviárról, 865 liter borrról, 230 kilogramm dohányról, és 34 kilogramm cukorról. A követségen valóban vártak egy hasonló árucikkekből összeállított rakományt. Feltehetőleg ez volt az első áruszállítmány, amelynek felhasználásával már a bérelt épületben az első protokoll-jellegű villásreggeliket, a követ által a diplomáciai testület egyes tagjai számára rendezett díszebédeket és bemutatkozó fogadásokat kívánták megtartani, amire a szállodában csak korlátozott lehetőségek nyíltak, de ekkora mennyiségre nyilván nem számítottak. Az újdonsült szovjet követséggel szemben elővigyázatos magyar hatóságok a hatalmas árutömeg láttán gyanút fogtak, s követelték, hogy a szovjet fél erősítse meg, hogy részére érkezett a szállítmány. Bekzadjan rögtön levelet írt a magyar vámserveknek, kérve, szabadítsák fel a rakományt az illeték alól, utalva arra, hogy joguk van akármekkora mennyiséget az országba szállítani. Ezt a magyar külügyminisztériumban némiképp cáfolták, kifejtve, hogy a követségek dolgozói részére érkező árufajták fejenként csak bizonyos mennyiségig illetékmentesek.

A Külügyminisztériumban ezért további biztosítékokat követeltek, s közölték, ha a követség újból kijelenti, hogy az övé ez a mennyiség, akkor tárgyalannak fogják tekinteni a kérdést. Mirnij azonban nem volt hajlandó további nyilatkozatot tenni, mivel sértőnek tartotta, hogy a követ alátámasztása ellenére a magyar fél további biztosítékokat követel, s aláhúzta, kételkedik is a magyar vámservek által megadott adatok hitelességében. Az eset kezdett nagyon kínossá válni, mivel Förstner és Mirnij következő találkozásán sem sikerült dűlőre jutni, ugyanis egyik fél sem akart engedni az álláspontjából. Ezért valamilyen, az illeték összegével kapcsolatos visszaélést már gyanító protokollfőnök maga járt utána a számok valódiságának. Kiderült, hogy az illeték-mentesítéssel megbízott *Schenker Nemzetközi Szállítmányozási Rt.*, Förstner kifejezésével élve az „ujjából szopta a számokat”, s a valóságban csak 700 üveg bor, 8500 cigaretta, 10 kilogramm kaviár és 20 kilo-

41 Mirnij Sternnek, 1935. november 25. АВП РФ Ф. 010. Он. 10. П. 50. Д. 38. Л. 8–9.

gramm cukrászsütemény érkezett. A cég igazgatója igyekezett mentetgetőzni, azt állítva, hogy a számok megállapításával megbízott munkatársuk könnyelműen járt el, mivel az áru mennyiségét nem mérte fel pontosan, s a „követséget sem akarta zavarni olyan jelentéktelen kérdéssel, mint a számadatok.”

A cég elnézést kért a követségtől, de ez a felesleges és kusza ügy mégis rendkívül kellemetlen benyomást tett a szovjet diplomataikban. Arról is tudomást szereztek, hogy a magyar vámszervek tisztában voltak azzal, hogy a vámokumentumokon „szemmérték” alapján megállapított mennyiségről van szó, mégis ragaszkodtak a követség biztosítékaihoz.⁴² Úgy véljük, hogy ebben az ügyben nem szabad elhallgatni a szovjet fél által elkövetett hibát, nevezetesen azt, hogy Bekzadjan nem vette fel a kapcsolatot Moszkvával azonnal az ügy kipattanása után, s nem tisztázta a követség számára érkező áru valós mennyiségét, hanem „vaktában” kezeskedett az elképzelhetetlen nagyságú szállítmányért. Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a követség tagjai bizonyára nem tudták elég behatóan áttanulmányozni a diplomáciai testületet is érintő összes magyar jogszabályt, amiből félreértések adódtak. A fő mulasztást mégiscsak a magyar hatóságok követték el, amelyek nem bántak túl előzékenyen egy nemrég megtelepedett, s ezért talán több odafigyelést igénylő diplomáciai képvisellel. A szovjet követségen is úgy tartották, hogy a történelemért nem a vámhatóság, hanem a magyar külügyminisztérium a felelős. A budapesti csehszlovák misszió egyik tisztviselője kifejtette Mirnijnek, hogy a magyar külügyi hatóság a saját büdzséjéből ki szokta fizetni a dohány és a kaviár után járó behozatali illetéket, amennyiben annak mennyisége a limitált határ fölé esik. A szovjet diplomata egyetértett ezzel, s elmondta, hogy a költségvetése miatt aggódó magyar külügyminisztérium nem is engedte, hogy a vámhatóság kérjen elnézést a történelemért.⁴³

A követségen azért sem érezhették jól magukat az ott dolgozók, mert a magyar titkosrendőrség állandó megfigyelés alatt tartotta a követség épületét. A szemközti házba magukat befészkelő ügynökök az alkalmazottak minden egyes rezdülését percre pontosan feljegyezték. Emellett akkurátus nyilvántartást vezettek a követségre gyakran bejáró s azzal szoros kapcsolatokat kiépítő magyar üzletemberekről vagy neves társadalmi személyekről, politikusokról. Néhány utcasarokkal arrébb igazoltatták a konzulátusról kijövő „gyanús egyéneket”, magyar állampolgárokat is, akik jobbára egyszerű emberek voltak. A követség magas beosztású diplomatá-

42 Mirnij feljegyzése Förstnerrel történt találkozásairól, 1935. január 25. АБП РФ Ф. 077. Оп. 15. П. 106. Д. 1. Л. 342–346.

43 Mirnij feljegyzése a csehszlovák követség első titkárával, *Vladimir Khekkel* történt megbeszéléséről, 1935. március 26. Уо. Л. 266.

it, így a követet, a feleségét, az első és másodtitkárt szinte mindenhová „elkísérte” egy nyomozó.

Igyekeztek a követségi épületbe is „örszemeket” juttatni, akik kifizelve a követség belső életét, megbízható információkat adhattak az ottani hangulatról, az alkalmazottak közti viszonyokról, az irattár vagy éppen a számjel-író használatáról. Nem sokkal a misszió megtelepedése után a csehszlovák követség tanácsosa, *František Černý* elmondta, hogy még a „legártatlanabb” hivatali papírokat sem meri a saját dolgozósobájában, a saját íróasztalán hagyni, inkább hazaviszi magával, mert ellenkező esetben könnyen eltűnhetnek onnan.⁴⁴ Úgy tűnik, hogy Bekzadjan nem vette komolyan a figyelmeztetést. A magyar titkosrendőri jelentések közt több olyanra is bukkantunk, amelyekben követségi dokumentumok sikeres kijuttatásáról van szó, az egyikben egyenesen kijelentik, hogy a hozzá csatolt cirill betűs iratot a követ íróasztaláról szereztek be. A fennmaradt igen érdekes források — amelyek paradox módon a követség mindennapjainak rekonstruálásában segítenek — alapján valószínűsíthető, hogy a titkosrendőrség „belső emberét” a takarítószemélyzet közt kell keresnünk.⁴⁵ A követségi ház és az alkalmazottak figyeléséről természetesen az épületen belül is tudtak. A személygépkocsik elhelyezése nyomán kerültek kapcsolatba a már említett *Imperial Autókereskedelmi Rt.* társtulajdonosával, *Danyiel Mickevics* orosz származású magyar állampolgárral, akinek neve a szovjet dokumentumokban is feltűnik.⁴⁶ A titkosrendőrség feltételezése szerint: „[...] őt a követség bizalmi szolgálatokra is fel szokta használni, ő figyeli a követség magyar személyzetét szabadnapjuk alkalmával, kivel érintkeznek, erről jelentést tesz.”⁴⁷

A hatósági diszkrimináció mellett a budapesti szovjet követség történetében ebben az időszakban gyakran előfordultak a követségen dolgozók kedélyeit felbolygató szovjetellenes megmozdulások. Több alkalommal, amikor a magyar érdekek

44 Mirmij feljegyzése Černývel történt találkozásjáról, 1935. február 15. АБП ПФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Д. 33. Л. 37.

45 A követségen dolgozó ügynök ekkor „mellényült”, mivel olyan iratot csempészett ki, amely nem képezhetett túlságosan nagy értéket: „az állítólag a Csekának egy Lenin-park létesítésére vonatkozó határozatát tartalmazza”. Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. október 24. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 17–18. f. Ugyanez a jelentés megállapította, hogy „belső emberünk a rádió szobát Mírny jelenlétében már többször takarította”.

46 Ld. a 12. sz. dokumentumot.

47 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. október 24. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 17–18. f.; Ua. 1936. április 17. Uo. 39–40. f. Egy későbbi szovjet dokumentum alapján az sem zárható ki, hogy Mickevicset a magyar titkosszolgálat is „beszervezte”, aki ezt követően egyfajta „kettős ügynöki” tevékenységet látott el. Ld. a 12. sz. dokumentumot.

kel ellentétes vagy csak annak látszó politikai esemény játszódott le a nemzetközi porondon, amelyben a Szovjetunió érintett volt, tüntetések zajlottak a követség előtt. Így volt ez a csehszlovák–szovjet kölcsönös segítségnyújtási egyezmény megkötése után, a spanyol polgárháború kirobbanásakor, hazai kommunistagyagnús összeesküvések leleplezésekor és számos más esetben. Túlzás lenne azt állítani, hogy ez félelmet váltott volna ki a követségi alkalmazottak körében, hiszen a nyugati államokban, vagy Lengyelországban ezeknél sokkal súlyosabb incidensek is előfordultak szovjet kirendeltségekkel szemben a 1920/30-as években, mégis komoly feszültségérzést szült az ott dolgozók körében.⁴⁸ Így nem volt véletlen, hogy az épületvásárlás során Bekzadjan mérvadó szempontként tartotta szem előtt, hogy a majdani épület szeparáltabb, nehezebben megközelíthető helyen legyen.⁴⁹ Ezt az is indokolttá tette volna, hogy — a magyar titkosrendőrség dokumentumai alapján — a hasonló tömegrendezvények idején a nagy számú rendőri erőket nem is a követség biztosítására vezényelték ki, hanem a kommunista szervezetek esetleges ellentüntetésének megakadályozására.⁵⁰

Az 1936. október 1-i szovjetellenes gyűlés résztvevői előtt szónokló *Fábián Béla* parlamenti képviselő például elátkozta azokat a politikusokat és grófokat, akik a vendégszeretetéről híres szovjet követségre járnak kaviárt enni. A tüntetés vezetője „Bajza utcának” nevezte azt a titkos szervezetet, ahonnan a „rubelek kigördülnek az egész országba”. *Fábián* beszédében a magyar társadalmon belül széles körben elterjedt véleményt hangoztatta, mely szerint a Szovjetunió magyarországi követsége anyagilag és ideológiailag támogatja a kommunista szervezeteket egy újabb proletárforradalom kirobbantása érdekében.⁵¹ A vonatkozó szovjet dokumentumok és magyar titkosrendőri iratok áttekintése alapján ugyanakkor nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a szovjet követség semmiféle kapcsolatot nem ápol a magyarországi kommunisták helyi csoportjaival. Erre érzékletesen

48 1927. május 12-én az angol rendőrség körülvette a londoni szovjet kereskedelmi képviselő és az „Arkosz” nevű szovjet–angol vegyesvállalat épületét. A kirendeltségeken tartózkodó diplomatákat, a számukra exterritorialitást biztosító nemzetközi jogot figyelmen kívül hagyva, letartóztaták, a hivatali helyiségeket átkutatták, az ott lévő dokumentumokat átvizsgálták. Erre ld.: *Валерий Александрович Шишкин: Становление внешней политики послереволюционной России (1917–1930 годы) и капиталистический мир. Санкт-Петербург, 2002. 277–278.* 1927. június 7-én egy orosz emigráns meggyilkolta *Pjotr Lazarevics Vojkov* varsói szovjet követet, ami a szovjet–lengyel kapcsolatok megromlásához vezetett. Erre: Uo. 283–284.

49 Ld. a 17. sz. jegyzetet.

50 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. október 10. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 20. f.

51 *Mirmij Kresztyinszkijnek*, 1936. október 16. АВП РФ Ф. 010. Оп. 11. П. 68. Д. 29. Л. 122–133.

utalt maga Mirnij is egy *Lengyel Zoltánnal*, Rákosi másik védőügyvédjével folytatott beszélgetésében: „[...] a követségnek a helyi kommunistákkal és a Külügyi Népbiztosságnak Moszkvában a magyar emigránsokkal vagy a Kominternnel semmilyen kapcsolat nincs. Államellenes büntetést hajtanék végre saját kormányom és országom előtt, ha még csak személyes kapcsolatokat is ápolnék a magyar kommunistákkal”.⁵²

Annak megítéléshez, hogy hogyan érezték magukat Magyarországon ezek a diplomaták, nem lehet mellékes az sem, hogy 1935. március 11. után, a konzulátus megnyitását követően, a budapesti szovjet külképviselet az egyik leginkább látogatott misszióvá vált. A konzuli iroda megnyitásának első napjától kezdve különféle ügyekben rengeteg érdeklődő kereste fel azt. A konzulátus éves beszámolójában megtalálható, hogy számítások szerint a konzulátus működésének első tíz hónapjában körülbelül hatezren fordultak meg ott. Ez az első hónapokban átlagban 50–60 embert jelentett naponta, majd a hullám lecsengésével, az időszak vége felé körülbelül 40–45 személyt. Ezek döntő hányada időközben magyar honosságot nyert orosz származású hadifogoly, illetve a hadifogolycsere-egyezmények révén hazakerült magyar állampolgár volt, akinek orosz származású házastársa révén rokonai voltak a Szovjetunióban. Szintén nagy létszámú csoportot képeztek az 1905–1906. évi pogromok után *Besszarábiából* az Osztrák-Magyar Monarchiába menekült egykori orosz állampolgárok, illetve a Magyarországon letelepedett, hazatérni kívánó fehér emigránsok. Ugyancsak feltűnő volt azoknak a magyar munkásoknak a száma, akik a jobb megélhetés reményében, munkát szerettek volna vállalni a Szovjetunióban.⁵³ A magyar fővárosban a konzuli teendők így viszonylag nagy terheléssel jártak, s összefoglalásképpen meg is állapíthatjuk, hogy Budapest aránylag nagy munkával, sok feszültséggel járó, de csekély előmeneteli lehetőséget biztosító posztnak számított.

⁵² Mirnij feljegyzése Lengyel Zoltánnal folytatott beszélgetéséről, 1935. március 14. АБИ ПФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Л. 33. Л. 55.

⁵³ A szovjet dokumentumokból az is kiderül, hogy a pozitív látogatottsági mutatóhoz a magyar szervek is hozzájárultak, akik kötelező regisztráció végett karhatalmi segítséggel küldték a szovjet követségre az egykori orosz állampolgárságú tömegeket. A budapesti konzulátus éves beszámolója, 1936. január 25. Ibid.

Hétköznapiak a követségben

A külföldön szolgálatot teljesítő szovjet tisztviselőket és fizikai dolgozókat igyekeztek központilag megszervezni s ideológiailag nevelni, tovább képezni. Erre az idegen környezetben dolgozó, a nem helyi viszonyok közt nevelkedett, s emiatt sebezhetőbb kis létszámú közösségeknél eleve jelentkező összetartás-igény kielégítésén kívül⁵⁴ azért is szükség volt, hogy elejét vegyék az idegen politikai hatások túlzott befolyásának és elterjedésének a külügyi alkalmazottak körében. Ez sajátos ambivalenciaként jelentkezett, hiszen a külszolgálatot teljesítő személyek egyrészt az azonos kulturális gyökerek, nyelv, szokásrendszer s a munkájuk bizalmas jellege miatt igyekeztek összefogni, s inkább egymás társaságát keresték, másrészt viszont a mindennapok során kénytelenek voltak érintkezésbe lépni a külvilággal. Sőt, előfordult, hogy éppen a saját hazájuktól való távolság és elzártság okán a szovjet kisközösség tagjai inkább a „hazait” és a „vér szerintit” előnyben részesítve, orosz emigránsokkal léptek kapcsolatba. (Például a budapestiek egy orosz származású kiskereskedő boltjába jártak vásárolni, s az orosz emigráns sajtót olvasták.)⁵⁵ Több olyan eset is ismeretes, amikor szovjet diplomaták megszöktek saját államuk külképviseletéről, s menedéj jogot kértek az illető országban. Erre eklatáns példa *G. Z. Beszedovszkij*, a párizsi szovjet követség tanácsosának szökése a misszióról 1929-ben,⁵⁶ vagy *Butyenko* ideiglenes ügyvivő menekülése 1938-ban a bukaresti szovjet követségről.⁵⁷

A külföldön lévő állami hivatalokban dolgozó szovjet állampolgároknak az ideológiai munka fenntartása és továbbvitele érdekében pártsejteket kellett alakítaniuk, amelyek tevékenységét az OK(b)P Vezető Pártszervek osztályán belül 1934 őszén — egy hasonló funkciót ellátó, s 1922 óta létező pártszervezeti egység jogutódjaként — megalakított Exterritoriális Pártszervek Szektora koordinálta. Sajnos a rendelkezésünkre álló források alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy a mellékletben is közölt dokumentumokban szereplő budapesti szovjet szak-

54 Megjegyezzük, hogy a követség belső viszonyait és az alkalmazottak közötti kapcsolatokat megvilágító több részlet akár esettanulmányként is felfogható olyan értelemben, hogy hasonló problémákkal más államok diplomáciai képviselőin dolgozó alkalmazottaknak is szembesülniük kellett — tértől és időtől függetlenül.

55 Ld. a 12. sz. dokumentumot.

56 Erre részletesen ld.: *Григорий Зиновьевич Беседовский: На путях к термидору*. Москва, 1997.

57 Az esetet említi: *Уолтер Лакер: Россия и Германия. Наставники Гитлера*. Вашингтон, 1991. 242.

szervezeti csoport milyen szervezeti viszonyban állt a felsőbb pártszervekkel. Valószínűnek tartjuk, hogy a kis létszámú követségek személyzete nem is alapított bonyolult struktúrával rendelkező, önálló pártszervezeteket, hanem inkább különféleképpen emlegetett (helyi bizottság, segítségnyújtási társaság, stb.) érdekvédelmi-segítő csoportosulásokat hozott létre, amelyek egyben pártsejtként is funkcionáltak, hiszen tevékenységükön keresztül az ideológiai munka is ellenőrizhető, befolyásolható volt.

A szakszervezeti csoport élén a szakszervezeti megbízott, vagy *sztaroszta* állt, aki választás útján töltötte be tisztségét. A csoport tevékenységét az általános szakszervezeti gyűlésen vitathatták meg, amelynek elnöksége egyben felügyeleti funkciót látott el a szakszervezeti vezető munkája felett. Itt kezdeményezhették a szakszervezeti bizalmi leváltását is. A pártaktíva megtartására ún. „vörös sarkokat” vagy másképpen „Lenin-sarkokat” hoztak létre, amelyek egyaránt szolgáltak könyvtárként, klubhelyiségként, és rádiószobaként. Itt helyezték el a marxizmus-leninizmus fő ideológusainak alapműveit, a munkásosztály történetére vonatkozó szakmunkákat, a párttanfolyamok tankönyveit, valamint a Moszkvából kapott napilapokat s sajtótermékeket. Itt tudták meghallgatni a moszkvai rádió híreit is. Ezek a helyiségek alkalmasak voltak a különféle tanfolyamok, szakkörök lebonyolítására is.⁵⁸ A rendelkezésünkre álló források alapján általában négyfajta szakkört szerveztek: marxizmus-leninizmus szaktanfolyamot a „politikailag kevésbé érett” munkatársak nevelése céljából, aktuális külpolitikai és belpolitikai kérdésekkel foglalkozó, s a legfrissebb párthatározatokat feldolgozó szakkört, nyelvtanfolyamot, illetve a tartózkodási ország történelmének megismerésére irányuló szakkört.

Egy 1936. évi kimutatás szerint a követségen tizenegyen tanult idegen nyelveket, közülük hat személy volt a követség munkatársa, a többiek a hozzátartozóik. Az idegen nyelveket tanuló hat követségi munkatárs közül csak Mirnij volt diplomata. A legtöbben a németet választották, ezután a legnépszerűbb az angol és a magyar volt, bár magyarul így is csak hárman tanultak, közöttük a gépiprőnő *Julija Sumanszkaja* és a szakszervezeti bizalmi, *A. K. Poljakov*.⁵⁹ Megállapítható, hogy ekkor a követség szovjet állampolgárságú dolgozóinak több mint a fele tanult idegen nyelveket. Itt szeretnénk kitérni a követség létszámával kapcsolatos, az előző fejezetben már említett problémára. Az 1924. évi berlini tárgyalásokon ugyanis a magyar vezetés bolsevik propaganda veszélyétől tartva, igyekezett korlátokat

58 Saprov az OK(b)P Exterritoriális Pártszervek osztályára, 1935. december. ПГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 466. Л. 1.

59 Kimutatás a budapesti szovjet követség idegen nyelveket tanuló munkatársairól, 1936. ПГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 467. Л. 12.

szabni a szovjet képviselet összetételével kapcsolatban. Az 1924. szeptember 12-i berlini egyezményhez csatolt bizalmas jegyzékek szerint a szovjet követség létszámát a budapesti szűkös lakáshelyzetre hivatkozva 11 főben, míg a kereskedelmi képviselet létszámát 3 főben maximalizálták.⁶⁰ Ugyanígy bizalmas levélváltás formájában, az 1924. évvel gyakorlatilag azonos szöveggel 1934-ben is rögzítették a követségek létszámának korlátozására vonatkozó alapelveket.⁶¹ Egy titkosrendőri kimutatás szerint 1936 júliusában a létszám nem ment túl az egyezmény által megszabott kereteken: a kereskedelmi képviselet nélküli követségen dolgozó 14 személyből három magyar állampolgár volt, az orosz származású tolmács, *Vihart Józsefné*, illetve két takarítónő.⁶²

A követség személyzetének kiegészítését valószínűleg a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok „ideiglenes szüneteltetése” után az 1939 szeptemberi újrafelvétel tette lehetővé, hiszen ekkor semmilyen formális okmánnyal nem szabtak határt a követségek létszámának. A létszám feltöltését ekkor sem igazán szorgalmazta a szovjet külügyi vezetés, erre látványos módon csak 1940 nyarán, a Romániával szembeni ellentétek kiéleződésével, a magyar–szovjet érdekezozonosság kiteljesedésével együtt került sor. A Besszarábia átadását követelő szovjet ultimátum átadásának napján, 1940. június 26-án nevezték ki Budapestre katonai attasénak *Ny. G. Ljahtyerevet*.⁶³ 1940 szeptember 5-én pedig a PB jóváhagyta a Szovjetunió várva-várt első magyarországi kereskedelmi képviselőjének *Ny. F. Vozszsov* személyében történő akkreditálására vonatkozó javaslatot.⁶⁴ Valószínűleg ekkor került Budapestre a magyar származású *Geiger Béla* is, aki a követség sajtóattaséja lett.⁶⁵ Feltételezéseink szerint a budapesti szovjet képviseltek összlétszáma ekkor 20 fő fölé emelkedett.

A budapesti kolónia kis létszámával kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet egy általános érvényű, az összes külképviseletre jellemző problémára. Az összezártság miatt hamar felszínre kerültek a kicsinyes vitáktól sem mentes személyi ellentétek. Ezek a legmagasabb szinten is megmutatkoztak: a magyar titkosrendőrség gyakran számolt be a Bekzadjan és Mirnij közti elmérgesedett viszony fejleményeiről. Ennek okát abban vélték felfedezni, hogy az első titkár titkos jelen-

60 *Kolontári*, 1999. 22.

61 *Pritz*, 1982. 146.

62 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség létszámáról, 1936. július 18. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 31–32. f.

63 1941 год. Документы. Кн. 1-я. Ред.: А. Н. Яковлев. Москва, 1998. 56.

64 Az OK(b)P KB PB ülésének jegyzőkönyve, 1940. szeptember 5. РГАСПИ Ф. 17. Оп. 3. Д. 1027.

65 *Petrák Katalin*: Magyarok a Szovjetunióban 1922–1945. Bp., 2000. 342.

téseket küldött Moszkvába, amelyekben a követet bírálta, aki állítólag rájött erre. „Néhány nappal ezelőtt megtörtént, hogy a követ a hivatalos órák alatt kereste Mirnyt, és az nem volt a követség épületében. Megjötték *francia nyelven* [kiemelés tőlem – S. A.] igen izgatott szövegtétel volt közöttük. Mirny ezután a szobájába ment, és a gépírónőnek hosszasan diktált. Később a diktátumot eltérte” — áll a jelentésben.⁶⁶ Feszültségek az alkalmazottak között is jócskán voltak: „A követ távollétében a követség alkalmazottai között nagy egyenetlenség uralkodik. Mirny titkár utasításait, főleg a szolgálati időt, nem tartják be. A nap legnagyobb részét házon kívül töltik. Ezért Mirny kijelentette, hogy az egész személyzet leváltását fogja javasolni”.⁶⁷

A budapesti követségen uralkodó belső állapotokról szóló hírek egészen Moszkváig jutottak: „A Moszkvában tartózkodó Mirny titkárné azt jelentette, hogy a követség alkalmazottai között nincs meg a kellő egyetértés, s ezért felszólították a követséget az alkalmazottak közti jó viszony erősebb ápolására”.⁶⁸ S mindennek betetőzéseként nem voltak ritkák a házastársak közti, néhány évtizeddel később már mulatságosnak hangzó családi perpatvarok sem: „December hó 6-án d. u. 6 órakor Mirny titkár és felesége között zajos jelenet játszódott le. A titkárné ugyanis meg akart jelenni az Operaházban a Kormányzó Úr Főméltósága tiszteletére rendezett díszelőadáson, és midőn férje felvilágosította, hogy az estén csak meghívóval lehet megjelenni, a követség pedig ilyen nem kapott, Mirny-né ezért a titkár tette felelőssé, tehetetlen bábnak nevezte, majd arcul ütötte. Ezután autóba ült, és éjfélkor hazaérve, az alvó Mirnyt felkeltette, lakásából kikergette, ágyneműit pedig az udvarra dobálta. Mirny azóta a követség egyik vendégszobájában tölti az éjszakáit”.⁶⁹

A követségen dolgozók fizetésének, így életszínvonalának megállapításához sajnos csak töredékes adatok állnak rendelkezésünkre, részletesebb statisztikákra, fizetési kimutatásokra nem bukkantunk. Poljakov egyik Vasziljevnek, a párt extreritoriális szervezeteit felügyelő alosztálya vezetőjének írott leveléből értesülhünk arról, hogy a szakszervezeti bizalmi kéri Vasziljevvel a tagdíjak beszédésére vonatkozó új instrukciók megküldésére, tekintettel arra, hogy a fizetések összege az infláció miatt megváltozott. A szovjet valuta elértéktelenedése miatt a korábbi 286 rubeles fizetése, ami akkor körülbelül 1200 pengőnek felelt meg, a levél meg-

66 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. január 17. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 1–3. f.

67 Ua. 1936. szeptember 12. Uo. 21–23. f.

68 Ua. 1936. augusztus 6. Uo. 24–25. f.

69 Ua. 1936. december 18. Uo. 8. f.

írásának idején már 1200 rubelre emelkedett, de szintén csak 1200 pengőért.⁷⁰ Ebből az összegből még valóban levonták a párttagsági díjakat, ami a külszolgálaton lévőköt feltehetőleg rendkívül hátrányosan érintette, hiszen azokat keményvalutában szedték be tőlük. A rubel átváltásából nyilván nem kis veszteség érte őket, egy későbbi feljegyzés szerint a budapesti követségen dolgozók összes tagdíja több mint 140 osztrák schilling volt.⁷¹

Ennek ellenére a szovjet diplomaták nyilván nem éltek rosszul, fizetések alapján az életszínvonaluk minden bizonnyal jóval a magyar átlag fölött lehetett. A titkosrendőri jelentések gyakran számoltak be nagy mennyiségű, elegáns divatcikkek vásárlásáról a legdrágább divatárut kínáló budapesti szalonokban, a Corvin Áruházban vagy a Divatcsarnokban. Csak egy kiragadott példán szemléltetve, az egyik beszámoló szerint a követ felesége 1936. november 21-én egy divatszalonban vásárolt elegáns délutáni felöltőt és estélyi ruhát, összesen 820 pengő értékben, majd két nappal később ismét vásárolni indult az említett áruházakba, ahol 10 csomagban sok ruhaneműt, férfinégyeket, nyakkendőket, cipőket vettek, amelyeket a megfigyelés szerint másnap magukkal vittek a Szovjetunióba.⁷² Nem szabad említetlenül hagynunk, hogy talán nem véletlenül esett a választás a Corvin Áruházra, ugyanis annak egyik igazgatója, *Neuhaus Ferenc*, egy másik érdekltségében levő cég, a *Stella Árukereskedelmi Rt.* nevében gyakran küldte lobbizni a követségre egyik képviselőjét, nagyarányú szovjet megrendelések és a Szovjetunióval való kereskedelem monopolizálása reményében.⁷³ Bár a Stellával nem sikerült megállapodást kötni, nem kizárt, hogy a „mellékvizeken evezve” sokrétű kapcsolatok alakultak ki a vállalkozóval, akinek legalább annyit sikerült elérnie, hogy a követtség dolgozói áruházát tiszteljék meg figyelmükkel és pénztárcájukkal.

A követségi fizetésből arra is telt bőven, hogy az ottani alkalmazottak szórakozóhelyekre, éttermekbe járjanak. A források alapján arra következtethetünk, hogy

70 Poljakov Vasziljevnek, 1936. május 27. ПГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 467. Л. 8.

71 Poljakov *Anyiszimovnak*, 1937. október 26. Уо. Л. 3.

72 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. november 28. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 12. f.

73 A *Stella Árukereskedelmi Rt.* neve gyakran feltűnik a követi jelentésekben. A követségen közvetíteni próbáló *Urievics* nevű személy lengyel állampolgár volt. Saprov Sternnek, 1935. január 25. АВП РФ Ф. 010. Оп. 10. П. 50. Д. 39. Л. 5. Urievicsnek már volt „priusza”: Bécsben próbált meg közvetíteni szovjet és osztrák cégek között, provokatívan viselkedett, ezért a megfelelő szervezetek, így az *Inturiszt* bécsi kirendeltsége beszüntették vele a kapcsolatokat. Saprov Sternnek, 1935. február 7. előtt. Уо. Л. 9. A korabeli cégjegyzéknek számítató Mihók-féle kompasz alapján Neuhaus mind a Stellában, mind a Corvin Áruház Rt.-ben az egyik igazgatói széklet foglalta el. Erre ld.: Nagy Magyar Compass 1934–1935. LVIII. évf. II. rész. Szerk.: *Galánthai Nagy Sándor* örököse. Budapest, 1934. 283.

a vendéglőbe járás nem közösen vagy szervezeten zajlott, hanem a kollektíva egyes tagjai külön-külön, barátok, vagy kisebb csoportok látogatták a budapesti szórakozóhelyeket, sőt arra is történik utalás, hogy a családi kötelek mellőzésével, a férjek és feleségek néha külön jártak szórakozni.⁷⁴ Nem találtuk nyomát annak, hogy a követség munkatársai és magyar állampolgárok között szoros barátságok fűződtek volna, ugyanakkor több dokumentumban szerepel utasítás óvatosságra a magyarokkal való kapcsolattartásban, és lehetőleg még a kisebb incidensek vagy összeütközések kerülésére is. Így például a követség Marina nevű fizikai dolgozója egy alkalommal a helyi normákat megsértve, egy boltban gorombán beszélt az eladóval, s oroszul kezdett káromkodni, mert nem találta megfelelő minőségűnek a neki kínált árut. Az illetőt figyelmeztetésben részesítették, s kiemelték, megfélemedezett arról, hogy a boltokban sokan értenek ruszinul, szerbül, sőt oroszul is.⁷⁵

A hivatali időn kívül beszélgetések kezdeményezése megengedhetetlennek számított, aki mégis ilyet tett, könnyen gyanúba keveredhetett, s magyarázkodnia kellett. A diplomáciai munka jellege szovjet részről, a magyar lakosság jelentős részében megbúvó ellenszenv magyar részről szinte teljesen kizárták a mély barátságok kialakulását, inkább a kölcsönös érdekeken vagy érdeklődésen alapuló „hivatali barátságról” beszélhetünk. Ilyenekre találunk példát a szovjet diplomaták és *Illyés Gyula*, *Hollós Ödön*, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank igazgatója, *Magyary Zoltán*, a közigazgatási jog nemzetközi híri professzora, *Braun Róbert* szociáldemokrata vezető, *Vámbery Rusztem* ügyvéd, *Krausz Simon* üzletember, illetőleg prominens magyar újságírók szűk csoportja között.⁷⁶

Az alkalmazottak együttes részvételével a követségen rendszeresen megünnepelelték a Szovjetunió állami ünnepeit. Az 1917. évi októberi forradalom megünnepelelése 1936 novemberében kisebb megbotránkozást keltő módon zajlott: „November 6-án közös vacsora volt a követségen. 12 órakor állva elénekelték az internacionálét, oly hangosan, hogy az utcára is kihallatszott”.⁷⁷ A szovjet követség épületének bejárata felett diplomáciai szokásoknak megfelelően kifüggesztett, a Szovjetunió állami jelképének számító vörös zászló sokak szemében szintén irritáló lehetett. Gömbös Gyula miniszterelnök halála miatt azonban „az országos gyászra való tekintettel a folyó hó 7-e óta naponta kifüggesztett vörös zászlót október 10-én este

74 Ld. a 13. és 15. sz. dokumentumokat.

75 Poljakov Brovarszkijnak, 1938. december 17. ПГАСПИИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 468. Л. 12–13.

76 Az erre vonatkozó iratok nagyrészt megtalálhatók a következő mappában: АВП РФ Ф. 077. Оп. 15. П. 106. Д. 1.

77 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. november 7. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 13. f.

6-kor végleg bevonták”.⁷⁸ A követség alkalmazottai a magyar állami ünnepekre, vagy jelentősebb állami rendezvényekre is kíváncsiak voltak, így 1936. augusztus 20-án megtekintették a nagy látványosságnak számító tűzijátékot Budapesten.⁷⁹ A titkosrendőrség őrszemei mindenhova, így ezekre az alkalmakra is elkísérték őket: „December 1-én d. e. Bouchrostoff g. titkár a tömeg közt bujkálva végignézte – távcsővel – a Kormányzó Úr Ó Főméltóságának hazaérkezését. Bouchrostoffnál fényképezőgép is volt. Állandóan szemmel tartottam, de nem vettem észre, hogy felvételt készített volna”.⁸⁰

Kivételnek csak a nagy egyházi ünnepek számítottak, amelyeken a szovjet diplomáták nem kívántak részt venni. Ezt hivatalos úton is jelezték Förstnernek, azzal kapcsolatban, hogy követségük tagjai meghívást kaptak a II. Rákóczi Ferenc halálának 200 éves évfordulójára, a Szent István Bazilikában 1935. április 8-án megrendezésre kerülő szentmisére. Mirmij igyekezett tisztázni a helyzetet, s közölte, hogy távolmaradásuk oka nem II. Rákóczi Ferenc emlékének semmibevétele vagy megsértése, hanem a szovjet tisztviselők számára kötelezően betartandó szabály. Biztosítani kívánta a magyar protokollosztály helyettes vezetőjét, hogy ennek ellenére a ceremónia többi részén ott szeretnének lenni. Förstner elmondta, hogy nem minden budapesti misszió szokott részt venni a protokoll ünnepek részeként tartott keresztény egyházi szertartásokon. Például a török követség sem vesz részt hivatalosan, de mindig elküldi egy alacsonyabb beosztású diplomatáját, aki nem magánjelleggel szokott megjelenni. Arra is célzott, hogy augusztus 20-án az egyházi ünnepeket el nem ismerő követségek egy képviselője mindig ott szokott ülni a Bazilikában. Mirmij ezt a megoldást sem tartotta szerencsésnek, mivel megítélése szerint ez a magyar közvélemény a szovjet követ demonstratív távollétéként értelmezné.⁸¹

Voltak olyan esetek, amikor a magyar közvélemény a követség magatartását az egyházi ünnepeken mégiscsak botrányosnak s a vallási érzelmeket sértőnek vélte. Például 1936. április 11-én a Szondy utcai „Szent Család” Egyházközség templomának körmenete a követség épülete előtt haladt el. A ház ablakainak a rolóit lehúzták, s az egész épületet elsötétítették. Beszámolók szerint a 2500 fős tömeg sorából elégedetlenséget és megbotránykozást lehetett hallani a követség tüntető viselkedése miatt.⁸² Úgy tűnik, hogy a követségen belül nem mindenki osztotta ezt

78 Ua. 1936. október 24. Uo. 17–18. f.

79 Ua. 1936. szeptember 12. Uo. 21–23. f.

80 Ua. 1936. december 4. Uo. 10–11. f.

81 Mirmij feljegyzése Förstnerrel zajlott beszélgetéséről, 1935. április 4. АБП ПФ Ф. 077. Оп. 15. II. 106. Д. 1. Л. 238–239.

82 Titkosrendőri jelentés a szovjet követség életéről, 1936. április 17. MOL K 64. 67. cs., 1936/24. t., 39–40. f.

a tartózkodó felfogást. A követ felesége például éppen ezzel az ominózus gyülekezettel szemben egészen más magatartást tanúsított. „Beksadjan követné elutazása előtt alkalmazottai előtt azt a kijelentést tette, hogy az USSR most már nem kommunista, hanem szociális alapokon nyugszik, és amennyiben karácsonyra visszaérkezik Pestre, úgy az ünnepeket meg fogják tartani (a követné ugyanis r. k. vallású, s mikor a követtség a Bajza utcai palotát kibérelte, vasárnap délelőttönként eljárt titokban a Szondy utcai „Szent család” egyházközség templomába. Múlt év tavaszán azonban a követ rájött felesége titkos templomba járására és attól egyszerűsmind eltiltotta).” — állt a követ feleségének titkolt vallásosságát taglaló rendőri jelentésben.⁸³

Az alábbi dokumentumok egy kivételével az Orosz Társadalom- és Politikátörténeti Levéltárból származnak. Egy iratot közlünk az orosz külügyi levéltárból, mivel kiváló forrásnak tartjuk a karrierépítés lehetőségeinek tanulmányozásához. A dokumentumok szerzőit és címzettjeit igyekeztünk mindenhol megadni, de az egyes személyek pontos nevét és tisztségét nem minden esetben sikerült megállapítani. Csak kivételes esetekben sikerült felkutatnunk a dokumentumokban szereplő külügyi tisztviselők és követségi alkalmazottak főbb életrajzi adatait. A 10. sz. dokumentumban az igeidők zavaros használatát az eredetinek megfelelő módon próbáltuk visszaadni a fordításban is. A dokumentumot valószínűleg az érintett diktálása alapján gépelték, aki idegességében története elbeszélése során nyilván nem tudott ügyelni az igeidők következetes használatára. Ugyancsak meghagytuk a 14. sz. dokumentumban az összekuszált igeidők és személyes névmások eredeti szövegben szereplő használatát, mivel azt egy közös elbeszélés lejegyzésének tartjuk. A szövegbe kézírással tett későbbi betoldásokat [*zárójelbe*] tettük, s a 17. sz. dokumentum nehezen olvasható kézírásos szövegében utaltunk az értelmezhetetlen vagy olvashatatlan szavakra, mondatrészekre. A dokumentumok időbeli eloszlása egyenetlen. Az Orosz Társadalom- és Politikátörténeti Levéltárban talált dossziék csak kevés és irreleváns iratot tartalmaznak 1935-ből, 1937-ből, és 1939-ből. A dokumentumok válogatásánál arra törekedtünk, hogy azok alapján a karrierépítésre, a követségi pártmunkára és a magyar lakossággal fenntartott kapcsolatra vonatkozóan megbízható képet lehessen felvázolni

83 Ua. 1936. december 4. Uo. 10–11. f.

Dokumentumok

1.

**M. Sz. Saprov, a budapesti szovjet követség másodtitkárának levele
Vasziljevnek, az OK(b)P KB Exterritoriális Pártszervezetek Szektora
vezetőjének a követségen folyó pártmunkáról**

Budapest, 1936. január 26.

Kölcsönös Segítségnyújtási Társaság

Budapest, 1936. január 26.

A bázisra Vasziljev elvtársnak.

Tisztelt Elvtárs!

1. Ezzel a postával küldöm társaságunk tagjainak névjegyzékét, illetve Mirnij és Vigyenkin elvtársak jellemzését. Kérem, közölje, elküldjek-e egy jellemzést magamról és a követről is, s ha igen, ki állítsa azokat össze.

2. Kölcsönös Segítségnyújtási Társaságunk február 1-től kezdi meg működését. Eddig két szakkör kezdte meg munkáját, az ország tanulmányozásával, és az aktuális politikai kérdésekkel foglalkozó szakkör. Az elmúlt 2 hónapban az utóbbi kerelein belül 7 foglalkozást tartottunk, míg az előbbiből négyet. Ezen kívül 3 általános gyűlést tartottunk, amelyeken általános politikai kérdésekről szóló beszámolókat tartottunk. A legutóbbi gyűlés január 21-én zajlott. Ezen meghallgattuk a követ beszámolóját Lenin halálának évfordulójáról, s több elvtárs Leninről szóló visszaemlékezéseket olvasott fel. A Központi Bizottság plenumának eredményeit 3 szakköri foglalkozáson vitattuk meg. Két szakkört szenteltünk az ipari sztahanovista mozgalomnak, és egy foglalkozást a pártokumentumok tanulmányozásának. A beszélgetés nagyon élénken zajlott, az összes jelenlévő részt vett benne. A Kölcsönös Segítségnyújtási Társaság tagjai jól elsajátították a plenum döntéseit. A Központi Végrehajtó Bizottság ülészakának döntéseit és jelentéseit január 24-én

kezdjük megvitatni. Ezt január 31-én fejezzük be. A vitába és az anyag tanulmányozásába a munkatársak teljes kollektíváját és a családtagjaikat is bevontuk.

3. A nyelvtanulással a következő a helyzet. A Magyarországra történő megérkezés után az összes elvtárs hozzákezdett a német nyelv tanulásához (a teljes levelezést németül lehet folytatni, a lakosság jelentős hányada beszél németül). Az elvtársak egy része ezen kívül franciául vagy angolul tanul. Figyelembe kell venni, hogy a magyar nyelv kivételesen bonyolult és nehéz, és azoknak az elvtársaknak, akik mégis hozzáfognak a tanulásához, abba kellett hagyniuk az alapvető európai nyelvek tanulását. Kérem, közölje utasításait ebben a kérdésben.

4. A Külügyi Népbiztosság közleménye szerint kineveztek Prágába első titkárnak, és egy vagy másfél hónap múlva el kell hagynom Budapestet. Kérem, közölje utasításait a sztaroszta jelölésére vonatkozólag. Lehet, hogy erre a munkára a helyettem ide irányítandó elvtárs lesz alkalmas.

Földi üdvözléssel: M. Saprov

Géptelt eredeti.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 467. Л. 15.

2.

**M. Sz. Saprov jellemzése Ivan Vigyenkinről,
a budapesti szovjet követség biztonsági őréről**

Budapest, 1936 január

Vigyenkin elvtárs jellemzése.

I. A. Vigyenkin paraszti családból származik, 1931-től tagja a Társaságnak. A Vörös Hadseregben való szolgálatának ideje alatt lépett a Társaság soraiba. Nem voltak elhajlásai a fő iránytól, ellenzéki csoportokhoz nem tartozott. Fegyelmezett, kitartó és szilárd tagja a Társaságnak. Politikailag még nem eléggé érett, de sokat dolgozik önmagán és a követségen szervezett összes szakkör munkájában részt vesz. Társadalmi munkát is végez, a munkatársak kollektívájának szakszervezeti bizalmija. A szolgálat szerint rábízott különleges őrizeti munkát jól teljesíti. Nincs

képzettsége bonyolultabb munka elvégzésére. Nagyon komolyan hozzáfogott a német nyelv tanulásához. Minden adottsága megvan a fejlődéshez.

Bekzadjan

Magyarországi követ

Saprov

A Kölcsönös Segítségnyújtási Társaság sztarosztája

Gévelt eredeti.

ПГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 468. Л. 18.

3.

Ny. Ny. Kresztyinszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettes levele M. Sz. Saprovnak, a budapesti szovjet követség másodtitkárának Saprov előléptetési igényéről

Moszkva, 1936. február 7.

4077. sz.

Szigorúan titkos.

Saprov elvtársnak.

Csak személyesen.

Tisztelt Mihail Szavjolovics!

Ezt a levelet személyes jelleggel írom Önnek, az idősebb elvtárs, és szeretném azt gondolni, hogy a barát jogán is. Ennek a levélnek a másolatait senkinek nem küldöm el. De azzal az őszinteséggel fogok írni, amellyel beszéltem volna Önnel, ha Prágába nem egyenesen Budapestről utazott volna el, hanem moszkvai kitérővel. Amit mondani fogok Önnek, valószínűleg kellemetlen lesz az Ön számára, de úgy látszik, az Ön érdekében el kell mondanom.

Külföldi elutazásáig, de különösen a II. Nyugati Osztályon való munkája idején az a benyomásom alakult ki Önről, hogy Ön egy minden tekintetben szerény elv-

társ, akinek az első helyen a munkája áll, és akinél nem játszik jelentős szerepet a karrier, a presztízs, és az anyagi kérdések.

Most az a benyomásom, hogy az utóbbi másfél évben erősen megváltozott, egyszerűen szólva sokat képzelt magáról, és hogy az anyagi, önző kérdések is nagyon komoly helyet foglalnak el az életében.

Ez a benyomásom fokozatosan alakult ki négy levele alapján. Az első az, amelyet nekem írt a múlt év őszén azzal a kívánsággal, hogy szeretne elutazni Budapestről, a második az, amelyet Zaslavszkij elvtársnak írt a legutóbbi szabadságom idején, a harmadik a Martinszon elvtársnak írt levele, és végül az utolsó az, amelyet anyagi ügyekben írt Zaslavszkij elvtársnak. Különösen kellemetlen benyomást tett rám a második és a harmadik levele. Valójában mit is írt Zaslavszkij elvtársnak? Podolszkij elvtárs közölte Önnel, hogy Prágába szeretnének küldeni másodtitkárnak. Erre Ön, büszke pózt felvéve, kijelenti, hogy Prágába semmi esetre sem megy el. Ha úgymond, Komarovszkij elvtárs, akinek a helyére megy, első titkár volt, Önnek is első titkárnak kell lennie, ha Önt is ugyanolyan dolgozónak tekintjük, mint Komarovszkij elvtársat. Ha — ahogy Ön írja (csak emlékezetből idézem) — Prágában van első titkári tisztség, engem nem lehet másodtitkári tisztségbe helyezni.

Elolvasva a levelet, mindenekelőtt megdöbbenem. Hiszen Ön nagyon jól tudja, hogy Prágában nem volt első titkári tisztség, hanem csak másodtitkári, amelyre másfél évvel ezelőtt a beleegyezésével, kineveztük Önt. Majd kiderült, hogy nem mehet Prágába, mert Komarovszkij elvtársat jelöltük, akit első titkári címmel ruháztuk fel.⁸⁴ Így tehát, a prágai követség státuszai közt nem volt első titkári, de Komarovszkij elvtársnak, figyelembe véve személyes képességeit, első titkári címet adtunk. Helyesen jártunk el? Helyesen. Komarovszkij elvtárs 53 éves, és nem 30, mint Ön. Komarovszkij elvtárs 1903 óta párttag, és nem 1927 óta, mint Ön. Komarovszkij elvtárs szabadon beszél négy nyelvet (német, francia, lengyel, angol), míg Ön valójában nem tud nyelveket. Végül, Komarovszkij elvtárs két követ-

⁸⁴ M. Sz. Saprovot 1934. október 10-én nevezte ki az OK(b)P KB Szervezési Irodája (Orgbüro) a prágai követség másodtitkárnak. Nemsokára azonban, október 25-én a Külügyi Népbiztoság kérte az Orgbürot, hogy hatálytalanítsa ezt a döntést, s nevezze ki Saprovot másodtitkárnak Budapestre. Az Orgbüro jóváhagyta a Külügyi Népbiztoság kérését. Erre: Saprov kinevezése Prágába és Budapestre másodtitkárnak, 1934. október 10., 1934. október 25. РГАСПИ Ф. 17. Он. 114. Д. 571. Л. 74. Később Kresztyinszkij azzal indokolta a prágai kinevezés megmáskísítását, hogy a magyarországi követséget gyorsan kellett feltölteni. Kresztyinszkij levele *Andrej Alekszandrovics Zsdanovnak*, az OK(b)P KB titkárnak, 1934. október 9. АВПИ РФ Ф. 010. Он. 13. П. 81. Д. 1. Л. 102. Saprovot feltehetőleg 1936 januárjában irányították át Prágába. Ld. az 1. sz. dokumentumot.

ségünkön több évvel ezelőtt a sajtóiroda vezetője volt (Berlinben és Bécsben), Bécs után a Központi Végrehajtó Bizottság Tudományos Kutató Intézetének igazgatója lett. Teljesen természetes, hogy Komarovszkij elvtársnak ugyanarra a munkára való küldésekor magasabb rangot adhattunk, és magasabb rangot kellett neki adnunk, mint Önnek.

Aztán, mi szégyellni való lett volna abban, ha Prágába ment volna másodtitkárnak? Stejnyin elvtárs, aki egykorú Önnel és egyidősek komszomolista múltjukat tekintve is, sőt, majdnem egyidősek a pártmunkában is, miért csak alkonzulként és attaséként dolgozhatott, és miért csak most kapott másodtitkári rangot? Fridgut elvtárs, aki szintén kortársa, és sokkal magasabb pártfunkcióval rendelkezik, még most is miért csak másodtitkárként dolgozhat? Miért van mind a mai napig Alekszandrov elvtárs másodtitkárként Varsóban? Hiszen neki sem kevesebb alapja lenne arra, hogy ultimátum-szerűen követelje tőlünk, hogy léptessük elő első titkárrá. Továbbá, lehet, hogy tudja, hogy Birjukov elvtárs, aki elvégzett egy felelős külügyi tisztviselők képzésére irányuló tanfolyamot, és egy időben Önnel Moszkvában dolgozott felelős referensi tisztségben, Párizsba ment alkonzulnak, és csak néhány hónapja neveztük ki másodtitkárnak. Miután Antonov elvtárs Brüsszelbe ment, őt irányítottuk át a helyére. A követség felvetette, hogy nevezzük ki őt első titkárnak. Egyöntetűen elvetettük ezt a javaslatot, bár kifogástalan embernek és nagyon jó munkatársnak tartjuk Birjukov elvtársat. Ezt azért tettük, mert mély meggyőződésünk szerint nem helyes, ha az elvtársakat évenként eggyel magasabb pozícióba helyezzük. Emellett egy fiatal külügyi munkatárs számára Párizsban másodtitkárnak lenni egyáltalán nem olyan rossz dolog. Egyszóval, sem az idős külügyi munkatársakkal, sem a Komarovszkij elvtárral való összehasonlítás nem jogosította fel, és nem jogosítja fel arra, hogy azt higgye, nem mehetett el Prágába másodtitkárnak. Ha ezt az ügyet nem a távollétem alatt intézték volna, valószínűleg ragaszkodtam volna ahhoz, hogy másodtitkárnak menjen. Sőt, mondok még ennél is többet, vagy inkább biztosabban. Ha Zaszlavszkij elvtárs azt javasolta volna nekem — anélkül, hogy beszélt volna a leveléről —, hogy küldjük Önt első titkárnak, vita nélkül aláírtam volna a levelet a legfelső szervnek.⁸⁵ De ha én, vagy Makszim Makszimovics⁸⁶ annak idején elolvastuk volna a levelét (neki nem mutattam meg), valószínűleg csak másodtitkárnak mehetett volna ki.

85 Itt az OK(b)P KB Szervezési Irodájáról (Orgbüro)van szó, amelynek hatáskörébe tartozott a diplomata rangban lévő követségi alkalmazottak kinevezési joga a Külügyi Népbizottság felterjesztései alapján.

86 Makszim Makszimovics Litvinov (1896–1951): szovjet diplomata, 1930–1939 között külügyi népbiztos.

Vagy vegyük a Martinszon elvtársnak írott levelet. Tudja, hogy létezik egy olyan törvény, amely megtiltja előleg kiutalását. Tudja, hogy ha néha megszegjük ezt a törvényt, azt azért tesszük, mert először is az én hozzájárulásommal történik, másodsor azzal a megfontolással, hogy a költségvetési év végéig a kiutalt előleg törlesztésre kerül, annak érdekében, hogy az éves pénzügyi beszámolómban, amely a Pénzügyi Népbiztossághoz kerül, ne legyen olyan rubrika, amely elszámolás-köteles előlegre utal. A felesége a Szovjetunióba szeretne utazni, de egy kopejkája sincs. Ellenkezőleg, több mint 100 rubellel túlköltekezett. Erre Ön levelet ír Martinszon elvtársnak, melyben kéri, hogy adjon a feleségének annyi pénzt, amennyire szüksége van a visszaútra. Ez novemberben lesz. Martinszon elvtárs úgy látja, hogy az Önnek kiutalt összeg a fennmaradó időre nem lesz elég, de még a meglévő tartozásának fedezésére sem. Teljesen természetes, hogy elutasítja új előleg kiutalását. És ezután Martinszon elvtársnak, egy idős elvtársnak, aki már akkor is a pártban dolgozott, amikor Ön még csak 4-5 éves volt, egy igen szemtelen levelet ír, amelyben szemrehányást tesz neki azért, mert nem elvtársiasan viselkedett, s azzal fenyegeti meg, hogy ügyet fog csinálni ebből, mintha ő megsértette volna az Ön jogait. Az következett a leveléből, hogy ha titkos ügyeket bíznak Önre, akkor Martinszon elvtárs, mérlegelés nélkül köteles átadni az Ön számára szükséges összeget, attól függetlenül, hogy van-e valamilyen megtakarított pénze vagy nincs. Amikor felolvasta nekem ezt a levelet (nem Önre való panasszal, hanem mint az egyik okát annak, hogy le kíván mondani a tisztségéről), úgy felháborodtam, ahogy ritkán esik meg velem.

A legutolsó levele, melyben egy havi fizetést igényel a fel nem használt szabadságáért cserébe, szintén elszomorított. Személyesen láttam Önt Moszkvában szabadságának itt *letöltött*⁸⁷ ideje alatt. Milyen letöltetlen szabadságról is van szó? Azon kívül, tudja, hogy külföldön tilos kifizetni külföldi valutában a nem letöltött szabadságot. Emellett azzal is ösztönzi az egy havi illetmény kifizetését, hogy nem akarja magára költeni az államkassza pénzét, követségi pénzt, vagy más pénzeket. Hát ez a havi illetmény nem az államkassza pénze? Vajon Önnek valamiféle követségi vagy más pénzeket adnak, amelyek elköltésétől nagylelkűen lemond? Hiszen más országba való utazáskor az útiköltséget, és ha nem tévedek, az új tisztsége alapján a havi illetményének 25%-át megtérítik. Ezt meg is fogja kapni. De hát Önnek semmi olyasmi nem jár, amiről valahogy olyan nagylelkűen lemondhatna.

Megértem, ha kellemetlen érzése lesz, amikor ezt a levelet olvassa. De meg vagyok győződve arról, hogy nekem még kellemetlenebb érzés volt olvasni az Ön leveleit, és azon törni a fejemet, hogy lehet az, hogy még az ilyen nagyszerű, odaadó

87 Aláhúzás az eredeti szövegben.

és lelkesedéssel teli elvtársak is, mint Ön, másfél év távollét után a Szovjetuniótól, ilyen könnyedén másként kezdenek viszonyulni a rang, a presztízs és az anyagi megbecsülés kérdéséhez. Tudom, hogy ez a hozzáállás csak felvett, Önre nem jellemző dolog, s lehet, hogy csak egészségtelen állapot vagy nehéz anyagi helyzet váltotta ki. Ezért meg vagyok győződve arról, hogy ezek a baráti figyelmeztető szavak elegendőek lesznek ahhoz, hogy kritikusan felülvizsgálja leveleit, és azokat az érzéseket, amelyek Önben ezeket diktálták, és aztán megszüntesse azokat.

Ismerve Önt, meg vagyok győződve arról, hogy nem fog neheztelni rám ezért a levélért.

Az Ön [aláírás nélkül]

Gévelt másodpéldány.

АВН РФ Ф. 10. Оп. 11. П. 68. Д. 30. Л. 13–17.

4.

**Alekszandr Kirillovics Poljakov, a budapesti szovjet követség
szakszervezeti bizalmijának levele Vasziljevnek, az OK(b)P KB
Exterritoriális Pártszervezetek Szektora vezetőjének Zinovjev és
Kamenyev perének fogadtatásáról a budapesti szovjet kolónián belül**

Budapest, 1936. április 2. előtt

A Szakszervezeti Bizottságba Vasziljev elvtársnak.

[2042. sz. bejövő, 1936. április 2.]

Még aznap este, amikor megkaptuk a Zinovjev, Kamenyev és mások elleni bírósági eljárásról⁸⁸ tudósító újságainkat, az egész kolónia számára gyűlést szerveztünk.

88 Grigorij Jevszejevics Zinovjev (1883–1936), Lev Boriszovics Kamenyev (1883–1936): szovjet politikusok. Az új gazdaságpolitikát (NEP) bíráló ún. leningrádi csoport vezetőiként az 1920-as években szembekerültek Sztálinnal. Többször letartóztatták őket, majd végül a leningrádi párttitkár, Kirov meggyilkolását követő megtorlásoknak estek áldozatul az első nagy koncepciós perben.

Ott elhangzott Mirnij elvtárs közleménye ennek az aljas bandának a múltbéli és mostani hibáiról és ellenforradalmi tevékenységéről. Mirnij elvtárs beszámolója után kolóniánk összes elvtársa felszólalt, és mindenki kifejezte felháborodását az elítéltek aljas munkája miatt, és a legsúlyosabb büntetést, kivégzést követeltek. Az összes felszólalásban melegség és szeretet érződött a drága és szeretett vezér, Sztálin elvtárs, és annál több harag és gyűlölet a munkásosztály átkozott ellenségei, a faszizmus számára magukat eladó gyilkosok kis csoportja iránt.

Miután megkaptuk újságainkat a bírósági eljárásról szóló közleménnyel, csoportos felolvasásokat tartottunk, Visinszkij elvtárs⁸⁹ beszédét az általános gyűlésen olvastuk fel. A meghozott ítéletről a rádióban hallottunk. Másnap volt az aktuális politikai kérdésekkel foglalkozó szakkör soros foglalkozása, amelyen a felszólaló elvtársak azt mondták, hogy a nép követelését az aljas gyilkosok kivégzésével kapcsolatban a szovjet igazságszolgáltatás teljesítette. Ezen a gyűlésen a teljes kollektíva levonta a mindannyinkra, szakszervezeti tagok és pártönkívüli bolsevikokra nézve kötelező érvényű következtetéseket az alábbiak szerint: 1. Folyamatosan tanulmányozni kell a munkásosztály történetét, és ébernek kell lenni, a föld bármely részén is vagyunk. 2. Minden munkát ütőképesen kell elvégezni.

A munkánkról szóló részletesebb levelet elküldtem az előző postával.

Eltvársi üdvözlettel: Poljakov szakszervezeti bizalmi

2 példányban:

1-a címzettnek

2-a budapesti követség dossziéjába

Gépelt másodpéldány.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 467. Л. 4.

⁸⁹ Andrej Januarjevics Visinszkij (1883–1953) szovjet politikus, diplomata és jogász. 1935–1939 között a Szovjetunió főügyésze, ilyen minőségében több koncepciós perben ő képviselte a vádat.

5.

A. K. Poljakov a budapesti szovjet követség szakszervezeti bizalmijának jelentése Vasziljevnek az OK(b)P KB Exterritoriális Pártszervezetek Szektora vezetőjének a budapesti szovjet kolónia részére szervezett szakkörökről

Budapest, 1936. augusztus 16.

A Csoportbizottsághoz Vasziljev elvtársnak.

Az utóbbi időben az egész munka a terveknek megfelelően zajlik. Szilárdan tartjuk magunkat a szakköri munka havi tervéhez. Három szakkörünk működik. A munkásosztály történetével foglalkozó szakkör foglalkozásait háromszor tartjuk meg egy hónapban, a „Pártoktatói segédtankönyvben” közzétett program alapján, a szakkört a követ, Bekzadjan elvtárs vezeti. A szakkörré kilencen járnak, a tudásszintjük Mirnij elvtársén kívül (aki felkészültebb) majdnem egyforma. A következő foglalkozást az 1905. évnek fogjuk szentelni. Kevés tankönyvünk van, jelenleg Knorin elvtárs tankönyvéből egy van, Popovéból egy és Jaroszlavszkij elvtárséból is egy, ez utóbbi kettőt 3-4 ember használja. Az elvtársak többsége Knorin elvtárs tankönyvét használja, de mivel abból csak egy van, a foglalkozások előtt csoportos felolvasásokat tartunk a segédanyaggal, vagyis enciklopédiákkal, szótárakkal, de ezeken kívül a felolvasásokon használunk elsődleges forrásokat és szépirodalmat is. Ezek a csoportos felolvasások lehetőséget nyújtanak arra, hogy mindannyian megismerkedjenek egyik vagy másik témával.

Felolvasást tíznaponként kétszer tartunk, a fennmaradó napokon az elvtársak az anyagot otthon dolgozzák fel egy összefoglaló összeállításával. Az utóbbi időben a foglalkozások egyre élénkebbek lettek, a hallgatók egyre többet szerepelnek, és egyre több kérdést tesznek fel. Ez azzal magyarázható, hogy a kollektív felolvasásokon nemcsak olvasnak, hanem már bizonyos szinten magyarázzák az olvasottakat. A foglalkozásvezető kérdéseket tesz fel a hallgatóknak, a foglalkozás végére ugyanő felel a feltett kérdésre, és összegzi az órán elhangzottakat. Az aktuális politikai kérdéseket taglaló szakkörön ugyanazok az elvtársak vesznek részt, akik a munkásosztály történetéről szóló szakkörré is járnak, plusz az ő családtagjaik. A szakkört Mirnij elvtárs vezeti, legutoljára az alkotmányt vitatták meg, amelynek 4

foglalkozást szentelt, továbbá feldolgozták Ordzsonikidze,⁹⁰ Kaganovics⁹¹ és Mikojan⁹² elvtárs beszédeit, 2 foglalkozást szenteltek a spanyolországi eseményeknek és egy foglalkozást a távol-keleti helyzetnek. A szakkörre az elvtársak az újságokból kigyűjtött és elolvasott anyaggal érkeznek, a foglalkozások élénken zajlanak.

A Magyarországgal foglalkozó szakkört egy hónapban kétszer tartjuk meg, a szakkört Mirnij elvtárs vezeti. A foglalkozásokon a teljes kolónia részt vesz. Jelenleg a szakkörön befejezzük az 1848. évi magyar forradalom feldolgozását. A foglalkozásokra Averbuh „A cári intervenció a magyar forradalom elleni küzdelemben” című könyve⁹³ alapján készülnek. Ezek a foglalkozások kevésbé élénkek, mivel nem áll rendelkezésünkre elegendő szakirodalom ebben a kérdésben, és ebből származik a hallgatók elégtelen felkészülése a foglalkozásokra. A felsorolt szakkörön kívül irodalmi szakkört is szerveztünk, eddig egy foglalkozást tartottunk, amelyet Gorkij elvtárs műveinek szenteltünk. A következő foglalkozásokon minden elvtárral megvitátjuk az olvasott műveket. Az említett szakköri foglalkozásokon kívül minden elvtárs nyelvet tanul, amely a felkészülésen kívül 3-tól 9 óráig terjed egy héten, mivel egyes elvtársak két nyelvet is tanulnak. A szabadidőben az elvtársak a Lenin-sarokban gyűlnek össze, újságot olvasnak, különféle témákról beszélgetnek, pingpongoznak, sakkoznak, és más játékokat játszanak, rádiót, patefont hallgatnak. Sok elvtársnak van fényképezőgépe, ők a fotólaborban szoktak dolgozni, sok elvtársnak biciklije van, ők közös túrákon szoktak részt venni, gyakran moziba járnak, és ritkán, de előfordul, hogy kirándulást szervezünk múzeumokba vagy a város környékére. Az utóbbi időben a könyvtárban gyarapodott a friss szépirodalmi művek mennyisége, óriási az igény irántuk, a jó könyveket kézről-kézre adják. A kollektíva ideológiai és politikai állapota egészséges. Az egész kolónia egy házban lakik, az éjszakáinkat közös sétákkal töltjük, vagy valakinek a

90 Grigorij Konsztantyinovics Ordzsonikidze (1886–1937): szovjet politikus. 1930–1937 között a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnöke, nehézipari népbiztos, az OK(b)P KB PB tagja.

91 Lazar Mojszejevics Kaganovics (1893–1991): szovjet politikus. 1935–1944 között közlekedésügyi népbiztos, 1930–1957 között az OK(b)P KB PB tagja.

92 Anasztasz Ivanovics Mikojan (1895–1978): szovjet politikus. 1930–1937 között közellátásügyi népbiztos, 1935–1952 között az OK(b)P KB PB tagja.

93 Revekka Abramovna Averbuh szovjet történész 1935-ben publikálta könyvét Moszkvában „A cári intervenció a magyar forradalom elleni küzdelemben” címmel. Monográfiájában döntően az egykori szent-pétervári Paszkievics-archívum iratanyagára támaszkodott.

lakásán, senkinek nincs kapcsolata a külvilággal. A két együtt érzővel⁹⁴ személyesen szoktam beszélgetni, s segíték nekik a szakköri foglalkozásokra való felkészülésben. Kérem, közölje, milyen kérdésekre irányítaná a figyelmet a munkánkban.

Eltvársi üdvözlettel: Poljakov szakszervezeti bizalmi

Budapest, 1936. augusztus 16.

Gévelt másodpéldány.

ГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 467. Л. 5–6.

6.

A budapesti szovjet követség szakszervezete általános ülésének jegyzőkönyve a magyarországi szovjet követség kolóniájának pártéletéről

Budapest, 1938. március 22.

A budapesti szovjet követség szakszervezeti tagsága
általános gyűlésének jegyzőkönyve.

1938. március 22.

Jelen voltak:

Plotnyikov, Vigyenkin, Poljakov, Iszakov.

Elnök: Iszakov.

Titkár: Vigyenkin.

⁹⁴ A közölt forrásokban azokat a magyar állampolgárokat nevezik együtt érzőnek, akik a követéségen vállaltak munkát, s emellett eljártak a követségi pártsejt által szervezett tanfolyamokra. Egyes dokumentumokból az is kiderül, hogy ezek a magyar állampolgárok később szovjet állampolgárságot kaphattak.

Napirend.

- 1.) Poljakov elvtárs szakszervezeti bizalmi beszámolója.
- 2.) Szakszervezeti bizalmi megválasztása.

Meghallgatták:

1.) Poljakov elvtárs beszélt a számbeli összetételről, két év alatti tevékenységéről és a szövetség egészséges politikai-erkölcsi állapotáról. Poljakov elvtárs megemlíttette továbbá a szakszervezeti tömeg-munkát is, amely alapjában véve minden munkatárs és néhány családtagjuk szakkörökön való részvételében összegezhető. A munkásosztály történetének tanulmányozására szervezett szakkörön mindig 6–7 személy vett részt. A szakkört havonként háromszor tartottuk, s az utóbbi időben, amióta azt Plotnyikov elvtárs vezeti, egyre élénkebbé vált. Ezen a szakkörön 1–2 havonta egyszer foglalkozunk a nemzetközi politika aktuális kérdéseivel. A párt és a kormány összes határozatát rendszeresen megbeszéljük a Moszkvából kapott napilapok alapján.

3–4 hónapig működött a Szovjetunió történetének tanulmányozására szervezett szakkör, Sesztakov professzor tankönyve alapján, amelyen a munkatársak feleségei is részt vettek. A szakkört régebben a követ felesége vezette, de tekintettel arra, hogy elutaztak, a szakkör most nem működik. Körülbelül hat hónapig működött a Magyarországgal való megismerkedést szolgáló szakkör, a foglalkozások a teljes kurzus anyagának feldolgozásával zárultak. Plotnyikov elvtárs megérkezése után⁹⁵ megszerveztük a politikai ismeretek elsajátítására szolgáló szakkör, amelyen két portás és egy takarítónő vesznek részt, akik itt, helyben szereztek szovjet állampolgárságot. Korábban semmilyen munkába nem vontuk be őket, a követ utasításának értelmében, mely szerint bár már a mi állampolgáraink, mégis helyben kapták meg az állampolgárságot, és nem a Szovjetunióból irányították ide őket. Azon kívül a teljes kolóniával naponta hallgatjuk rádión a Moszkvából származó legfrissebb híreket. Ugyancsak a teljes kolónia meghallgatta pártunk vezérének, Sztálin elvtársnak a beszédét, valamint a párt és a kormány vezetőinek, Molotov,

⁹⁵ Sajnos V. A. Plotnyikov ideiglenes ügyvivő Budapestre érkezésének pontos idejét nem sikerült megállapítanunk, de ez 1938 februárjára–márciusára tehető. Bekzadjant 1937 novemberében hazarendelték, s még ebben az évben letartóztatták. Végül 1938. augusztus 1-én a börtönben halt meg.

Vorosilov,⁹⁶ Zsdanov⁹⁷ elvtársak beszédeit. Néha csoportos kirándulásokat szerveztünk múzeumokba és Budapest környékére. Mindezekon kívül az összes munkatárs és családjaik tanulnak idegen nyelveket. A szakszervezeti fegyelem megsértése nem fordult elő.

Ezek után Poljakov elvtárs rámutatott, hogy a szakszervezet bizottság elégtelenül irányít, annak ellenére, hogy a két év során többször írt levelet, nem kapott válaszokat, az új választásokat előíró legutóbbi direktíva kivételével. Poljakov elvtárs azt mondta, hogy fasiszta országban vagyunk, ezért éberségünknek még fokozottnak kell lennie. A vitához hozzászólt Plotnyikov és Vigyenkin elvtárs, akik rámutattak a munkatársak feleségei és a technikai személyzet körében végzett munka elégtelenségére, annak szükségességére, hogy az embereket gondosan megtanítsuk arra, hogy önállóan tanulmányozzák Lenin és Sztálin elvtárs műveit, és önállóan készüljenek fel a technikai minimumot jelentő vizsga letételére. Zárás-képpen Poljakov elvtárs elmondta, hogy az újonnan megválasztandó szakszervezeti bizalminak figyelembe kell majd vennie az összes észrevételt, és likvidálnia kell a problémákat további munkája során. Közölte továbbá, hogy nincs részletes instrukció a választásról, ugyanakkor a választást titkos szavazással kell lefolytatni, majd szavazatszámoló bizottság megválasztását javasolta.

A részt vevők egyöntetű határozata szerint a szavazatszámoló bizottságba Plotnyikov és Iszakov elvtársat választották meg.

2.) Jelölteké választották:

1. Poljakov elvtársat egyhangúlag⁹⁸ [egy szavazat ellenében].

2. Vigyenkin elvtársat egy szavazat ellenében.

A titkos szavazás eredménye:

Poljakovra 3, ellene 1. Vigyenkinre 1, ellene 3. A szavazatok többsége alapján Poljakov elvtárs lett megválasztva szakszervezeti bizalminak.

A gyűlés elnöke: Iszakov

Titkár: Vigyenkin

Gévelt másodpéldány.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 468. Л. 32.

96 K. J. Vorosilov (1881–1969): szovjet katonatiszt és politikus. 1925–1939 között hadügyi népbiztos.

97 Andrej Alekszandrovics Zsdanov (1896–1948): szovjet politikus. Az OK(b)P XVII. Pártkongresszusa után a párt Központi Bizottságának titkára, egyúttal 1934 decemberétől a párt leningrádi területi és városi bizottságának titkára.

98 Áthúzás az eredeti szövegben.

7.

A. K. Poljakov, a budapesti szovjet követség szakszervezeti bizalmijának jelentése az OK(b)P KB Exterritoriális Pártszervek Szektorának a követség alkalmazottainak munkájáról**Budapest, 1938. március 27.**

A Csoportbizottsághoz.

Kolóniánkban már négy tagot számol a szövetség (közülük az egyik, a követ, Bekzadjan elvtárs 1937. november 15-én szabadságra utazott, és eddig még nem tért vissza, az igazolás nálunk van) két együtt érző és két fizikai munkás. A munkásosztály történetének tanulmányozására egy szakkör működik, amelyen hat fő vesz részt, s amelyet V. A. Plotnyikov elvtárs, ideiglenes ügyvivő vezet. Ezen kívül egy szakkört szerveztünk a politikai ismeretek elsajátítására, amelyen két szabó és egy takarítónő vesz részt. A szakkört Vigyenkin elvtárs biztonsági futár vezeti. A szakkörök tíznaponként két órásk.

A párt és a kormány legfontosabb döntéseit a szakkörön beszéljük meg, a forradalmi ünnepeken (az októberi forradalom és a Vörös Hadsereg 20 éves évfordulóján) elhangzott beszédek a moszkvai rádió hallgattuk meg, majd ezután az elvtársaink mondták el visszaemlékezéseiket. A kolónia többsége minden nap esténként összegyűl a követségen, meghallgatjuk a legfrissebb híreket, úgyhogy az összes hírt időben megtudjuk, például: Papanyin és hős társainak lefényképezéséről⁹⁹ ezen a napon, 18 órakor hallottunk, s ez az örömteli hír öt perc alatt eljutott a kolónia minden tagjához. Az összes munkatárs előfizeti a „Pravdat” és más hetivagy havi lapokat. A két szakkörön kívül az összes munkatárs és családjaik idegen nyelveket tanulnak, hetenként három órában. Nyáron múzeumokat látogattunk meg, hajókirándulást és autós túrákat tettünk Budapest környékén, a történelmi helyek megtekintése céljából. A politikai-morális állapot alapvetően egészséges, néhány, már három évet itt letöltött munkatárs hazakíváncsozik, és remélem, hogy júniusra vagy júliusra Moszkvában lesznek.

⁹⁹ Ivan Dmitrijevic Papanyin (1894-?): szovjet sarkkutató. Az első északi-sarki orosz expedíció vezetője, társaival 1938 márciusában érte el az Északi-sarkot. Az eseményt megörökítő fénykép az egész Szovjetunióban ismertté vált.

Nagyon kérem, ha valamilyen utasításai lesznek a munkával kapcsolatosan, a következő postában közölje.

1938. március 27.

Szakszervezeti bizalmi: Poljakov

Gépelt eredeti.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 468. Л. 24.

8.

V. A. Plotnyikov, a budapesti szovjet követség ideiglenes ügyvivőjének levele az OK(b)P KB Exterritoriális Pártszervek Szektorának a Külügyi Népbiztosságon tanúsított érdektelenségről Magyarország iránt

Moszkva, 1938. szeptember 9.

Másolat.

A Külügyi Népbiztosság vezetéséről.

Sürgős jelleggel érkeztem Budapestre. A Külügyi Népbiztosság osztályain nem tudtam eléggé beásni magam a magyar kérdésekbe, mivel az osztályokon Magyarországról senki semmit nem tudott. Az ismerkedés a levelezés átolvasására korlátozódott. Ilyen körülmények között szerintem fokozott figyelmű, közvetlen vezetésre lett volna szükségem. Az viszont teljesen elégtelen volt. Felvettem a külügyi népbiztos¹⁰⁰ előtt azt a kérdést, hogy kívánatos lenne, ha rendszeres időközönként megküldenék a diplomáciai testülettel való érintkezésre vonatkozó információt és utasításokat. Erre olyan értelmű választ kaptam, hogy távollétem idején semmi új nem történt (már 4–5 hónapja Budapesten voltam), ezért feleslegesek számomra az utasítások.

Miután a helyszínen megismerkedtem a helyzettel és különféle magyar körökkel beszéltem, rendszeresen megküldtem a politikai információt Magyarországra

100 Ekkor: Litvinov.

külpolitikájának és belpolitikájának elemzésével és értékelésével. Ez az információ a külügyi népbiztos és helyettese¹⁰¹ címére érkezik. Nagyon fontos lenne számomra, hogy tudjam, milyen a munkám minősége, és időben kaphassak bármilyen kritikai észrevételt, de a vezetés részéről a politikai leveleimre semmilyen visszajelzést nem kaptam. Különben Magyarország a fasiszta diktatúra felé halad, egyre szorosabbá válik kapcsolata Németországgal, fegyveres támadó erőket csoportosít a csehszlovák határon, Németország és Olaszország Magyarországon keresztül vonják az oldalukra Jugoszláviát, stb. Nekem úgy tűnt, hogy ilyen körülmények között a magyar ügyek iránti figyelemnek erősebbnek kell lennie.

Mikor felvettem annak kérdését, hogy a táviratokat adjuk át a TASZSZ-nak, azt válaszolták, hogy ez nem célszerű. Egyébként a Magyarországról elküldött igen érdekes anyag (a fasiszták demagógiája, a munkások szegénysége, az antifasiszta erők erősödése, stb.) nem kerül sajtóba. A jelentéseimet Patyomkin elvtárs csak augusztusban olvasta el, amikor beteg volt, amit ő maga közölt velem, majd megjegyezte, az általam elküldött anyaggal való megismerkedés után több kérdése is lenne.

Egyúttal meg kell jegyezni, hogy Magyarország ügyeiben a Külügyi Népbiztosság és a Külföldi Kulturkapcsolatok Össz-szövetségi Társasága összes osztályán jártam, három alkalommal a párt Központi Bizottságán is átbeszéltük a témát, de mind a mai napig nem sikerült eljutnom odáig, hogy a Külügyi Népbiztosság vezetése fogadjon magyar ügyekben.

Moszkva, 1938. szeptember 9.

Plotnyikov

Gépelte másolat.

РГАСПИ Ф.17. Оп. 36. Д. 468. Л. 8.

¹⁰¹ Vlagyimir Petrovics Patyomkin (1874–1946): szovjet diplomata. 1937–1940 között a külügyi népbiztos első helyettese.

9.

V. A. Plotnyikov, a budapesti szovjet követség ideiglenes ügyvivőjének feljegyzése az A. I. Jurov biztonsági őrrrel történt magyarországi incidensről

Moszkva, 1938. szeptember 9.

Másolat.

Jurov biztonsági futárról.

Jurov feleségének közlése szerint, amelyet Vigyenkina komszomolista adott át nekem két nappal Budapestről történt elutazásom előtt, a következő eset történt Jurovékkal a Románián történő átutazásuk során.

Jurov azt javasolta a feleségének, hogy várja meg a kupében, míg ő az étkezőkocsi felé indult, hogy szendvicseket szerezzen. A férje hosszú távolléte (2-3 óra) miatt nyugtalanodó Jurova is bement az étkezőkocsiba, ahol megtalálta a férjét, aki egy csoport külföldi társaságában borozgatott. Jurov nagyon zavart lett a felesége láttán. Megígérte neki, hogy hamarosan utánamegy, s megkérte, hogy menjen vissza a kupéba.

Magyarország területén Jurovékat hét órás vizsgálatnak és kérdezősködésnek vetették alá. Emiatt tiltakoztam a Külügyminisztériumban, és kaptam is egy bocsánatot kérő jegyzéket.

A július 19-i beszélgetés során Patyomkin elvtárs azt mondta nekem, hogy Jurovot láthatólag behálózta a külföldi felderítés, és hogy át fogják irányítani.

A Korzszenko elvtárrsal¹⁰² történt megállapodás alapján vissza kell küldennem Jurovékat Moszkvába, valamilyen tapintatos kifogással.

Plotnyikov

Moszkva, 1938. szeptember 9.

Gépelte másolat.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 468. Л. 5.

102 A Külügyi Népbiztosság személyzeti osztályának vezetője.

10.

**A. I. Jurov, a budapesti szovjet követség biztonsági futárának magyarázata
a vele Magyarországon történt incidenssel kapcsolatban****Moszkva, 1938. december 10.**

Másolat.

A Külügyi Népbiztosság személyzeti osztályára, Korzszenko elvtársnak.

A. I. Jurovtól.

Magyarázat

1938. június 9-én indultam el Moszkva városból Magyarországra, Budapestre. Szovjet és román területen nagyon jól utaztam. Június 13-án, éjfélig egy órakeret magyar határon voltunk, ahol ellenőrizték a vonatunkat, és bejött a kupékba két ember. Megkérdezték, honnan jöttünk és hová megyünk, van-e nálunk pénz, de azt nem kérdezték, hogy mennyi, a bőröndbe nem néztek be, de nagyon büzlöttek a bortól.

Az útlevelünk és a jegyeink a kalauznál voltak, és minden nagyon jól ment. A vonatunk továbbment. Már Magyarországon megyünk, amikor éjfélig három órakeret megállt a vonatunk, a kupéba új emberek rohannak be, és a kezeikkel mutogatják, hogy öltözzünk fel. Az útlevelünk és a jegyeink nálunk voltak. Felöltöztünk és kimentünk. A vonatunkkal szemben egy vagon és egy gőzmozdony állt. Bevittek ebbe a vagonba, s visszavittek bennünket. Nyolc ember volt körülöttünk, határőrök. És reggel öt órakeret visszavisznek minket a határra, ahol reggel hét óráig ülünk. Külön sarokba ültettek bennünket, három rendőrt állítottak mellénk. Reggel hét órakeret kérdezősködni kezdtek.

Kérdéseket tettek fel nekünk. Ilyen kérdések voltak: kik maguk, diplomaták? Hová és miért utaznak? Hogy tudtak átjönni a határon? Kije ez magának, a felesége? Akkor miért nincs az ujjukon gyűrű? Hát, ilyen kérdések voltak. Az összes kérdésre azt válaszoltam, hogy nem értem Önöket, és nem ismerem a nyelvüket, akkor odahozták a portást, aki egy kicsit tudott oroszul. Azt kérdezte tőlem, hogy hová megyünk. Azt válaszoltam, hogy a szovjet követségre vagy a konzulátusra. Akkor valamit mondott nekik, és azt mondja nekem, hogy milyen követségről van szó? Erre azt mondom ennek az öregnek, hogy minden kérdésre, ami magukat érdeklí, csak a követünk válaszolhat maguknak, mivel én semmit sem válaszolhatok, itt vagyunk nem messze Budapesttől, elmehet oda és tisztázhatja az összes kérdést, ami

érdeklí. Erre elkezdtek motozni minket, három rendőr motozta meg Nyinát és engem, de semmit sem találtak, és megnyugodtak.

Reggel kilenc órakor bejött az őrs parancsnoka, és valamit jelentenek neki, nem tudom, hogy mit, valamit intett nekik, ferdén rájuk nézett, az asztalához futott, kinyitotta az asztalt és kivett belőle valamilyen vastag kis papírt, amire írva volt valami, mindenkinek meg is mutatta, valamit káromkodott nekik, de nem tudom, hogy mit. A parancsra mind megnyugodtak.

Akkor a parancsnok odajön hozzám, megkérdezi, hogy Budapestre megyek-e, azt mondom neki, hogy igen. Leírja, hogy 11 óra 15 perckor, és elmutogatja, hogy Budapestre megyünk, most pedig menjünk sétálni, ott van az étkezde.

És este 17 órakor már a követségén voltunk. Mindezt jelentettem az első titkárnak, Beljajevnek,¹⁰³ ezután hallottam, hogy Plotnyikov elvtárs tiltakozást írt, ők pedig elnézést kértek. Ezt Beljajev elvtárs mondta el nekem. Hát, ez minden.

Visszafelé nagyon jól utaztam, sőt, semmit se kérdeztek, Romániában pedig különösen jól utaztam.

Aláírás: Jurov

1938. december 10.

Hiteles: A. Izvekova

Gévelt másodpéldány.

ПГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 468. Л. 16–17.

103 Mirnij 1937-ig volt első titkár a követségén. Eltávozásának pontos idejéről közlebbit nem sikerült kideríteni.

11.

A Külügyi Népbiztosság személyzeti osztályának vezetője, Korzszenko levele Brovarszkijnak, az OK(b)P KB Vezető Pártszervek osztálya munkatársának A. I. Jurovnak, a budapesti szovjet követség biztonsági őrének hazarendeléséről

Moszkva, 1938. december 14.

Titkos.

Külügyi Népbiztosság Személyzeti osztálya.

1938. december 14.

12902/c. sz.

Az OK(b)P KB Vezető Pártszervek osztályára, Brovarszkij elvtársnak.

Mellékelten megküldve a budapesti szovjet követség volt futára, Jurov által adott magyarázatot, annak ügyében, hogy a magyar hatóságok feltartóztatták és kikérdezték. Szeretném közölni, hogy Jurovot visszahívtuk, és már meg is érkezett Moszkvába. Melléklet: az említett magyarázat két oldalon.

A személyzeti osztály vezetője: Korzszenko

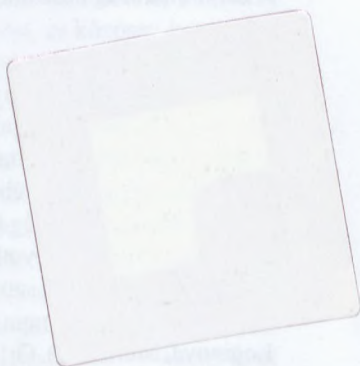
2 példány:

1-a címzettnek

1-az ügyiratba

Gépelt eredeti.

РГАСПИ Ф.17. Оп. 36. Д. 468. Л. 15.

12.

A budapesti szovjet követség szakszervezeti gyűlésének jegyzőkönyve a követség munkatársai közti kapcsolatokról, a magyarokhoz való viszonyról és a pártmunka hatékonyságának növeléséről

Budapest, 1940. április 2.

A Szovjetunió budapesti követsége szakszervezeti csoportja
általános gyűlésének jegyzőkönyve.

1940. április 2.

Jelen van: 12 tag

Elnök: M. V. Ionyin

Napirend

1.) A helyi bizottság beszámolója az elvégzett munkáról.

Előadó: Sz. A. Orlov elvtárs.

Meghallgatták:

A helyi bizottság beszámolóját az elvégzett munkáról. Előadó: Orlov elvtárs.

Orlov:

Orlov elvtárs a beszámoló jelentésében különös figyelmet szentelt a szakszervezeti munkának és hiányosságainak. Megjegyezte, hogy a termelési gyűlések az elmúlt évben elégtelenül zajlottak. Gyengén szervezett volt a politikai nevelőmunka a szövetség tagjainak körében, nem szerveztek kirándulásokat, kollektív újság-felolvasásokat. A szövetség tagjai részéről elégtelen volt a családtagok körében végzett munka, aminek következtében előfordultak kicsinyes civódások. Több példát is felhozott, például a szövetség egyes tagjai nem értik, miért vannak kollektívában, azt még inkább nem, hogy miért vannak külföldön (Szurcukov, Szokolova, Loginova, Muravkin). Orlov elvtárs beszélt a fegyelemről és éberségről is. Aláhúzza, hogy a szövetség egyes tagjai részéről ilyen vagy olyan formában megnyilvánultak a fegyelemtől való elhajlás esetei.

Felhívta a figyelmet a követség úgy külső, mint belső őrizetének állapotára, a megfelelő jelzőrendszer hiányára. A bejövő és kimenő látogatókat nem tartják nyilván, és nem ellenőrzik, különösen a követség épületében felújítást végző munkásokat. 4 órás szünet van a követség őrizetének napi ügyeletében. Szólt továbbá a szövetség tagjai háztartásának kérdéseiről, és ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy a követség helyiségeiben és a munkatársak lakószobáiban a berendezések ki kellene javítani. Gyakran nincs gáz vagy víz. Felhozta a fürdőszoba példáját.

Beszámolójának zárásaképpen Orlov elvtárs az annyira gyenge szakszervezeti munka okait fejtegette. Rámutatott a vörös sarok, valamint az önálló kezdeményezés hiányára a szakszervezeti bizalmi és a szövetség tagjai részéről.

Vitafórum

Muravkin:

A munkának az a nagy hiánya, hogy a szakszervezeti bizalmi mindez ideig nem szervezett egy városlátogatást sem, nem tekintettük meg csoportosan a múzeumokat, egy kulturális rendezvényen sem vettünk részt. Ha ideig nem volt helyiség a vörös sarok berendezésére, ez nem jelenti azt, hogy nem lehetett volna csoportos rendezvényeket, kirándulásokat, stb. szervezni. Ha rosszul folyt a munka és konyhai civódások voltak, ez a szakszervezeti bizalmi munkájának a hibája. A háziasszonyoknak minél gyakrabban beszélgetéseket és előadásokat, stb. kellene szervezni, s ebben az esetben ezek a civódások természetesen nem fordulnának elő. A szövetség tagjai és családtagjaik közti munkát inkább szabadnapokon kellene tartani. Annak érdekében, hogy az emberek ne fecsegjenek városszerte, kulturális programokat lehetne szervezni, például autóbust bérelni, és közösen beutazni a várost. Ezeket a pihenési formákat szakszervezeti megbízottunknak figyelembe kellene vennie a tervében.

Liszin:

Úgy tűnik, hogy szakszervezeti megbízottunk elég széleskörű beszámolójában megkerülte a problémákat, és nem élezte ki a meglévő hiányosságokat. Az, ami a harmadik emeleten folyik, nem szovjet emberhez méltó látvány. Nagyon gyakran szoktam hallani a konyhában kiabálásokat és káromkodást. Vagy szovjet emberek vagyunk, vagy konyhai nyárspolgárok. Például Szokolova elvtársnő „aljanépnek” nevezi Loginov elvtárs feleségét. Vajon ez méltó egy szovjet nőhöz? Nyilván nem. Ugyanez a Szokolova bement a boltba, és elmondta egy „orosznak” — ahogy őt itt nevezik —, hogy vannak készleteink. Ő¹⁰⁴ már valószínűleg jelentette ezt ott, ahol

104 Értsd: „az orosz”.

kelltek, ezeknek az egyszerű embereknek köszönhetően, akik a legelemibb dolgokat sem értik. Ez a kérdés sem lett felvetve, pedig ez egyenesen a helyi bizottság munkája lenne.

Vagy például Szurcukov elvtárs felesége a sofőr feleségénél varr kendőt? Feltehetnénk a kérdést, hogy mi ez, komaság? És még több példát is lehetne hozni, amelyeket már elfelejtettek, de halmozódnak. Beszélni kell róluk.

Vagy például a felújítás. Már mindenkinek elege van belőle. Nem lehetett a munkásoknak egy bizonyos határidőt szabni? Mondja meg legyen szíves, olyan gigantikus épület ez, vagy akkora munka, mint a Fergánai-csatorna építése? Moszkvában ekkora munka elvégzéséhez csak 10 nap kellett volna, de itt már két hónapja kalapálnak. Házigazdánknak siettetnie kellene ezt a dolgot. A munkások egyszerű kétszer minden szobába benéznek egy nap, körültekintgetnek, sőt, részegen jöttek dolgozni. Ez egyszerűen szemtelenség. Ezt a dolgot komolyan fel kell vetni, és el kellene érni, hogy a felújítást minél hamarabb befejezzék.

A klubhelyiség hiánya nem lehet kibúvó a szakszervezeti megbízott kulturális munkájával kapcsolatban. Mindenhol össze lehet jönni, van elég helyiség, ahol bármilyen előadást vagy beszélgetést meg lehet szervezni, saskit játszani, stb. Ebben csak a szakszervezeti megbízottunk ügyetlensége nyilvánul meg. Ha nincs vörös sarok, az nem jelenti azt, hogy nem lehet gyűlést szervezni, politikai ismereteket átadni, vagy az országot tanulmányozni. Úgy vélem, hogy az ilyen gyűlések vagy előadások megszervezése előtt semmilyen nehézséget nem képez a klub hiánya. A nyaraló kérdése komoly kérdés, s át kell gondolni elejétől a végéig. Ha nagy ház lesz, akkor ott természetesen lehet majd pihenni. Ezt mind figyelembe kell venni.

Loginov:

Mi, akik a biztonsági szolgálatot látjuk el, különféle emberekkel találkozunk. Mi engedjük be, és mi engedjük ki a látogatókat. Amiről itt Orlov elvtárs beszélt, megismételjük: nem tudjuk nyilvántartani, hány ember megy ki. Néha sokáig maradhatnak felügyelet nélkül a követség épületében, és néhány hónap múlva történhet valami. Belépőkártyákat kellene készítenünk. Felmerült egy javaslat, hogy a biztonsági szolgálattal meg kellene beszélni, hogyan lehetne figyelni az embereket. Én például tudom, hogy hozzánk, a konzuli osztályra egy ember nem a rendeltetési céllal járt a fogadónapokon. Beszélt oroszul. Egyszer bejött, beengedtem, majd kiment, s még egyszer visszajött. Megkérdeztem, hogy milyen ügyben jött a konzulhoz. Azt válaszolta, hogy nem a konzulhoz jött, hanem újságot olvasni. Megkérdeztem M. V. Ionyint, s azután ezt az embert többé nem engedtem be.

Beljajev elvtárs engedélye nélkül a követségre senkit sem engedünk be, úgy hogy Szurcukovékhoz a sofőr felesége nem mehetett. Előfordul, hogy Szurcukova elvtársnő gorbáskodik velem. Előfordult, hogy Szurcukov elvtárs az ajtón ke-

resztül megfenyegetett és kiabált, miközben a rendőr ott állt és figyelt. Ez nagyon nem jó, meg kellene Szurcukov elvtársat tanítani arra, hogy fogja vissza magát. Az ajtónkat sokáig nem tudtuk megjavítani, ezért egyszer a postás figyelmeztetés nélkül betört az ajtón keresztül. Már kijavítottuk. A legutóbbi időkgig nem volt tűzvédelmi raktár, most már van, csak porlasztókészülékeket kellene venni.

Beljajev:

Úgy vélem, hogy a szövetség munkája a három hónap alatt, ahogy itt egyes elvtársak helyesen megjegyezték, nemcsak a vörös sarokban folyhatott volna. Itt magának a munkának a megszervezéséről van szó, van elég helyiségünk a rendezvények lebonyolítására. A tervben meg voltak jelölve a konkrét rendezvények a szövetség tagjainak és családtagjaiknak nevelésére. Itt van például az OK(b)P története tanulásának kérdése. Már rég össze kellett volna állítani a listát arról, hogy ki akar egyénileg tanulni, és ki szakkörökben, illetve ki kellett volna jelölni a vezetőket. Ezt nem tették meg, s ez a szakszervezeti megbízott nagy mulasztása. Az összes tanácskozást, újság-felolvasást, információs rendezvényt nemcsak a vörös sarokban lehetett volna megtartani, hanem az első és második emeleten is. Ehhez csak kezdeményezni kellett volna.

Az éberséget illető kérdés. Kétszer is, kifejezetten ebből az okból hívtam össze tanácskozást. Ezek a tanácskozásokon több tény említettek arra, hogy előfordultak esetek, amikor olyan emberek is jöttek hozzánk, akiket speciálisan ránk állítottak, s más munkát is végeztek. Voltak esetek, amikor a családtagjaink beszélgetésbe elegyedtek idegenekkel, elmesélték, hogy ki és mivel foglalkozik, s a dolog odáig fajult, hogy Mickevics nemcsak azt kérdezte, hogy ki mivel foglalkozik, hanem hogy tanulhatnak-e a gyerekei nálunk, a mi iskolánkban, stb. [*Ugyanez a Mickevics elrejtette a követség részére érkező leveleket.*]¹⁰⁵ Létezik utasítás a biztonsági szolgálat részére, amelyhez szigorúan tartania kell magát. Az ilyen dolgokról rögtön beszélni kell, s nem 5–6 nappal később, mint például ez Mickevics esetében történt.

Elmagyaráztam a háziasszonyainknak, hogy nem szabadna különösebben örülni annak, hogy vannak itt olyan emberek, akik beszélnek oroszul (az üzletekről beszélnek). Az asszonyaink beszélgetnek velük, ők pedig az asszonyoknál mindent kikérdeznek, és a Szovjetunió iránt érdeklődnek. Nem egyszer figyelmeztettem őket arra, hogy nagyon óvatosnak kell lenni. Beszelnünk kellene erről. Az emberek új körülmények közé érkeztek ide. Helyesen vetették fel, hogy egyáltalán nincs szükség arra, hogy komázzunk. Az egyszerűség leple alatt ezek az emberek különleges munkát folytatnak. Észrevették már, hogy akik idejönnek, kilencig szoktak

¹⁰⁵ Későbbi, kéziratos betoldás a szövegben.

itt dolgozni, amikor már senki sem figyeli őket. Most van egy olyan megállapodásunk, hogy 4 óra után a követség épületébe senkit sem szabad beengedni.

Azzal kapcsolatban, hogy magunkat fejleszteni kell. Megvannak már itt az előzmények ahhoz, hogy növeljük a kulturális szintet és a politikai nevelés hatékonyságát. Az embereink most még nem fejlesztik magukat úgy, ahogy kellene, s nem tudom továbbá, hogy a férjek közösen is dolgoznak-e a feleségeikkel. Gyakran lehetne újság-felolvasásokat és rádióhallgatást szervezni. Ismét csak kezdeményezni kellene. A teljes termelőmunkánk az idegen nyelvtudáson alapszik. Akár a biztonsági szolgálatnál, akár a titkárságon dolgoznak, tudniuk kell a nyelvet. Ha valaki nem akar nyelvet tanulni, akkor egyszerűen kötelezni kell rá. Moszkvában első sorban a nyelvtudást fogják számon kérni tőlünk, külföldön élőtől, természetesen a munkánk és a politikai eredmények mellett. Termelési vonalon gyakran kellene tanácskozásokat szervezni. Például a biztonsági örök több értékes javaslatot tettek, itt csak a hiányosságainkat kellene kideríteni.

A tűzvédelmi rendszerrel kapcsolatban csak azt lehet mondani, hogy a követség életének első napjától volt tűzoltó-készülék, most pedig van utasítás, ahol fel van tüntetve, ki felel a tűzvédelemért, és milyen intézkedéseket kell foganatosítani a tűzvédelemben. Épületünk nem teljesen felel meg a lakhatási feltételeknek. Ez különösen a harmadik emeleten érződik, ahol zsúfoltság van, ezért elhangzott olyan javaslat, hogy a második és harmadik emeleti szobákhoz fürdőkádat kellene építeni. Arról van szó, hogy a fürdőszobák felszerelésére irányuló összes munkát a házigazda végzi el, a munkások direkt húzzák az időt, mivel ez az érdekük. Közben általában 4 után dolgoznak. Azután, ahogy felvetettük, hogy gyorsan fejezzék be a munkát, megígérték a felújítás felgyorsítását.

Már keresünk új épületet. Nem szeretnénk házat venni, amelyeket eddig megnéztünk, nem felelnek meg, mivel nem rendelkeznek garázzsal. Van egy ház, amit bérbbe adnának. A ház aknarendszerű, vagyis az összes helyiség ablaka a vízaknára néz. Ez a rendszer kényelmetlen, mivel ebben az aknában keletkezik és halmozódik fel a por és a kosz. Folytatjuk az épület keresését.

Saronov.¹⁰⁶

A szakszervezeti megbízott munkájával kapcsolatban meg kell jegyezni a következőket.

1. Az idegen nyelvek tanulásának szervezése. Azt, hogy magyar nyelvórát szerveztünk-e, ellenőrizte a szakszervezeti megbízott? És a nyelvórák látogatottságát

106 Nyikolaj Ivanovics Saronov (1901–?): szovjet diplomata. 1937–1939 között a Szovjetunió görögországi, majd 1939-ben rövid ideig lengyelországi követe. 1939 októberétől 1941 júniusáig budapesti szovjet követ.

és sikerességét? Nem. Már egy francia nyelvóra meg lett tartva. Az első órán két nő, Szokolova és Vaznova hiányoztak. Mit tett Ön? Semmit. [*Hát Ön, követ elvtárs?*] A párt hozott határozatot az idegen nyelvek tanulásáról külföldön, azt teljesíteni kell. Azt mondja Ön, hogy nincs hol megszervezni a felolvasásokat, beszélgetéseket, stb. A felolvasások szervezéséről nem kell sokat beszélni, egyszerűen össze kell gyűlni, és olvasni kell. Van nálunk elég hely.

A várossal és a múzeumokkal való ismerkedéssel kapcsolatban. Egyes elvtársak meg tudták nézni a várost, a többiek számára miért nem lehetett megszervezni, hogy együtt menjenek el? Teljesen véletlenül hallottam, hogy a konyhában veszekednek és káromkodnak. A szakszervezeti megbízott miért nem hívott össze ülést, ahol felvethette volna a kérdést? Apropó, valóban meg van tiltva, hogy az „oroszhoz” járjanak élelmiszert vásárolni. Eddig nem vetette fel az étkeztetés megszervezésének kérdését. Ez jóval kényelmesebb és olcsóbb volna, majdnem az összes követségben van még étkezde is.

A magyarokról. Nem lenne szabad megfeledeznünk arról, hogy itt tanácshatalom volt, és ezt a magyar burzsoázia nem felejtette el. Teljesen érthető, hogy a külső őrizetnek is ébernek kell lennie, illetve a beszélgetések az üzletekben és a látogatókkal megengedhetetlenek. 2–3 gyűlést kellene tartani a kolónia számára, ahol felolvasnánk a rendelkezésre álló brosúrákat a külföldi felderítésről.

M. V. Ionyin:

Helyes, hol felvetették a politikai nevelés kérdését. A központi kérdés az OK(b)P történetének tanulása. A legutóbbi gyűlés napjától a mai napig már több mint egy hónap telt el, de a szakszervezeti tagok közül még senki nem fordult hozzám, hogy előjegyeztesse az OK(b)P történetéről írt tankönyvet, amellet, hogy jelenleg csak két példány van belőle. Igaz, én állandóan próbálok előjegyezni egy kis mennyiséget belőle, de a Mezdunarodnaja knyigánál azt válaszolták, hogy az összes régi példány elfogyott, és majd akkor küldenek, ha megjelenik az új kiadás. Ettől függetlenül, el kell érnünk, hogy legyenek tankönyveink. Meg kell szervezni az OK(b)P történetének tanítását. Most a kollektív munka lefektetéséről beszélünk, de ha hazatérünk, mindenkit személyesen fognak kikérdezni.

Teljesen helyes, hogy a klubon kívüli csoportmunkáról beszéltek. Meg kell mondani, hogy a kulturális szint emelésének, az országnak és fővárosának, Budapestnek a tanulmányozása szemszögéből a klubon kívüli munka nagyon hasznos lenne. Most Budapest tanulmányozásánál csak a központra szorítkozunk, de ez kevés. Nagyon érdekes lenne megismerkedni azokkal a kerületekkel, amelyek Nagy-Budapesthez tartoznak. A tapasztalatok megmutatják, hogy ezeknek a kerületeknek a meglátogatása alapján behatóbb ismereteket lehet szerezni a magyar lakosság életéről és szegénységéről. Persze ez nem jelenti azt, hogy ki kell zárunk, és

számításon kívül kell hagynunk a klubmunkát. Kell, hogy legyen klubunk és dolgoznunk is kell a klubban. Jól tudják, hogy Svernyik elvtárs a Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsa plénumán felhívta a figyelmet a klubok különös jelentőségére a csoportmunka kifejtése szempontjából. A klubtevékenységnek a benne rejlő módszerek miatt látogatókat kell vonzania, el kell érnie, hogy szívesen járjanak oda.

Természetesen nemcsak a kényelmes bútorokkal berendezett klubokról van szó, hanem legfőképpen a klubtevékenység megszervezéséről. Feltételeink mellett a klub rendkívül nagy jelentőségre tesz szert, össze lehet gyűlni egy kis pihenésre és véleménycserére, lehet saskizni, sakkozni és bármiről beszélgetni. A klubhelyiség hiánya oda vezet, hogy a családtagjaink gyülekezőhelye a konyha lesz. Egyesek felszólaltak, és elmondták, hogy a követség a vörös sarok berendezésére székeken kívül semmit sem biztosíthat. Ezzel nem érthetek egyet, és bármit is mondott Ny. I. Saronov elvtárs az eszközök hiányáról, úgy vélem, hogy fel kell szerelni a klubot, segíteni kell a helyi bizottságnak.

A termelőmunka. Meg kell mondani, hogy itt az alapvető kérdés a szocialista munkaverseny. Orlov elvtársnak emlékeznie kellene rá, hogy a szocialista munkaverseny egy kipróbált módszer az egész termelőmunkánkban. Például, a nyelvtanulásban az egyik csoport hívja ki szocialista versenyre a másikat óralátogatottság, sikeresség, stb. tekintetében. Ez természetesen az egész munkánk színvonalát megemeli. Termelési vonalon is lehetne szocialista versenyt szervezni. Az egyes területek munkatársai szocialista versenyre hívhatják a másik részterület munkatársait, minden hónap végén meg kellene vonni az eredményeket. Több mint biztos, hogy nemcsak a szakszervezeti csoport, hanem az adminisztráció is felfigyel majd az élmunkásokra.

Helyes, hogy az elvtársak arról beszéltek, hogy erősíteni kell az éberségünket. Nem fogom megismételni a többieket, de szeretnék rámutatni néhány kérdésre. Ilyen körülmények között külföldön olyan feladatok is léteznek, amelyeket különös precizitással kell teljesíteni. Egyes elvtársak a Miljukov által Párizsban orosz nyelven kiadott lapot¹⁰⁷ olvassák. Meg kell mondanom, hogy ezáltal nem fogják kiismerni az ellenséget, hanem mindenféle mérgező szemetet ismerhetnek csak

107 Pavel Nyikolajevics Miljukov (1859–1943): orosz politikus, történész. A polgári forradalom idején a kadét párt vezetője, az Ideiglenes Kormány külügyminisztere. A polgárháború idején a fehéreket támogatta, majd 1920-ban Franciaországba emigrált, ahol az orosz emigráció polgári szárnyának lett a vezetője. Az általa szerkesztett „Poszlednyije novosztiji” (Legfrissebb hírek) című lap volt a legismertebb orosz emigrációs kiadvány.

meg, amelyről a szovjethatalom leggonoszabb ellensége, Miljukov által szerkesztett napilapban írnak.

Az otthoni körülményekről. Májusban feleségeink és gyerekeink már elutazhatnak a nyaralóba. Addig egy hónap van hátra. Fel kell készülni erre az eseményre. Helyesen vetették fel a kérdést az étkeztetéssel kapcsolatban. Most nálunk ez a leg-alapvetőbb kérdés. A harmadik emeleten mostanában közös étkezéseket szerveznek. Ezt a kezdeményezést időben ki kell használnunk. Meg kell szerveznünk az étkeztetést.

A legutolsó észrevétel. Úgy vélem, hogy nekem és Orlov elvtársnak gyakrabban kellene segítséghez folyamodnunk, nekem a központhoz, neki a Külkereskedelmi Népbiztosság Szövetsége Központi Bizottságához. Biztos vagyok benne, hogy segítségre számíthatunk.

Csemodanov:

Meg kell jegyezni, hogy több olyan feladat is van, amellyel csak asszonyainkat gyűjthetjük egybe. Például, olyan újságok felolvasása, amelyeket nem olvasnak, kifejezetten nekik szóló előadásorozatok szervezése, stb. A helyi bizottságnak nem lenne szabad megfélemlenie a háziasszonyainkról.

Zárószavak

Orlov:

A felszólaló elvtársnak a helyi bizottság munkáját érintő kritikája alapján véve helyes. A beszámolómban önkritikusan éreztettem több hiányosságot, példákat hoztam fel arra, amikor a szakszervezetünk tagjai hibáztak. Néhányszor már javasoltam, hogy beszéljünk őszintén, félretéve az indulatainkat. Nem viszonyulhattam közömbösen mindahhoz, ami a konyhában zajlik. Asszonyainknak el kellett magyarázni a legelemibb dolgokat a tulajdonnal kapcsolatban.

Liszin elvtársnak nincs igaza, amikor a nevemhez köti a helytelen politikát, a csoportfoglalkozások lebonyolítását a konyhában, mivel nincs klubhelyiség. A szövetség minden egyes tagjának agitálnia kellene. Mit tett Ön akkor Liszin elvtárs, amikor hallotta ezeket a beszélgetéseket és szidalmakat? Semmit. A helyes útra kellett volna térítenie asszonyainkat. Csak azt akarom mondani, hogy az Ön szerepe ebben semmivel sem kisebb, még ha van is szakszervezeti megbízott. Ugyanígy, ami a második emeleten folyt. Ezt meg kellett beszélni Beljajev és Vasznov elvtársakkal. Vajon ők maguk nem tagjai a szövetségnek? Miért Orlovnak kell megszervezni minden egyes munkatárs feleségének a munkáját? Hát hol vannak a férjek, akik tagjai a szakszervezeti szövetségnek? Önöknek segíteniük kellene nekem ebben.

Beszámolómban elmondtam a dolgok mai állását, a teljes kritikát a munkatervemhez fogom csatolni. Én magam nem maradok le országunk politikai életéről, gyakran érdeklődtem Saronov elvtársnál, javasoltam Molotov elvtárs beszámolójának elolvasását, és amit kellett. A vörös sarkot olyan helynek tekintem, ahol munkatársaink pihenni tudnak. A kirándulásokkal, stb. kapcsolatban tett észrevételek helyesek voltak. A nyelvtanulás is különös figyelmet igényel. Úgy vélem továbbá, hogy a mai gyűlés alapján Lonyin elvtárs is levonja a megfelelő következtetéseket a maga számára, hiszen a szakszervezeti bizalminak gyakrabban kellene élénkítenie bennünket, ha kezdünk elfásulni.

Határozat:

Miután meghallgatták a helyi szakszervezeti bizottság elnökének beszámolóját, a szakszervezeti csoport általános gyűlése úgy véli, hogy az elmúlt időszakban a szakszervezeti dolgozók körében végzett munka elégtelen volt. A szakszervezeti tagok közti csoportos- és nevelőmunka hatékonyságának céljából a gyűlés úgy határozott:

1. Fel kell hatalmazni a szakszervezeti megbízottat, Orlov elvtársat, hogy szervezze meg a követség dolgozói közti szocialista versenyt, úgy a termelőmunka ki-tűnő teljesítésére, mint az idegen nyelvek elsajátítására.
2. A bolsevizmus elsajátítására az OK(b)P történetének tanulása érdekében a szövetség minden tagja számára biztosítani kell a tankönyvet, és pótlólagosan elő kell fizetni napilapokat és szakirodalmat. Létre kell hozni a helyi bizottság könyvtárát. El kell végre kezdeni Magyarország tanulmányozását.
3. A csoportos kulturális- és politikai nevelőmunkában beszélgetéseket, előadásokat, kollektív újság-felolvasásokat, filmvetítéseket, mozi-látogatásokat, Budapest környéki kirándulásokat kell szervezni, különösen a háziasszonyok számára.
4. Fel kell kérni Ny. I. Saronov követ elvtársat, hogy biztosítson helyiséget egy vörös sarok létrehozására.
5. A szövetség minden tagjának fokoznia kell a politikai éberséget. Fel kell kérni Ny. I. Saronov követ elvtársat, hogy állítsa fel a követség külső őrzetének egész napos ügyeletét, belső- és külső jelzőrendszert szereltesen fel, és szervezze meg a kimenő és bejövő látogatók szigorú ellenőrzését.
6. Meg kell bízni Orlov elvtársat azzal, hogy a szakszervezeti munka javítása érdekében hozzon létre aktívákat az egyes területeken. A gyűlés a szövetség minden tagját kötelezi, hogy aktívan vegyen részt a szakszervezeti munka javításában, sze-

mélyes aktivitást mutasson a szakszervezeti munka megbízatásainak teljesítésében.

7. Közös étkezéseket kell szervezni a követségen (ezzel megbízni Orlov és Muravkin elvtársakat).

8. A gyűlés megbízta Orlov elvtársat, hogy 1940. április 10-ig, a szövetség tagjával folytatott személyes beszélgetések alapján tisztázza, szükség van-e egy nyaralóra a nyári szezonban, Muravkin elvtársat pedig megbízta a telek kiválasztásával.

Elnök: M. V. Ionyin

Titkár: N. A. Csemodanov

Budapest, 1940. április 3.

Gépelte másodpéldány.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 469. Л. 41–53.

13.

A budapesti szovjet követség szakszervezeti csoportja ülésének jegyzőkönyve a munkafegyelem növelésére vonatkozó központi rendeletek végrehajtásáról és a követség munkatársai által Budapesten okozott karambolokról

Budapest, 1940. július 2.

A Szovjetunió budapesti követsége szakszervezeti csoportja általános gyűlésének jegyzőkönyve.

1940. július 2.

Jelen voltak: Orlov, Loginov, Beljajev, Csemodanov, Szurcukov, Ionyin, Vazsnov, Szokolov, Saronov, Liszin, Maszlov.

Elnökség: Beljajev és Ionyin.

Napirend

- 1.) Az állam belső adósságainak elengedése.
- 2.) A munkaidő növeléséről, a 7 napos munkahét bevezetéséről és a munkakerüléssel szembeni küzdelemről szóló kormányrendelettel kapcsolatos intézkedésekről.
- 3.) Információ a Muravkin sportszervezővel történt balesettel kapcsolatban.
- 4.) A kötelezettségek elhatárolása.

1.) Meghallgatták:

A belső államadósság elengedéséről és az előjegyzés lefolytatásával kapcsolatos intézkedésekről (Ionyin információja).

Határozat:

1. Üdvözölni a harmadik ötéves terv harmadik évében keletkezett belső államadósság elengedését.
2. Meeting-et szervezni a Szovjetunió budapesti követségének tagjai között.
3. Legkésőbb 3-ig lezárni az előjegyzést, majd ezt jelenteni Moszkvában.

2.) Meghallgatták:

A munkaidő növeléséről, a 7 napos munkahét bevezetéséről, valamint a munkakerüléssel és a munkából való önkényes eltávozással szembeni küzdelemről szóló kormányrendelettel kapcsolatos intézkedésekről (Ionyin információja).

A kitörő második imperialista háború súlyos teherként nehezedett a munkásosztály, illetve a harcban álló és nem harcoló országok dolgozóinak vállára. A munkaidőt 10 órára emelték meg, több hadiüzemben 12 vagy több órára. Az idők és a gyerekek is munkakötelesek.

Az imperialista háború megmutatta, hogy a harcban álló és általában a kapitalista országok teljes figyelme harci készségük erősítésére és fegyverkezésük növelésére irányul. Az utóbbi időben a Szovjetuniót katonai támadás fenyegeti. Erről fényesen tanúskodnak a keleti események, a Mannerheim-vonal megépítése a Karéliei-földszorosnál, a balti államok titkos hármas szövetségének létrehozása, stb. Ilyen körülmények között a Szakszervezetek Össz-szövetségi Központi Tanácsa a dolgozókat a szovjet szocialista haza védelmére felszólította egyenesen kijelentette, hogy áldozatokat kell hoznunk. *[A kormány rendeleteket hozott, amelyeket mind-*

annyian olvastunk.] A munkásosztály és a Szovjetunió minden dolgozója aktívan támogatták a kormánynak ezt a rendeletét. A rádió minden nap olyan híreket közöl, hogy a bányák, céhek, üzemek minden nap túlteljesítik a tervet, és szocialista felhalmozást hajtanak végre. Szocialista munkaverseny van kialakulóban.

Ebből nekünk is le kell vonni a következtetéseket. Csoportrendezvényeket kell szerveznünk ennek a rendeletnek a tisztázására. Ehhez feltétlenül meg kell bízunk Orlov elvtársat az adminisztrációval együtt, hogy szervezzenek termelési értekezleteket. Emlékeztetni kell rá, hogy még a mi kollektívánkban is sokszor és sokaknak el kell magyarázni azt a kérdést. Néhány elvtársunk beteg — megpróbálják „kivonni magukat a teendőik alól” —, s elégtelen a kölcsönös segítségnyújtás a munka terén.

Nem nyolc órás üldögélést követelnek tőlünk, hanem a munkára szánt idő jó minőségű kihasználását, és a ránk háruló kötelességek időben történő teljesítését. Ez nemcsak a titkárság dolgozóira és a takarítónőkre vonatkozik, hanem azokra a dolgozókra is, akiknek diplomata útlevelük van. Nincsenek olyan tények, amelyek arra készítenének, hogy politikailag egészségtelen hangulatról kellene beszélnem, de úgy vélem, hogy figyelmeztető intézkedéseket kell foganatosítani, minthogy később harcoljunk a lehetséges egészségtelen megnyilvánulásokkal. Ez azt jelenti, hogy a termelési értekezletek megtartása mellett egyesített beszélgetést kell tartanunk a rendelet politikai tartalmának tisztázására. Többet kellene foglalkozni Magyarország tanulmányozásával.

Vitafórum:

Ny. I. Saronov:

Kifejti, hogy szükség lenne a munkaidő hatékonyabb kihasználására. Rámutat, hogy a titkárságon néha összegyűlnek a diplomata munkatársak a titkársági dolgozókkal (néha még Orlov szakszervezeti bizalmi is), és együtt gyümölcsevesséssel és beszélgetéssel töltik az időt munka helyett. Előfordult az is, hogy Csemodanov elvtárs munkaidő alatt készült a francia nyelvórára. Kollektívánknak fejlesztenie kell a kezdeményezőkézséget és a kölcsönös segítségnyújtást a munka terén, e nélkül nem megy a dolog, Orlov elvtársnak be kell járnia a titkárságra, a fegyelem ellenőrzésére. Folyamatosan informálni kell a követet és más felelős munkatársakat a Magyarországon belül zajló összes érdekfeszítő eseményről. Így például a szesz italok árusításának megtiltását nem a saját munkatársainktól tudta meg, hanem más követség képviselőjétől, bár erről az összes munkatársunk tudott.

I. I. Loginov:

Nehéz információt adunk Magyarországról, mivel nincs tapasztalatunk. Megjegyzni, hogy a titkárságon nem használják ki eléggé a munkanapot.

Sz. A. Orlov:

Meg kellett volna erre a gyűlésre hívni a fizikai dolgozókat. Helyes, hogy Saronov elvtárs megjegyzést tett velem és a titkársággal kapcsolatban. Behatóbban meg kellene vizsgálni a környezetünkben lévő magyarokat, mivel sok itt a fehér emigráns. Dolgozni kell még a saját családtagjaink körében is.

Csemodanov elvtárs:

Udvariasabban és figyelmesebben kellene viszonyulni az idegen állampolgárságú látogatókhoz, ez ugyanis néhány munkatársnál hiányzik. Helyes itt rámutatni a munkaidő kihasználására. Foglalkozni kellene a szakmai képzés növelésével. A tapasztaltabb munkatársaknak segíteniük kellene a fiatalabbaknak.

Skljarenko elvtárs:

A titkársági munkát elsősorban a diplomata útlevelel rendelkező munkatársaknak kellene rendszeresíteniük. Többet nem szabadna beszélni a követség életéről a boltokban, mivel még a legutóbbi időkben is előfordultak ilyen esetek. Egyes elvtársak önkényesen cselekszenek. Így például Szurcukov elvtárs úgy adta be a „Hudson” márkájú autót javításra, hogy erről nem szólt a követség. Az összes munkatársnak aktívabban részt kellene vennie a magyarországi viszonyok tanulmányozásában.

Határozat:

Miután meghallgatták a Népbiztosok Tanácsa és a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége által, a munkaidő nyolc órára emeléséről és a hét napos munkahét bevezetéséről szóló rendeletével kapcsolatos információt, a magyarországi szovjet követség szakszervezeti csoportja üdvözölte a kormánynak ezt a Hazánk iránti szeretet fokozására, a munkafegyelem és a termelőmunka növelésére, valamint a munkakerülés és munkahelyüket állandóan változtatókkal szembeni harcra irányuló döntését. A szakszervezeti csoport úgy véli, hogy minden egyes dolgozónak maximális hatékonysággal kell dolgoznia a saját területén, becsületesen és időben teljesítenie kell a rábízott munkát. Minden dolgozónak kezdeményezőkézségről kell tanúbizonyságot tenni azzal, hogy a lehető legrövidebb határidőn belül megfelel a követelményeknek. Nem a nyolc órás üldögélés, hanem a munkanap kihasználása, ésszerű kezdeményezések, segítség az elvtársaknak, a feladatok gyors és precíz teljesítése szilárdítja meg a munkafegyelmet és növeli munkánk hatékonyságát. *[Meg kell bízni Orlov elvtársat, hogy az adminisztratív dolgozókkal karöltve szervezzen tanácskozásokat az egyes munkaterületek dolgozói számára.]*

3.) Meghallgatták:

Muravkin elvtárs elmondja, hogyan történt a baleset, amikor motorjával a nyaralóba ment. A baleset okait nem tudta eltitkolni, mivel megsebesült és a baleset helyszínét nem hagyhatta el vizsgálat nélkül. Egyes elvtársak úgy gondolják, hogy a baleset ittasság¹⁰⁸ [olvashatatlan betoldás] következménye volt, de ő ezt tagadja.

Vitafórum:

Beljajev elvtárs:

Úgy gondolom, hogy a balesetet ittas vezetés okozta. Itt, Magyarországon különleges óvatosság szükséges minden egyes út során, mivel a közlekedési szabályokat minden sarkon megsértik.

Orlov elvtárs:

Teljesen Muravkin a felelős a balesetért. Skljarenko és Ionyin elvtársaknak ugyanígy le kell vonni a következtetéseket a maguk számára, mivel ők le akarták beszélni Muravkint arról, hogy elinduljon, de nem voltak elég kitartóak. Úgy vélem, hogy Szurcukov elvtárs a Hudsonnal vakmerőség miatt szenvedett balesetet.

Szurcukov elvtárs:

Kijelentette, hogy nem tartozik a vakmerők közé, amit mindenki megerősíthet, aki vele utazott.

Skljarenko elvtárs:

Megjegyzi, hogy Muravkin a baleset napján ittas volt és ez nem az első eset. Csemodanov elvtárs egy személyes beszélgetés során elmondta, hogy egy étteremben voltak (Csemodanov és Muravkin) késő estig, ittak, nőket ajánlottak nekik. Muravkin hajlott is arra, hogy elfogadja ezt, majd már ittasan eltáncolt „egy orosz táncot”. Csodálkozik, hogy Csemodanov elvtárs miért hallgat, és miért nem beszél erről a gyűlés résztvevőinek.

Csemodanov elvtárs:

Az éttermi eset [február 10-én] történt. Vacsorázni mentünk és tokajit kértünk. A pinécerek nőket ajánlottak nekünk, de mi ellenkezőleg, visszautasítottuk ezt, s viccből azt a megjegyzést tettük, hogy „Olcsóok ezek a nők, drágábbak nincsenek?”. Muravkin sokat szokott inni, még éttermekben is. Imádja a fiatal nőket. Ekkor is az asztalhoz hívta a zenekarból a fiatal cigánylányt, megvendégelte, és felajánlotta neki, hogy autóval hazaviszi. Mindent megtettem annak érdekében, hogy kivon-

¹⁰⁸ Áthúzás az eredeti szövegben.

szoljam Muravkin elvtársat ebből az étteremből. Úgy gondolom, segíteni kell Muravkin elvtársnak az átnevelésében. [*Nem voltam részeg.*]

Muravkin elvtárs:

Felszólalása során eleinte cáfolta annak tényét, hogy eltáncolt volna egy orosz táncot az étteremben, de később beismerte ezt. Kijelentette, hogy a cigánylányt nem ő hívta meg, hanem ő kérette oda magát, és mi udvariatlannak tartottuk, hogy elutasítsuk ezt a kérést. A cigánylányt megvendégelték, mint ahogy megvendégelték az egész zenekart.

Beljajev elvtárs:

Ez elvi kérdés. Ez a tény már önmagában véve is sértő.

Liszin elvtárs:

Csemodanov, tudva erről a dologról, viccesen mesélte el nekem, de semmiféle következtetést nem vont le belőle. Még most sem kezeli azt elvi kérdésként. Ők étterembe járnak, a lányaink meg maguknak főznek.

Orlov elvtárs:

Sértő ez a dolog. Muravkin úgy viselkedett, mint egy régi orosz előkelő. Veszélyezteteti szovjet államunkat. Csemodanov is hibás.

Ionyin elvtárs:

Úgy véli, hogy Muravkin elvtárs balesetét ittasság okozta. Tudja, hogy Muravkin elvtárs jó motoros, soha nem beszéltük le arról, hogy elinduljon, de ezen a napon lebeszéltük, és nem véletlenül, mivel ittasnak láttuk. Muravkin iszik, ezen alaposan változtatnia kell. Az étteremben történt dolog veszélyezteteti a szovjet állampolgárok becsületét, és Csemodanov és Muravkin elvtársnak le kell vonni ebből a megfelelő következtetéseket maguk számára. Azok az elvtársak is, akik tudtak erről a dologról (például Liszin elvtárs), fel kell, hogy tegyék ezt a kérdést, mivel itt, a gyűlésen kollektívan segítünk az elvtársaknak kijavítani az elkövetett hibákat. Úgy gondolja, hogy utasítást kell adni Muravkin elvtársnak, és átadni ezt az ügyet vizsgálatra a fizikai dolgozók csoportjának. Csemodanov elvtársat emlékeztetni kell arra, hogy az ilyen dolgok megengedhetetlenek.

Határozat:

Miután megvitatták Muravkin elvtárs balesetét, illetve Muravkin és Csemodanov elvtársak viselkedését az étteremben, a gyűlés résztvevői úgy vélték, hogy Muravkin és Csemodanov elvtársak éttermi viselkedése veszélyezteteti a szovjet állampolgárok becsületét.

A gyűlés úgy határozott:

1. El kell magyarázni Muravkin elvtársnak, hogy viselkedése az étteremben és az ittassága megengedhetetlen, mivel ennek következtében baleset történt. Az ügyet át kell adni vizsgálatra a fizikai dolgozók szervezetének.
2. Utasítást adni Csemodanov elvtársnak.
3. Ionyin szakszervezeti bizalminak¹⁰⁹ a jövőben jobban oda kell figyelnie minden egyes jelzésre, és azt időben fel kell vetnie az általános gyűlésen.

4.) Meghallgatták:

A kötelezettségek elhatárolása (Ionyin iformációja).

Határozat:

1. Kijelölni Liszin, Ionyin, és Csemodanov elvtársakat agitátoroknak. Megbízni őket azzal, hogy tíznaponként informáljanak minket a legfontosabb eseményekről, amelyek a nemzetközi életben és a Szovjetunióon belül zajlanak.
2. Kijelölni Ionyin elvtársat az OK(b)P történetének tanulmányozására propaganda konzulensnek. Megbízni Ionyin elvtársat azzal a feladattal, hogy rendszeresen szervezzen konzultációkat azok számára, akik az OK(b)P történetével foglalkoznak.

A gyűlés elnöksége:

M. V. Ionyin

A. D. Beljajev.

Budapest, 1940. július 2.

Gépelte másodpéldány.

ГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 469. Л. 29–32.

¹⁰⁹ Feltéhetőleg elírás a szövegben, nyilván Orlovról van szó.

14.

Sz. A. Orlov és I. I. Loginov, a budapesti szovjet követség szakszervezeti csoportja két tagjának magyarázata egy incidenssel kapcsolatban

Budapest, 1940. július 9.

A Szovjetunió magyarországi követsége szakszervezeti csoportjának.

Sz. A. Orlov és I. I. Loginov szakszervezeti tagoktól.

Magyarázat.

1940. június 29-én este kilenc órakor, úgy döntöttünk, hogy sétálunk egyet a parkban (Orlov a családjával). A mutatványosok mellett elhaladva, én, Orlov, eltávoztam, hogy elvégezzem természetes szükségletemet, mialatt, hozzám, Loginovhoz odalépett egy ember, és köszönt. Megkérdezte, hogy mit csinálunk, sétálunk? Miután visszajöttem, én, Orlov, óvatosan megkérdeztem Loginovot, hogy honnan ismeri ezt az embert. Loginov azt válaszolta, hogy a konzulátuson látta a fogadónapokon. Én, Orlov, megkérdeztem az idegent, hogy régóta érkezett a Szovjetunióból? Azt válaszolta, hogy igen, régen, és hozzáfűzte, hogy a fiútestvérei és a felesége a Szovjetunióban élnek, és ő is szeretne elutazni. Az utóbbi időben nem kap leveleket tőlük. Miután elmentünk tőle, én, Orlov, azt javasoltam Loginov elvtársnak, hogy igyunk meg egy korsó sört, mert már nagyon szomjas voltam. Loginov elvtárs azt válaszolta, hogy nincs pénze, de nálam volt pénz.

Az idegen még mindig ugyanazon a helyen állt, s miután a büfé felé tartva átmentünk a mutatványos pavilonhoz, én, Orlov, azt mondtam Loginov elvtársnak, hogy javasolhatnánk neki is, hogy igyon meg velünk egy korsó sört. Loginov elvtárs azt mondta, hogy miért ne jöhetne. Elmondtuk az idegennek szándékunkat, és javasoltuk, hogy igyon meg velünk egy korsó sört. Miután bementünk a büfébe, mivel tudott magyarul, megkértük, hogy rendeljen három korsó sört, és ásványvizet, amit meg is tett. Senki sem volt körülöttünk. Én, Orlov, csupán udvariasságból megkérdeztem, hogy mivel foglalkozik, mire azt válaszolta, hogy diót hámoz, amiért hetente 15 pengőt kap. Anélkül, hogy kérdeztük volna, elmondta, hogy behívták a rendőrségre, és megkérdezték, hogy miért jár a konzulátusra a fogadónapokon? Ezen kívül közölte, hogy a követségi épülettel szemben, a rendőrség által odaküldött spiclik lagnak. Ezzel befejeztük a beszélgetést. Körülbelül 10–15 percet ültünk az asztalnál, majd elváltunk az idegenektől.

Hazaérve, én és Loginov kötelességünknek éreztük, hogy az idegen figyelmeztetését, és azt a tényt, hogy megittunk egy korsó sört, elmondjuk Maszlov elvtársnak. Ezután én, Orlov, elmondtam Vazsnov elvtársnak, Loginov elvtárs pedig köteles volt ezt közölni a konzullal, Ionyin elvtárssal. Ezt a magyarázatot azért írtuk meg, hogy a kérdés tisztázva legyen a lényegét érintően, mindenfajta mellébeszélés nélkül. Elítélve magunkat tettünkre úgy tekintünk, hogy olyan idegennek javasoltunk, hogy igyon meg velünk egy korsó sört, akivel véletlenül találkoztunk, és korábban csak a konzuli fogadónapon láttunk.

1940. július 9.

Orlov

Loginov

Gépelte eredeti.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 469. Л. 40.

15.

**A budapesti szovjet követség szakszervezeti gyűlésének jegyzőkönyve
a munkafegyelem és a nevelőmunka hatékonyságának növeléséről**

Budapest, 1940. augusztus 14.

A Szovjetunió követsége szakszervezeti csoportja ülésének jegyzőkönyve.

1940. augusztus 13.

Jelen voltak: Szokolov, Szurcukov, Korotkov, Saronov, Ionyin, Orlov, Koszov, Liszin, Skljarenko, Beljajev, Maszlov, Grigorjev,¹¹⁰ Csemodanov, Loginov.

¹¹⁰ Bela Janovics Grigorjev /Geiger Béla/ (1909–1983): magyar származású szovjet diplomata. Szüleivel 1922-ben érkezett a Szovjetunióba. 1938–1939-ben a moszkvai rádió magyar adásainak főszerkesztője. 1940-től állt külügyi szolgálatban. 1940–1941 folyamán a budapesti szovjet követség sajtóattaséja. 1945–1946-ban a budapesti szovjet nagykövetség első titkára.

Napirend

1.) Saronov elvtárs közleménye a követség munkatársainak adott instrukciók teljesítéséről

Meghallgatták:

Saronov elvtárs a külföldi felderítés módszereiről és a szükséges éberségről beszélt, amelyet a követség munkatársainak kell tanúsítani. A továbbiakban Saronov elvtárs Muravkin elvtársról beszélt, aki megfeledezett arról, hogy nem a Szovjetunióban van, kocsmákba látogatott és külföldiekkel társalgott különösebb indok nélkül. Orlov és Loginov elvtársak a parkban sétálva meghívtak egy korsó sörre egy külföldi állampolgárt. Ivanova és Csemodanova elvtársnők olyan helyekre jártak táncolni, ahol csak magyarok voltak. Saronov elvtárs az utcai beszélgetésekről, a munkatársak közti vitákról és egyéb, a követség épületén kívüli beszélgetésekről is szólt. Saronov elvtárs hangsúlyozta, hogy az éttermek látogatása már-már „normális” jelenséggé kezd válni.

Grigorjev elvtárs kérdése:

Meg van-e szabva, hogy a munkatársaknak be kell számolniuk a követ előtt minden egyes esetről, amikor külföldiekkel beszélgetnek?

Saronov elvtárs:

Igen, meg van szabva.

Grigorjev elvtárs kérdése:

Miért nem hozza a munkatársak tudomására, hogy melyek azok a helyek, amelyeket nem szabad látogatni?

Ionyin elvtárs válasza:

Ez eseti jelleggel előfordult [*tiltva volt*], mivel erre nincs szabály.

Vitafórum

Orlov elvtárs:

Konstatálja saját hibáját, bár eleinte azt gondolta, hogy ez csak egy egyszerű eset. „Elismerem bűnömet, s mindenkit nagyobb éberségre szólítok” — mondta Orlov elvtárs.

Loginov elvtárs:

Igazolta az Orlov elvtárs által elmondottakat, és azt mondta, hogy „semmi sincs hiába”.

Grigorjev elvtárs:

Úgy vélte, hogy ideje felvetni ezt a kérdést. Észrevette, hogy túl sok az olyan szükségtelen eset, amikor szabók, varrónők és más személyek látogatják a követséget. A konzuli fogadóidőt növelni kellene, mivel az emberek órákon át csak ülnek, s ez oda vezet, hogy nemkívánatos beszélgetéseket folytatnak. Be kellene vezetni azt a gyakorlatot, hogy csak a javasolt boltokat, éttermeket és más intézményeket látogassák.

Ionyin elvtárs:

Orlov és Loginov elvtársak nem úgy viselkedtek, mint a szakszervezeti csoport tagjai, az elvtársak minden büntetésről és instrukcióról megfeledeztek. Ionyin elvtárs Orlov elvtárs leváltását követelte a helyi bizottság elnöki tisztségéből. Az előcsarnokban általában sokat fecsegnek. Az instrukciókat még ma sem tartják be. Ionyin elvtárs néhány példát hozott fel az instrukciók megsértésére (Beljajev, Grigorjev, Szurcukov, és más elvtársak). Meg kellene már tiltani azoknak a boltoknak, éttermeknek és orvosoknak a látogatását, amelyek nem keltenek bizalmat.

Beljajev elvtárs:

Túl későn vetettük fel ezt a kérdést. Az egyes kihágásokra vonatkozó információk késve jutnak el, és csak harmadik személyen keresztül. Meg kell ismertetni az emberekkel azokat a helyeket, amelyeket nem szabad látogatni. Szabályozni kellene a dokumentumok őrzését a titkárságon.

Liszin elvtárs:

Rosszul folyik a nevelőmunka. Csak a gyűléseken folyik nevelőmunka. A nálunk szolgáló személyzetként dolgozó külföldi állampolgárokat ellenőrizni kellene. Nem folytatunk munkát a munkatársak feleségei körében. Teljesen látókörön kívülre került a filmek kérdése. Ellenőrizni kellene a filmek megtekintését.

Koszov elvtárs:

A munkatársak, és családtagok nevelését nem lehet csak a gyűlésekre korlátozni. Ionyin elvtárs helytelenül vetette fel Orlov elvtárs leváltásának kérdését a helyi bizottság elnöki tisztségéből. Arra kell nevelni tagjainkat, hogy beszéljenek az összes olyan esetről, amikor külföldiekkel társalognak.

Orlov elvtárs:

Hiányzik a nevelőmunka a munkatársak feleségei körében.

Határozat:

1. Miután meghallgatták Saronov elvtárs közleményét arról, hogy a szovjet állampolgárok külföldön történő viselkedésével kapcsolatos instrukciókat a Szovjetunió budapesti követségének néhány munkatársa (Muravkin, Orlov, Loginov, [Ivanova,

Csemodanova], és mások) megsértette, a szakszervezeti csoport általános gyűlése, még egyszer emlékeztet mindenkit arra, hogy az instrukciókat pontosan be kell tartani, és idejében reagálni kell minden kihágásra.

2. A közeljövőben össze kell hívni a szakszervezeti tagok általános gyűlést, Orlov elvtárs szakszervezeti bizalmi beszámolójának meghallgatására.

3. Figyelembe véve, hogy Orlov elvtárs megsértette a felsőbb szervek többszörös utasításait ([*Loginov elvtárssal együtt*]) meghívott egy sörre egy orosz emigránst), a szakszervezeti csoport szükségesnek véli, hogy a legközelebbi szakszervezeti ülésen felvessék Orlov elvtársnak a Szovjetunió magyarországi követsége szakszervezeti csoportjának elnöki posztjáról történő visszahívására vonatkozó kérdést.

Elnökség:

M. V. Ionyin

M. Koszov

Budapest, 1940. augusztus 14.

Gévelt másodpéldány.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 469. Л. 36–38.

16.

**A budapesti szovjet követség szakszervezeti ülésének jegyzőkönyve
Magyarország belpolitikai helyzetéről**

Budapest, 1941. február 20.

A Szovjetunió magyarországi követsége szakszervezeti csoportja
általános gyűlésének jegyzőkönyve.

1941. február 20.

Jelen van: 21 tag.

Elnökség: Ionyin, Kocsegarov, Orlov.

Napirend:

1. A belpolitikai helyzet Magyarországon.
2. Usanov elvtársról.

Az első kérdés.

- 1.) Meghallgatták: Magyarország belpolitikai helyzetéről (előadó: Liszin elvtárs).

Vitafórum:Grigorjev elvtárs:

Arról beszélt, hogy a belpolitikai küzdelem még nem érte el kulminációs pontját. A kormánypárt a parlamenten keresztül diktálja az akaratát. A kormánypártban a vezető szerep az agrár-arisztokráciának jut. Teleki azon az állásponton van, hogy fasiszáltni kell az országot, a nézetkülönbségek közte, és a párt más vezetői között a fasiszálódás idejében és módszereiben rejlenek. Bethlen egyik beszédében megmondta, hogy jelenleg három áramlat küzdelme folyik: a kommunizmusé, a fasiszmusé, és a burzsoá demokráciáé. Még senki sem hódította meg a tömegeket, és hogy ki fogja, azt nehéz megmondani. Kolozsvár munkásai üdvözlik a Szovjetuniótól kapott zászlókat.¹¹¹ A kormánykörök jelenleg egy sor határozat életbeléptetésével vannak elfoglalva: földreform, a nemzeti kisebbségekről, Kárpátalja autonómiájáról, és egyebekről.

Csemodanov elvtárs:

Az összes pártvezér az arisztokrácia és a kormányzó kezében van. Horthy azon az állásponton van, hogy meg kell őrizni Magyarország függetlenségét, és mivel nincs meggyőződve a német sikerekről, hajlandó inkább Anglia oldalára állni. Teleki Mihály¹¹² azon az állásponton van, hogy meg kell őrizni a feudalizmust. A földbirtokos arisztokrácia érdekeit tükröző Horthy kormányzó egyre inkább diktá-

111 A Szovjetunió 1941 márciusában visszajuttatta Magyarországnak az 1848–49. évi szabadságharc leverése után Oroszországba hurcolt 56 honvédszászlót. A zászlók visszaadása szovjet részről nem pusztán a jószomszédi viszony demonstrálása volt, hanem egy másfél évtizede felmerült ötlet realizálása is, amely Rákosi Mátyás és a honvédszászlók kieserülésére irányult. Rákosi már 1940 októberében megérkezett a Szovjetunióba, a zászlók átadására csak fél évvel később, 1941. március 20-án került sor. A nemzeti ereklyének számító lobogók március 24-én érkeztek a Keleti pályaudvarra, ahonnan díszruhás lovasszázad kísérte fel azokat az Andrássy úton és a Lánchídon keresztül a Várba, a Hadtörténeti Múzeumba.

112 Elírás a dokumentumban, nyilvánvalóan Teleki Pál miniszterelnökről van szó.

torrá válik, megpróbálva törvényesen az utódjává tenni a fiát. Amellett, hogy Magyarország félfedudális állam, mégis imperialista állam is, emiatt sok ellentmondás van benne.

Ljahtyerev elvtárs¹¹³:

A munkástömegek, parasztság és az értelmiség hangulata háborúellenes. Németország és Olaszország támogatásának köszönhetően, Magyarország véghez tudta vinni a revíziót, és egy sor területet visszaszerzett. A magyar hadsereg és csendőrség eltartása teljes egészében a munkásosztály és parasztság vállára nehezedik. Magyarország nem készült fel a háborúra. Németországtól kap segítséget, de egyúttal Magyarország független állammá válik. A katonák és a tisztikar nem akarják a háborút.

Saronov elvtárs:

Hozzászólásában kritizálja Liszin elvtárs előadásának hátrányait. Megjegyi, hogy Liszin elvtárs politikai elemzés nélkül készítette el előadását: az előadásban nem mutatta be a terrort megszülő okokat, bármiféle demokrácia hiányát. Nem szólt arról sem, hogy a háború milyen hatással van Magyarországra. Liszin elvtárs előadásában sokáig időzött a pártok küzdelménél. Emlékeztetni kell rá, hogy az összes burzsoá párt a kellő pillanatban együtt fog harcolni a munkásosztály és a parasztság ellen. Be kellett volna mutatni, hogy a háborúval kapcsolatban erősödő kizsákmányolás a dolgozó tömegek életszínvonalának csökkenéséhez vezetett. Grigorjev elvtárs tévedett, amikor a nemzeti kérdéstről szóló tervezett törvényekről beszélt. Ez egy külső hangoskodás és szenzáció. A továbbiakban Saronov elvtárs jellemezte a parlament alsó- és felsőházát, valamint azok tagjait.

Ionyin elvtárs:

Az autonómia megadása a kisebbségek számára a burzsoá Magyarország feltételei között soha sem lehet megoldható. Kárpátalja lakossága azt mondja: „ahogy meghalljuk, hogy Magyarországon törvényt fogadtak el az autonómiáról, az azt jelenti, hogy a jelenlegi Magyarország megszűnt létezni.” Ehelyett egész Kárpátalján a magyarok féktelen terrort gyakorolnak. Több példát is említ. A továbbiakban Ionyin elvtárs rámutat, hogy teljesen tévesek azok a számítások, amelyek a szociáldemokrata párt létének végéről szólnak. Sok olyan rendes tagja van a pártnak, aki óriási munkát folytat a munkások körében és Marx és Engels, stb. műveit tanulmányozza.

113 Ny. G. Ljahtyerev (?-?): szovjet katonatiszt. 1940 júniusától 1941 júniusáig budapesti katonai attasé.

Határozat:

1. Az előadást tudomásul venni.
2. Gyakorolni a Magyarország helyzetéről szóló előadások megtartását.
3. Teljesíteni a szakszervezeti csoport határozatát arról, hogy Magyarország egyes problémáival foglalkozó előadás-sorozatot kell tartani.

A második kérdés.

2.) Meghallgatták: Usanov elvtársról.

Vazsnov elvtárs:

Arról tájékoztat, hogy Usanov elvtárs 25 percet késett a munkából, és ezért feddésben részesült.

Usanov elvtárs:

Elmondja, hogy semmi oka nem volt a késésre. Ez véletlenül történt.

Ionyin elvtárs:

Kifejti a munkafegyelem kérdésének jelentőségét. Aláhúzza, hogy a Szovjetunióban az ilyen tettek miatt bíróság elé szoktak kerülni. Javasolja, hogy Usanov elvtársat helyezték felügyelet alá.

Határozat: ..

Kérni a Szakszervezeti Bizottságot, hogy helyezték Usanov elvtársat felügyelet alá, anélkül, hogy bevezetnék a személyi kártyáján a munkafegyelem megsértését.

Elnökség:

Ionyin

Orlov

Kocsegarov

Szakszervezeti bizalmi:

Ionyin

Gépelte eredeti.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 470. Л. 10–12.

17.

V. M. Koroljev, a budapesti szovjet kereskedelmi képviselő munkatársának feljegyzése budapesti tapasztalatairól és a szovjet követség munkatársainak internálásáról

Moszkva, 1941. július 8. után

Koroljev, V. M.

Magyarországon voltam kiküldetésben, mint mérnök, a Közlekedésügyi Népbiztosság számára vagontengelyek megrendelésére. A tengelyeket a MART cégnél¹¹⁴ vettem át Budapesten. A gyár körülbelül 200 méterre található a Dunától a Váci út 95. sz. alatt. A gyár körülbelül 300×300 méter területen helyezkedik el. Van egy kovácsműhelye 60×15 méter területen, s egy mechanikai műhelye 70×18 méteres területen.

A rúgókészítő műhely egy épületben van a fűróberendezéseket és kis [*olvashatatlan szó*] gyártó műhellyel 100×24 méteres területen. A patkókat és katonai bakancsokat készítő műhely 60×18 méteres, míg a mechanikai laboratórium 18×12 méteres. A gyár közepén található a gyár 15×15 méteres elektromos állomása. A gyárnak három kéménye van, két 28 méteres, a harmadik körülbelül 20 méteres magasságú. Az otlétem alatt a gyár körülbelül 35–40 darab vagontengelyt gyártott egy nap alatt, [*olvashatatlan szó*] lövedékekből a műhely termelékenysége megengedi a napi 2000 darab gyártását. Nagyobb tűzérési rugókat 200 darabot, kis tűzérési rugókat 1000 darabot, különféle méretben, 0,2 milliméterestől a 60 milliméteres spirálrugóig. Ezeket 40 gépsoron gyártják. A patkókat automata készülékekkel készítik, amelyek termelékenysége 1500 darab óránként (három automata van), a lövedékeket acélból készítik különféle [*olvashatatlan mondatrészt*].

Az egyes gépsorokon a gyár nagy mennyiségű adagoló rugót készít géppuskához (három automata 2000 darabos óránkénti termelékenységgel). A segéd munkások keresete 40 és 80 fillér között mozog óránként, míg a képzett munkások 1,2 pengőt is megkereshetnek egy óra alatt. A fizetések nem heti fizetések, hanem óránként dolgoznak, így egy munkásnak ahhoz, hogy megkeressen 5-7 pengőt egy nap, 13-14 órát kell dolgoznia. A munkásokat nagyon érdekli a Szovjetunió, panaszkodnak a szánalmas fizetésükre. Az egyik munkás elmondta nekem, hogy 45 éves, de még nem nő, mivel a fizetése nem engedné meg, hogy ketten megéljenek

114 Az eredeti szövegben így szereplő rövidítés, a Magyar Acélárugyár Rt-ről van szó.

belőle. A munkások ruhája rongyos nadrág és rongyos ing, falusi csizma, részben olyat is lehet találni, aki teljesen meztláb dolgozik. Sok munkás beszél oroszul (volt hadifoglyok) vagy a beszélgetés pillanatában kifejezik sajnálatukat, hogy elhagyták Oroszországot. A gyárban két olyan mérnök is van, akik nem találtak a végzettségüknek megfelelő munkát, és körülbelül 4 éve feketén dolgoznak.

Amikor Németország hadat üzent, éppen a gyárban voltam a munkások közt. A műhelyek látogatása során különleges figyelmet szenteltek nekem, minden munkás köszönni akart. Egy hozzám csatlakozó mérnök kijelentette, hogy Magyarország nem fog harcolni. Három nappal ezután, amikor Magyarország is hadat üzent, emlékeztettem erre, s azt mondta, hogy „nekünk nem kell a háború, Németország kényszerített minket a háborúba, a mieink feladják magukat, ahogy ez 1915-ben is volt, nincs mit keresnünk Oroszországban”. Arra a kérdésre, hogy ez az ő véleménye-e vagy a budapesti értelmiség véleménye, azt felelte: „ez a katonák, és a budapesti értelmiség véleménye is”.

Június 28-án internáltak bennünket. Kivittek a városból, és egy zsidóktól elkobzott nyaralóban helyeztek el. Csendőrök és spiclik vigyáztak ránk, mikor július 8-án utasítást adtak az elszállításunkra. Nagyon sajnálták, hogy elmegyünk, mivel elvesztették a munkájukat, és el kell menniük [*olvashatatlan szó*]. Mikor az állomásról elindult a vonatunk, a sofőr és a teherautó szállítómunkásai körülbelül 40 kilométeren keresztül kísérték bennünket (a műút a vasúti sínek mellett haladt), vörös kendővel integetve.

Bulgáriában az újságárusnak nem engedték meg, hogy újságot adjon nekünk a kocsiban, akkor odament az ablakhoz, és azt mondta: „üssétek agyon a gazembereket!”, majd elsírta magát és elment. Törökországban először formális [*olvashatatlan szó*] fogadtak minket, de miután elutaztunk Ankarából, kivételes szívéllyel tanúsítottak, 3 bankettet is szerveztek átutazásunk tiszteletére. Egész Törökországban Erzerumig jó a vasúti közlekedés, körülbelül 300 kilométeren fémről készült talpfák vannak.

Koroljev

Az OK(b)P tagja 1926 óta.

Párttagsági igazolvány száma: 0193931.

Kézírásos eredeti.

РГАСПИ Ф. 17. Оп. 36. Д. 202. Л. 8.

A dokumentumokat fordította: Seres Attila

TÓTH ÁRPÁD

KORMÁNYHŰSÉG? OLIGARCHIA? SZAKSZERŰSÉG?

Városi tisztviselők Pesten a reformkortól 1849-ig

A polgári korba való átmenet időszakában a városi tisztviselők (és nemcsak a pestiek) társadalmi helyzetét különböző értelmezési keretekben elemezhetjük. Először is: a város közjogi állásából kiindulva, ami hatást gyakorolt a városvezetés politikai nézeteire is a reformkori ellenzék és kormány konfrontációja során. Másodsorban: a tisztviselőknek a város belső politikai viszonyaiban elfoglalt szerepét vizsgálva, vagyis formális és informális hatalmuk korlátait mérlegelve. E két megközelítésben közös, hogy a politikumhoz kötődnek; nem meglepő, hogy a kor, főleg pedig az 1840-es évek vitái során, az ún. városi kérdés kapcsán a két területre vonatkozó nézetek és akaratok össze is kapcsolódtak. Lehetséges azonban olyan nézőpont, mely éppen a modern értelemben vett nem-politizáló hivatalnok-réteg elődeit keresi a korabeli városi tisztviselőkben, akiknek a fő fegyverük hivatali szakértelmük.

E három megközelítés — más és más arányban — megjelenik a szakirodalomban is. Az előbbi kettőre jelentenek példát Csizmadia Andor és Oszetzky Dénes művei, melyek a korszak városi problémáit általában tárgyalják, és konkrét példáik között — különösképpen az utóbbi szerzőnél — fontos helyet tölt be Pest. A társadalomtörténeti szemléletű harmadik megközelítés egyes elemei fellelhetők Schmall Lajosnak a téma szempontjából alapvető munkájában, Wildner Ödön tanulmányában és — újabban — a Budapest története-monográfia vonatkozó részében.¹ Kifejezetten e témára irányuló alap kutatás számára viszont csak a társadalomtörténeti szemlélet egyetemi intézményesülésével alakult ki kedvező légkör.² Az a tény, hogy dolgozatom alcímében nem „vagy-vagy” szerkezetben szerepel a három szempont, azt is jelzi, hogy — megítélésem szerint — csak ezek együttes vizsgálata alapján alakíthatunk ki árnyalt képet a városi tisztviselőkről.

1 Csizmadia, 1941.; Oszetzky, 1935. (különösen a II. rész: A városi hatóság); Schmall, 1899.; Wildner, 1928; Wildner, StK 86/3.; Nagy, 1975. (különösen 428–435. p.)

2 Az Eötvös Loránd Tudomány Egyetem BTK Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékén három szakdolgozat is született 1992–93-ban e témakörben az akkori tanszékvezető, Bácskai Vera szakmai útmutatásával. Az anyagból több publikáció is napvilágot látott: Szívós, 1996.; Tóth, 1996.; Tóth, 2001.

I. Ami a közjogi nézőpontot illeti, a szakirodalom legfontosabb ezzel kapcsolatos megállapítása az, hogy a szabad királyi városok erősen ki voltak szolgáltatva a kormánynak, és ez meghatározta politikai állásfoglalásukat a diétán. Valóban, Pest esetében is élt az a gyakorlat, hogy az 50 pengőforintot meghaladó kiadásokhoz a Magyar Kamara engedélyét kellett kérni, és a város alkalmazottainak bérét nem emelhetette saját hatáskörben, építkezésbe sem kezdhetett, sőt természeti csapás sújtotta lakóit sem segíeyezhette felső engedély nélkül.³ A helyzetet nehezítette, hogy II. József reformjának visszavonása óta ismét megoszlott a városok felügyelete a Helytartótanács és a Kamara között, és a testületek hatásköri vitái csak lassították az ügymenetet.

Az is kétségtől igaz, hogy Pest város küldöttei, így 1843–1844-ben a városi törvény tervezetét tárgyaló országgyűlésen Járj György városbíró és Koller Ferenc tanácsnok, a reformellenzékkel szemben foglaltak állást. Amint ismeretes, e konfliktus gyökere abban állt, hogy az 1825–1827-es diéta óta a városi küldöttek akaratára — főként a nemesség nyomására — egyetlen szavazatban testesült meg az alsótáblán.⁴ Maga Járj egyébként nemcsak részt vett a kerületi üléseken kidolgozott városi törvényjavaslattal szemben összeállított alternatív szöveg elkészítésében (mely változat több ponton konzervatívabb volt, mint a megyéké), hanem a városi követek körében a szavazati jog visszaszerzésére létrehozott szerveződés vezetőjének is megválasztották.⁵

A szakirodalom arra is utal, hogy a forradalom alatt a városi vezetés többsége élen járt a kormány bírálatában, ugyanakkor a szabadságharc leverése után készséggel együttműködött a várost megszálló erőkkel.⁶ Ezt a képet azonban árnyalja, hogy a városvezetésen belül létezett egy liberális szárny, melynek vezető képviselője, Rottenbiller Lipót helyettes polgármester szimbolikus gesztusokon keresztül kötelezte el magát a forradalom ügye mellett (például javasolta egyes közterek átkeresztelését, így született a Szabad sajtó utca és a Március 15. tér).⁷ Szembetűnő az is, hogy az egymást követő hatalmváltások során — 1848. március 15., 1849. január 5. (vagyis Windischgrätz bevonulása), 1849. április 24. (amikor Aulich fel szabadította a várost), végül Pest júliusi eleste után — noha egyre növekvő arányban cserélődik le a városi vezetés a tanács, tehát a helyi döntéshozatal szintjén, e

3 *Osztetky*, 66–67. p.

4 *Csizmadia*, 1941. 131–133. p.

5 *Csizmadia*, 1941. 140–154. p.

6 *Spira*, 1978. 52., 73. p.

7 *Wildner*, 1928. 430. p.

szint alatt, a végrehajtást teljesítő tisztviselői karban lényegesen kisebb a fluktuáció, bár erre is van adat.⁸ Míg a várospolitikusok körében két frakció: Rottenbiller, Gräfl és Kacskovics köre, illetve Koller csoportja váltogatják egymást⁹, addig az iroda erősen fogyatkozó állományában továbbra is ugyanazok a — többnyire az 1840-es években hivatalba lépett — kistisztviselők dolgoznak. A hatalomváltások ebben az értelemben nem jártak együtt „rendszerátvitelrel”, ami a hivatalnokok politikai semlegességét (illetve az igazgatás folyamatos működtetéséhez nélkülözhetetlen tapasztaltságukat) sejteti.

Erre utalhat az is, hogy amikor 1848 végétől kezdve mind több tisztviselőtől érkezik beadvány a városi tanácshoz múltjukat igazoló bizonyítvány kiállításáért, forrásaink szerint egyetlen esetben sincs utalás a forradalom alatti tevékenységükre bármelyik fél mellett,¹⁰ ezzel szemben olyan személyek hasonló igénye esetén, akik nem álltak a városi igazgatás szolgálatában, többször is említést tesznek az illető mérsékelt, józan politikai magatartásáról.¹¹ Különösen érdekes Damianovits György volt szenátor esete, aki a forradalomig a városi tanács rangidős tagja volt (35 éve viselte tanácsnoki posztot), a nyári tisztújításkor viszont véglegesen visszavonult. Ő ugyanis a tanács 1848 őszi felhívására, hogy igazolja magát: miért nem tartózkodik Pesten, azzal menti ki magát, hogy súlyos szembetegsége folytán Bécsben kezelésre vár, de amint lehet hazatér, mert a kormányhoz való hűsége ezt követeli. Az idős Damianovits meglepően lelkes hangvételű levele Bécsből, különösen a schwechati ütközet után, azt sejteti, hogy a politikai állásfoglalás számára nem irányzathoz kötődést jelentett, hanem inkább lojalitást a mindenkori magyar kormányzat iránt, a nemzeti ébredés korát megelőző állampatriotizmus továbbélését.¹²

2. A polgári kor előtti szabad királyi városokat gyakran írják le úgy, hogy azokat az oligarchikus berendezkedés jellemzi. Ez abból fakad, hogy a városi vezetés zárt testület, amelyet a nyilvánosság nem korlátoz, s amelyet a tisztújításon sem lehet megbuktatni, mivel a választási eljárás a kooptálásra emlékeztető módon zajlik: csak a megüresedett helyeket töltik be; a szintén szűk rétegérdekeket képviselő választott polgárságnak a tanács által jelölt három személy közül kell választania. Ezért annak érdekében, nehogy néhány család akarata kormányozza a várost, a

8 Budapest Főváros Levéltára (= BFL) IV.1303.a. 463., 483., 495.; *Wildner*, StK 86/3. 147. p.

9 *Spira*, 75–76. p.

10 Pl. Dulitzky Vilmos díjtalan gyakornok, Hock Károly algyámata, Erhard Ágost mérnök. Ld. BFL IV.1303.e. N.1283., 1404. és 2127.)

11 Pl. Hild Károly építőmester, aki „magát a forradalom alatt csendesen, békeszeretőleg, s semmi zavarba nem avatkozólag viselte”. (BFL IV.1303.e. N.2238).

12 BFL IV.1303.e. N. 815, szakmai pályafutásra ld. BFL IV.1202.g. AN.17097

kormány rendeletileg vezetett be összeférhetetlenségi szabályokat. Ez a rendelkezés valóban megtiltotta, hogy akár sógorok, akár vérrokonok egyidejűleg tölthessenek be posztot a tanácsban; ugyanakkor — főként a kisebb városokban — a kormány ezzel saját lehetőségeit is korlátozta, ugyanis gyakran nehéz volt képzett-ségi szempontból megfelelő személyt találni a tisztviselők családjain kívül.¹³

Kérdés azonban, hogy mennyire volt jogos a nepotizmustól való félelem a reformkori Pesten? Adataink szerint kevésbé. Igaz ugyan, hogy a XVIII. század közepe táján Pestet is a rokonok hivatalhoz juttatását gyakorló várospolitikája jellemezte, és a főjegyző vejei közti viszály miatt egyszer kormánybiztos szállt ki a városba.¹⁴ A reformkorban azonban, ha fordultak is elő korrupciós esetek, a botrányok már nem a sógor-komaság vádjával függtek össze. Egyedül egy kisebb horderejű 1841. évi eset sorolható ebbe a kategóriába, amikor az adó- és telekhivatal beosztottai, egymás sógorai, sikkasztottak el némi pénzt.¹⁵ Ezen kívül tudunk néhány olyan esetről a mintánkban szereplő 103 tisztviselő körében, amikor azonos vezetéknevet viselnek többen; ilyenkor azonban vagy unokatestvérnél távolabbi rokonokról van szó (pl. a Piszatoryaknál), vagy láthatóan kínosan ügyelnek arra, hogy csak az egyik pályafutásának végeztével (vagyis elhunytja után) induljon meg a másik karrierje (ez történik pl. Ságody tanácsnok, Madedl főjegyző vagy Tölgyessy polgármester fiával, Morlin tanácsnok unokaöccsével).¹⁶ Az azonos vezetéknevekhez képest nehezebb vizsgálni a sógorsági viszonyt, de az összegyűjtött adatok arról tanúskodnak, hogy igen ritka volt az efféle rokonság is a tisztviselők között.¹⁷

Ami a leleplezett korrupciós eseteket illeti, korszakunkban, a már említetten kívül, két nagyobb botrányról van tudomásunk. Az egyik 1847-ben a városi gazda bukásához vezetett, és már új társadalmi feltételek kibontakozását jelzi: a város

13 *Osztetky*, 1935. 70. p.

14 *Bónis*, 1974. 174. p.

15 BFL IV.1202.g. AN.8398.

16 Ságody István ügyvéd, városi tanácsnok (1813-tól) 1824-ben hunyt el, Sándor fia, akit 1848-ban a konzervatívok támogatójaként alpolgármesternek választottak, 1824-től lett rendes gyakornok a városházán. Madedl János 1824-ben halt meg, ugyanekkor nevezték ki azonos keresztnévű fiát járulnökká (BFL IV.1202.cc. AN.825). Eichholtz (1843-tól Tölgyessy) János 1844-ben hunyt el, Károly fia 1841-ben lett aljegyző. Morlin tanácsnok nem hagyott maga után gyermeket (BFL IV.1202.cc. AN.1754), 1832-ban halt meg, azonos nevű unokaöccse 1845-ban kezdte pályafutását.

17 *Tóth*, 1996. 34–41. p. Valószínűsíthető, hogy Steinbach Ferenc városbíró (1819–1825) utóda, Makk Antal (1826–1836) unokatestvérének volt férje; rokona volt ezen kívül a karrierjét az 1830-as években Hochecker József (1838-tól főügyész) és Hepp Antal, akit közel két évtizednyi irodai, majd szakhivatal-vezetői tisztségek után 1846-ban választottak tanácsnökká. (BFL IV.1202.cc. AN.654)

egy árok feltöltéséhez igénybe vette a vasúttársaság térítésmentes segítségét, a napszámok részére kiutalt összeg egy részét azonban a vasút alkalmazottainak szánta „ajándékként”.¹⁸ Ezzel szemben az 1843-as tisztújításhoz kapcsolódó eset 3 tanácsnok és a városi számvevő bukásához vezetett, mert nem tudtak elszámolni a jelentős méretű pénztárhánnal.¹⁹ Megjegyzendő azonban, hogy az általam eddig behatóbban vizsgált három város közül nemcsak Pesten, hanem Pozsonyban (1836–1840) és Pécsen (1843–1844-ben) is volt egy-egy nagyszabású és hasonló forгатatókönyv szerint végbement korrupciós eset, amikor a tisztújítás során kiküldött helytartótanácsi biztos pénztárhányt fedezett fel.²⁰ Az említett eseményekben közös, hogy a biztosnak hónapok alatt sem sikerült rendet teremtenie, ellenben ez idő alatt a kirendelt küldöttség jelentős többletköltséget okozott az adott városnak, így a városi hatalmi csoportok azon érdek mentén kötöttek békét, hogy bármi áron megszabaduljanak a revizoroktól.

Tény, hogy a kooptációs rendszer lehetőséget nyújtott arra, hogy a városi vezetés oligarchikus módon, egy szűk klikkből válogassa ki saját utódait. (Ez egyébként szintén nem magyar jelenség, hiszen pl. a korszak legurbanizáltabb európai államának alighanem lelegegánsabb városában — az angliai Bath fürdőhelyen, amelynek lakossága 1800-ra megközelítette a 35.000 főt — ugyanúgy saját magát egészítette ki a városi tanács, a demokratikus érzelmű helyiek nem kis bosszúságára.)²¹ Pest esetében a tisztviselők származása segíthet eldönteni, hogy a rekrutáció mennyire széles körre terjedt ki. Az 1822-ben és 1833-ban Pesten városi tisztviselői alkalmazásban állt személyeket tartalmazó mintában szereplők közül a 69 polgárságot szerzett személy esetében sikerült kideríteni a születési helyet. Ez az esetek mintegy harmadánál nem Pest, hanem pl. a Duna mentén feljebb fekvő város (Vác, Esztergom), Zala vagy Arad megyei község, vagy éppen ciszlajtán területen fekvő város. A polgárjogú tisztviselők további egyharmada pedig csak másodgenerációs pesti.²² Ezek az adatok azt jelzik, hogy a városi tisztviselők nagy arányban újonnan bevándoroltak voltak Pesten, és nem „tősgyökeres” régi polgárfamíliák fiai.

Ami a szülők társadalmi helyzetét illeti, itt különféle minták jelennek meg, melyek arányát azonban számszerűsíteni nem érdemes, mivel számos esetben nem si-

18 Hübel József városgazda ügye (BFL IV.1202.c. AN.4983)

19 BFL IV.1202.c. AN.8502, közvetlenül azt megelőzve AN. 8398

20 Pécs: Magyar Országos Levéltár (=MOL) C 49 (=Helytartótanács, városi osztály) 1844.; Pozsony: Sas, 1995. 90–95. p.

21 Corfield, 1982. 151–154. p.

22 Illyefalvi, én.; vö. Tóth, 1996. 36. p.

került adatot találni. Az egyik jellemző származási képlet az, amikor az apa jómódú pesti iparos, pl. molnár vagy mészáros: Ilyenkor a több esetben nemzedékek óta Pesten polgár címet viselő család egyik — általában legidősebb — fiát irányítja tisztviselői pályára, míg a többi gyerek a családban hagyományozódott ipart viszi tovább. Ez a mobilitási modell részben a család presztízisének emelésére szolgálhat, részben közvetlen haszonnal is jár, pl. jogi természetű ügyben a tisztviselő rokon képviseli a családot.²³

A városi hivatalnokok egy másik csoportja a hagyományos rendi csoportokból származik. Találunk köztük katonatiszt rokonokat felvonultató személyt éppúgy, mint a vidéki nemesség képviselőit. Utóbbiak körében jellemző, hogy az egyetem és a felső bíróságok vonzották őket Pestre, és itt előbb ügyvédi praxisba kezdtek, majd a városigazgatásban találtak alkalmazást.²⁴

Egy harmadik csoportot átfogóan honorácior-származásúnak nevezhetünk, mivel az apák közt értelmiségi és hivatalnoki foglalkozásúak találhatók, a városi fősebéstől, a váci uradalom gazdatisztjén keresztül pesti királyi lottóhivatalnokig és a királyi Szépítő Biztosság jegyzőéig.²⁵ Végül néhány tisztviselő apja kereskedő volt Pesten, ami elsősorban a görögkeleti felekezethez tartozókra volt jellemző.²⁶

Egyes esetekben viszont éppen a testvérek és sógorok különböző foglalkozási státusza a szembetűnő. E jelenséget figyelhetjük meg pl. Fellner Benedek polgármesternél, aki talán rokona volt a hadiszállítások jutalmaként bárói rangra emelkedett Fellner Andrásnak, és akinek fiai és sógorai között kelmepestő mestert, katonatisztet, (pesti városi alkalmazásban álló) orvost, ügyvédet és háztulajdonos kereskedőt találunk.²⁷ Ez a szerkezet egybevág Kövér György megfigyelésével, aki a cipszer eredetű Liedemann család XVIII–XIX. századi történetének prozopográfiai vizsgálata során fogalmazta meg, hogy a „kereskedelmi, katonatiszti, hivatal-

23 A Piszatory-testvérek hagyatéki ügyét a tanácsnok fivér, Jakab intézi. (BFL IV.1202.cc. AN.3618)

24 Pl. Szilva Ferenc és Vukovich Mihály (BFL IV.1202.cc. AN.2404 és AN.1279)

25 A tisztviselők: Miskolczy József (a városháza egyetlen kálvinista tisztviselője) írnok, Morlin Imre tanácsnok, Lohr András írnok, Degen Jakab városi földmérő. (A kutatás során felhasznált hagyatéki anyag: BFL IV.1202.cc. AN.520, AN.1754, AN.2596, AN.364, AN.2394.)

26 Damianovics György tanácsnok, Milinkovics Mihály, Radoicsics Dömötör kórházi gondnok és tiszteletbeli tanácsnok a görögkeleti egyházhoz tartoztak. Példa a római katolikus kereskedő-leszármazottakra Gónicz György, aki törvényszéki főjegyzői posztig emelkedett.

27 *Bácskai*, 1989. 118. p., BFL IV.1202.cc. AN.943.

noki és lateiner pályák” közti határvonal ebben a korban talán mégsem annyira éles (még), mint azt többnyire feltételezik.²⁸

Vélhetően más és más stratégia vezette e családokat arra, hogy fiaikat a tisztviselői pályára küldjék (pl. az első generáció esetén a felemelkedés, a már gyökeret eresztetteknel a presztízs fenntartása). A tisztviselői pálya egyébként nem jelentett biztos megélhetést. Ezt sugallják egy főjegyző (!) nyomorgó özvegyének kérvényei is, melyekben azt kéri, hogy legalább valami segélyben részesítse őt és kiskorú gyermekét a város.²⁹ Egy másik esetben elbocsátott sokgyermekes városi hivatalnok „magán-segélyezéséről” értesülünk.³⁰ A hivatalnokok hagyatékaiban az adósság nem ritkán meghaladta az aktívumot. Egyes tisztviselők számára azonban valóságos mobilitási csatornának bizonyult ez a pálya, ami a réteg nyitottságának újabb bizonyítéka. Példaként említhetők az utóbb királyi hivatalokba emelkedett Steinbach Ferenc és Havas József, vagy a nemesítés után a megyei táblabírák közé választott tisztviselők.³¹ Más szempontból érdekes a zeneszerzőként is működött Bartay Endre (1789–1854) esete, aki a városi iroda kiadói posztját cserélte fel a Nemzeti Színház bérletével és mint ilyen (pl. a Himnusz és a Szózat pályázatának kiírójaként) az egyik első modern értelemben vett magyar „kulturális menedzser” lett.³² Más tisztviselők mint „irodalmárok” vettek részt a közéletben, pl. műfordítóként, vagy az ekkor megjelenő városleírás-műfaj vagy népszerűsítő jogi könyvek szerzőjeként.³³ Az egyes hagyatékokban összeírt, több tucatra rúgó, ritka esetben pénzértékben is számottevő könyvállomány, a dolgozószoba falán lógó, József nádot, a halott Napóleont vagy Pest látképét ábrázoló festmény és a szalonban tartott zongora³⁴ tárgyi kultúrájának értelmezésekor nem lehetünk biztosak abban, hogy

28 *Kövé*; 1997. 177. p.

29 BFL IV.1202.cc. AN.825

30 Özv. Harasztyné Grossinger Teréz tetemes hagyatékának egy részéből Görög Istvánt, a kilenc gyermekes, „minden élelem kereset nélkülöző” elbocsátott városi írnokot támogatják az örökösök. (BFL IV.1202.cc. AN.493)

31 Steinbach Ferenc városbírói tevékenysége (1819–1825) után királyi ügyész és udvari tanácsos lett. Havas József az egyetem jogi karának volt tanára és dékánja, mielőtt a városigazgatásba került, ott az alügyézi poszttól emelkedett a tanácsnoki, majd városbírói tisztségig 1824–1838 között, utána pedig a Helytartótanács tanácsosává nevezték ki (1845–1848). Táblabírók lettek a következő tisztviselők: Boráros János (Pest-Pilis-Solt megye), Korherr János (Fejér megye), Szabó Gergely (Heves megye).

32 Brockhaus-Riemann I. kötet 127. p.

33 Tretter György és Grossinger József klasszikus verseket fordított és adott ki, Patacsich József pedig az első magyar nyelvű pesti városismertetés szerzője (*Patacsich*, 1831), melyet utóbb a szintén városi tisztviselő Patizs Károly lefordított németre.

34 Pl. Seeber Károly polgármester hagyatéka (BFL IV.1202.cc. AN.2692).

ezeket értelmiségi életvitel tüneteiként, vagy a polgári reprezentáció kellékeiként interpretáljuk.

Az átalakuló társadalmi viszonyok között a városi tisztviselők helyzete egyébként is bizonytalan volt. Többen közülük nemesi címért folyamodtak. Ugyanakkor latinul Dominusnak neveznek ebben a korban minden városi tisztviselőt gyakorlaktól fölfelé, függetlenül valóságos rendi helyzetétől, a német nyelvű források pedig von-nal írják ugyanezek nevét.³⁵ Másfajta rendies elem a tisztviselő réteg életében, hogy nem deklaráltak, ám eléggé jellegzetesen, a városi — keresztény — kisebbségek mintegy „képviselőkhöz” jutottak a tanácsban: így a görögkeletiek és az evangélikusok is huzamosan egy-egy hellyel rendelkeztek.³⁶ Utóbbiak körében pedig az is kimutatható, hogy az e felekezethez tartozó tanácsnok elhunytai utáni következő tisztújításon hittársai közül is választanak egyet. Erre utalhat az a tény is, hogy Pintér ügyvéd tanácsnok után ebben az értelemben egyik — szintén ügyvéd — veje mintegy „örökölte” posztját, és a városi evangélikus közösség tekintélyes nagykereskedői magánlevelezésükben vele tárgyaltak meg városi kérdéseket.³⁷ Hasonlóan a tradícionális tükrözi, hogy a tanácsüléseken született döntéseket tartalmazó iratokat még a korszak végén is a rangidősség sorrendje szerint írják alá a tanácsnokok, azt a képet sugallva, hogy ennek megfelelő ülésrend szerint ülnek a tanácssterem asztala körül.

3. A harmadik megközelítés a szakszerűsödést, a hivatali munka racionalizálódását vizsgálja. A pesti városigazgatás bürokratizációjának vizsgálatához érdemes Max Weber kategóriáihoz nyúlnunk. Az ő tipológiájában az uralmi formák közül a tradicionális jellegű uralmat a hagyományok érvényességébe vetett hit jellemzi, míg a racionális uralom fő ismérve, hogy a legalitáson, a tételes renden alapszik.³⁸

35 Eszerint a hagyományosan a nemesi jogállásúaknak kijárt „von” cím fokozatosan kiterjedt a hivatalnokai posztokra is, ráadásul nemcsak „belső használatra”, a tisztviselők saját ügykezelésében (ld. a városi alkalmazottak fizetés-jegyzékét — BFL IV.1202.c. AN.4972), hanem a tisztújítások után kinyomtatott névjegyzékekben, sőt a Dorffinger-féle címárban is, melyet nem a város adott ki. (Ld. az irodalomjegyzékben közölt névjegyzékeket.)

36 Valószínűleg a református lakosság arányának növekedésével, és — közvetve — a magyar nemzeti mozgalom erősödésével hozható összefüggésbe az, hogy az utolsó évtizedben egy református személyt — Szekrényessy Endre ügyvédet — is tanácsnoknak választottak.

37 Az evangélikus tanácsnokok: Doleviczeny József (1786–1808), Pintér György (1813–1824) és utóbbi veje: Szloboda Mihály (1824–1847). BFL IV.1202.cc. AN.2504; Evangélikus Országos Levéltár (=EOL) PL III. a.88 és b.5

38 Weber, 1967. 72–81. p.

A vizsgált korszakra a pesti városigazgatás hivatalszervezete már kifejlődött, hiszen ekkorra a tanács mellett kialakult a városi iroda a különféle hivatalnoki csoportokkal és a levéltárral, működtek a szakhivatalok is, melyekhez a vizsgált korban csak egy új intézmény, a letéti pénztár csatlakozott. Az intézményrendszer bővülését meghaladta viszont az alkalmazotti létszám növekedése, elsősorban a kistisztviselők szintjén. A XIX. század elején a városi közigazgatás és igazságszolgáltatás is különvált szervezetiileg, ha személyileg nem is teljesen. A hivatalszervezet kiépülésével együtt adták ki az egyes tisztségekhez kapcsolódó hivatali utasításokat, melyek zöme már a XVIII. század második negyedében megszületett Pesten.³⁹

Nagyrészt korszakunkban terjedt el az előléptetési rendszer gyakorlata, azaz általánossá vált, hogy a magasabb tisztség elnyerésének előfeltétele az alacsonyabb tisztség betöltése korábban, és hogy a legalsó fokozatról indulva is magas posztra lehet jutni. A mintában szereplő 103 tisztviselő közül élete során 38, tehát több mint egyharmad eljutott a tanácsnoki tisztségig, vagyis a döntéshozó szintre; és a tanácsnokok közül egy kereskedő, egy iparosmester és néhány ügyvéd kivételével mind töltöttek be korábban valamilyen posztot a városi igazgatásban, mielőtt megválasztották volna őket. Fontos továbbá, hogy a szenátorok zöme megválasztása előtt főjegyző, főügyész vagy alkapitány volt, tehát rangban közvetlenül a tanácsnokság alatt; illetve hogy a későbbi magisztrátus-tagok közül 15 (vagyis majdnem a fele) a legalsó fokról, gyakoronkként indította városi igazgatásbeli pályafutását. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a hivatali ranglétrán való fokozatos emelkedés általánossá vált, mint ahogy az a tény is, hogy a leendő szenátorok átlag 15–20 év szolgálati év után kerültek be a tanácsba.⁴⁰

A fenti adatok egyben azt is sugallják, hogy a városi politika döntéshozói és az apparátus tagjai — vagy, szintén Weber terminusait használva: a politikából és a politikáért élők⁴¹ — a karrierút szempontjából nem különböztek el egymástól élesen. Ez a vonás alighanem régióinkra jellemző, egyértelműen elüt például London gyakorlatától az általam vizsgált korszakot nem sokkal megelőző időszakban. Itt a város tanácsnokai mind a legvagyonosabb üzletemberek köréből kerültek ki, beleértve nagykereskedőket, hajótulajdonosokat, cukor-finomítókat, ipari vállalkozókat és gyarmati ültetvényeseket; akik tehát nem a városigazgatásból indultak.⁴²

39 Bónis, 1974. p.

40 Tóth, 1996. 31–32. p.

41 Weber, 1989.

42 Rogers, 1990. 271–273. p.

Ebből a szempontból jelentős a szakképzettség kérdése. Már a felvilágosult abszolútizmus politikai elvei között szerepel, hogy tisztviselőnek lehetőleg felsőfokú képesítésű személyeket alkalmazzanak,⁴³ de törvény korszakunkban ezt nem írta elő. Noha a tisztviselői minősítést elrendelték, a reformkori minősítési könyvek nem maradtak ránk, így csak elszórt forrásokból vonhatunk le következtetéseket. 1789-ben a városi tanácsnokok közül csak egy fő nem értett latinul, míg németül egy kivételével mindenki jól tudott, magyarul csak ketten nem beszéltek, többen pedig franciául vagy „szlávul” tudtak. Végzettségüket tekintve heten jogi, öten pedig számviteli képesítéssel bírtak.⁴⁴ Ez a magas arány vélhetően a későbbiek során is fennmaradt, sőt az 1831-es tisztújítás utáni városi igazgatás névjegyzéke azt is feltünteti, hogy az alacsony beosztású irodai alkalmazottak körében is volt tizenkét személy, akik ügyvédvizsgát tettek — és talán praxist is folytattak. Négy írnokból kettő, négy járulnokból egy, kilenc díjnokból hat, kilenc napidíjas gyakornokból három neve mellé írták oda, hogy ügyvédvizsgát tett; de e forrás közvetve arra is utal, hogy a magasabb posztokat betöltő tisztviselők körében még nagyobb lehetett az ügyvéd végzettségűek aránya.⁴⁵

Noha Weber a bürokratikus igazgatás hivatalnokának jellemzői közé sorolja azt, hogy fő foglalkozása a hivatali munkája, nincs nyoma annak, miszerint foglalkozási összeférhetlenség akadályozta volna a városi tisztviselőket abban, hogy tisztségükön kívül más kereseti forrásuk is lehessen. A pesti városi tisztviselők rendszeres fizetést kaptak, bár ennek összegét (és értékét) nehéz megítélni, több okból is. Egyrészt, mert az illetményen kívüli egyéb, pl. napidíj jellegű jövedelmekről nem készült összesítés, másrészt azért, mert bár a budai kormányiszékek alkalmazottai nominálisan az ő fizetésük többszörösét kapták, de a városi tisztviselők bére körülbelül azonos nagyságú, mint a hasonló megyei állások betöltőinek fizetése; de azért is, mert a tényleges munkaidő hosszát nem ismerjük. Tény mindenestre, hogy az egykorú publicisztika kevesellte a tisztviselők bérét, és nagyrészt ezzel magyarázta korruptségüket.⁴⁶ Erre az összefüggésre világít rá más oldalról az a tény, hogy a számadásra kötelezett tisztviselőktől igen magas óvadékot követeltek meg: az árvagyámnak 1829-ben éves fizetésének ötszörösét kellett kaucióként letennie, míg a telekhivatali ellenőrnek, valamivel később, annak két és félszeresét.

A bürokratizáció egyik további szempontja szerint jelentős fejlemény, hogy pénzben kapott és a beosztástól és fokozattól függő nagyságú illetményük mellett egyéb

43 II. József „pásztorlevele” az állami hivatalnokokhoz (1784.). In: Csizmadia, 1979. 113–125. p.

44 Közli *Schmall*, 1899. 322–324. p.

45 Az 1831-es tisztújítás névjegyzéke — címléírását ld. az irodalomjegyzékben.

46 Pl. Pesti Hírlap 1845. július 13.

anyagi természetű juttatásban is részesültek: így egyes tisztségek viselői tűzifát kaptak, míg — a város életében elsőként — nyugdíjintézet biztosított a koros és szolgálatra már alkalmatlan volt hivatalnokok — ill. özvegyük és árváik — számára némi megélhetést. Ugyancsak ide tartozik, hogy a városháza átépítése előtt egyes tisztségek viselői ennek épületében laktak, azután viszont „lakáspénzt” kaptak.⁴⁷

Összességében tehát elmondható, hogy a racionális igazgatás formális jegyei alapján a pesti reformkori hivatalszervezet jelentősen előrehaladt a bürokratizáció útján.

A fentiek alapján összetett kép bontakozik ki a pesti városi tisztviselőkről. Az egyre inkább jogi szakképzettséggel rendelkező hivatalnokok jelentős kisebbsége a város-szintű döntéshozatalig is eljutott, esetleg társadalmi téren az országos politikai elitig emelkedett, míg a többség megmaradt a helyi közigazgatás szűkös perspektívát nyújtó posztjain. Gondolkodásmódjukra alighanem a kispolgári óvatosság lehetett jellemző, kevésbé a vállalkozó kedv gazdasági téren vagy kulturális intellektualizmus vagy éppen liberális politikai ambíciók. A rendszer kereteihez képest nyitottnak mondható városi tisztviselői kar így utat jelenthetett a független közhivatalnoki réteg — mint a polgári társadalom jellegzetes csoportja — kialakulásához.

Források és irodalom

Levéltári források:

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Pest város Tanácsának iratai.

Intimata (IV.1202.c.)

Missiles (IV.1202.g.)

Testamenta et Inventaria (IV.1202.cc.)

Tanácsi iratok 1848-49 (IV.1303. c. és e.)

Evangelikus Országos Levéltár (EOL) Pesti Egyház (PE)

Egykorú nyomtatványok:

Adreßbuch der königlichen Frey-Stadt Pesth. 1815.

47 Patacsich, 1831. 56–57. p.; Schmall, 1899. 110–111. p.; Schmall, 1901. 66–68. p.

Namenverzeichnis des nach der am 21ten und 22ten Aug. 1826 unter dem Vorsitz des allergnädigt abgeordneten k. Commissärs Herrn Alexander Mérey v. Kapos-Mérey k.k. Kämmerers, und. königl. Ung. Statthalterey Rathes, abgehaltenen Magistral-Restoration bestehenden Magistrats der königl. Freyen Stadt Pesth.

Dorffinger Jos. And: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth, 1827.

1831dik esztendei Szent-András hava' 21dik, 22dik, 23dik, és 26dik napjain tartott tisztválasztás' alkalmával szabad királyi Pest városa' nemes tanácsának, tisztviselőinek, és választott polgárságának jegyzéke.

Szabad királyi Pest városában 1767dik óta választatott külső és belső tanács tagjainak és az 1834dik évben tartott tisztválasztás alkalmával megállapított nemes tanácsnak, tisztviselőknek, és választott polgárságnak jegyzéke.

Patacsich József: Pest szabad királyi város leírása. Pest, 1831.

sajtó:

Pesti Hírlap 1845. július 13.

Feldolgozások:

- Bácskai*, 1972 *Bácskai Vera*: Pest társadalmi és politikai arculata 1848-ban. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XIX. Budapest, 1972., 283–326.
- Bácskai*, 1989 *Bácskai Vera*: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten. Bp., 1989.
- Bónis*, 1974 *Bónis György*: Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században. Bp., 1974.
- Brockhaus-Riemann* *Brockhaus-Riemann*: Zenei lexikon. 1. kötet Bp., 1983.
- Corfield*, 1982 *Corfield, P. J.*: The Impact of English Towns, 1700–1800. Oxford, 1982.
- Csizmadia*, 1941. *Csizmadia Andor*: A magyar városi jog. Kolozsvár 1941.
- Csizmadia*, 1979. *Csizmadia Andor* (szerk): Bürokrácia és közigazgatási reformok Magyarhonban. Bp., 1979.

- Flaxmayer*, StK 79/4. *Flaxmayer József*: Budapest közigazgatási szervezete és alkalmazottai 1686–1872. Bp., 1936. (Statiztikai Közlemények 79/4.)
- Illyefalvi*, é. n. *Illyefalvi I. Lajos*: Pest és Buda polgárai Budapest, é. n. (1938) kézirat.
- Kövér*, 1997. *Kövér György*: Egy biedermeier cipszer polgárcsalád életstratégiája. In: Sasfi Csaba – Németh Zsófia (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal..., Debrecen, 1997. (Rendi társadalom – polgári társadalom 7.) 175–179.
- Nagy*, 1975. *Nagy Lajos*: Igazgatás, politika (1790–1848) In: Kosáry Domokos (szerk.): Budapest története III. kötet, Bp. 1975, 427–472.
- Oszetzky*, 1935. *Oszetzky Dénes*: A hazai polgárság társadalmi problémái a rendiség felbomlásakor. Bp. 1935.
- Rogers*, 1990. *Rogers, Nicholas*: Money, land and lineage. The big bourgeoisie of Hanoverian London. In: Borsay, P. (ed.): The Eighteenth-Century Town. A Reader in English Urban History, 1688–1820. Longman, London etc., 1990. 268–291.
- Sas*, 1995. *Sas Andor*: Pozsony, az egykori koronázó város. Pozsony 1995.
- Schmall*, 1899. *Schmall Lajos*: Adalékok Budapest Székesfőváros múltjából. I–II. Bp. 1899.
- Schmall*, 1901. *Schmall Lajos*: A pesti régi városház története. Bp. 1901.
- Spira*, 1978. *Spira György*: A forradalmi ország szíve 1848–1849. In: Vörös Károly (szerk.): IV. kötet, Bp. 1978. 23–116.
- Szívós*, 1996. *Szívós Erika*: Városvezető elit Pesten a XVIII–XIX. század fordulóján. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XXV. Bp., 1996. 9–26.
- Tóth*, 1996. *Tóth Árpád*: Hivatali szakszerűsödés és a rendi minták követe. In: Tanulmányok Budapest Múltjából XXV. Bp., 1996. 27–60.

- Tóth, 2001. *Tóth Árpád: Pest város tisztviselői az 1820–40-es években.* In: Sasfi Csaba (szerk.): Írástörténet – szakszerűsödés. A Hajnal István Kör velemi konferenciája, 1992. szeptember 10–12. Szombathely, 2001. (Rendi társadalom – polgári társadalom 6.) 133–140.
- Weber, 1967. *Weber, Max: Gazdaság és társadalom.* Bp. 1967.
- Weber, 1989. *Weber, Max: A politika mint hivatás.* Bp. 1989.
- Wildner, 1928. *Wildner Ödön: Tavasz ébredése a pesti és budai városházán. Mozaik az 1848. év március–június hónapjainak eseményeiből és aktáiból.* In: Városi Szemle, 1928. 395–440 és 606–631.
- Wildner, StK 86/3. *Wildner Ödön: Pest és Buda közigazgatásának története az 1848–1849-i szabadságharc alatt.* Bp., 1936. (Statiztikai Közlemények 86/3.)

HORVÁTH ZITA

VÁZLAT ACSÁDY IGNÁC TÖRTÉNETÍRÁSÁRÓL

„A történetírás — úgymond — a közszellem tükré: ösztönzéseit rendszeren tőle nyeri és azok az áramlatok és irányok, melyek a társadalomban uralkodnak, legtöbbször a történetíróra is ellenállhatatlan befolyást gyakorolnak ama problémák kiszemelésénél, melyek megoldásának tudományát és tehetségeit szentelni kívánja. Ott, ahol az állam nemcsak nagy és zajos politikai akciók, hanem a csendes mélyreható kulturtevékenység iránt is élénk érzékkel viseltetik, hol egyenlően gondviselésbe fogadja a társadalom minden elemét, a polgárosító munka és emberi szorgalom összes tényezőit, ott a történetírás sem csupán a katonai vagy a diplomáciai eseményeknek, nemcsak a híres embereknek és a vezérlő elemeknek áldozza figyelmét. Ott felöleli a társadalom összes elemeit, a nép minden rétegét; az ismeretlen, a névtelen nagy tömegeket, melyek hivatása kevésbé dicsőséges, de nem kevésbé hasznos, és ép oly nélkülözhetetlen, mint az uralkodóosztályoké. A hol a közszellem kellően méltányolja ez elemek jelentőségét a modern államban, ott a történetírás is készségesen foglalkozik multjok földerítésével. Keresi-kutatja, hogyan és miben járultak az állam fennmaradásához, s viszont, mit tett az állam, hogy az ő boldogulásukat, anyági és szellemi jólétüket előmozdítsa...”¹ Az idézett szöveg szerzője, Acsády Ignác fontos része historiográfiánknak, rövidebb-hosszabb szócikkek erejéig szinte minden jelentősebb lexikonban szerepel, nemkülönben a kevés számban megjelent historiográfiai művekben², sőt külön kötetet is szenteltek pályájának.³ Ennek ellenére művei nem igazán része a történeti köztudatnak, még a szakma jelentős része is figyelmen kívül hagyja és leginkább csak „A magyar jobbágság története” című műve kapcsán, mint „egykönyves” szerzőt ismerik.

Kortársai közül akár Marczali Henriknek, akár Tagányi Károlynak vagy Márki Sándornak stb. nagyobb figyelmet szenteltek és szentelnek. Megítélése korszakonként változott. Míg pályája elején — amit a Századokban, főként Demkó Kálmán

-
- 1 Acsády Ignác: A magyar jobbágynépesség száma a mohácsi vész után. Bp., 1883. 3. p.
 - 2 R. Várkonyi Ágnes: A pozitívista történetnézet a magyar történetírásban. I–II. köt. Bp., 1973.; Lederer Emma: A magyar polgári történetírás rövid története. Bp., 1963.; Gunst Péter: A magyar történetírás története. Debrecen, 2000.
 - 3 Gunst Péter: Acsády Ignác történetírása. Bp., 1961. (A továbbiakban: Gunst, 1961.)

tollából született dicsérő recenziók is mutatnak — az elismerés hangján szólnak róla, addig a századfordulótól kezdve 1906. évi haláláig sok esetben durva és minősíthetetlen hangú kritikákkal kellett lelkében megküzdenie. A két világháború között is jórészt negatívan ítélték meg, csak az 1945 utáni korszak hozta el számára az elismerést.

Jászi Oszkár „*a legbecsületesebb, s legélesebb szemű magyar történetíró*”-nak nevezte 1912-ben megjelent munkájában.⁴ Az 1930-as években Hóman Bálint a következőt írja nem csupán róla: „*A pozitivismusban életre kelt materiális érdeklődés a századfordulón kaput nyit a rideg történelmi materializmusnak is, mely szöges ellentétben lévén a katolikus spiritualizmussal, a történet szemlélet egyház- és vallásellenes irányba való fejlődésének csúcspontját jelöli. Bár nálunk a marxizmus tudományban alig érezte hatását, s a történelmi materializmus szemlélete csupán a radikális és szocialista tábor néhány műkedvelő historikusának — Szendepálnak, Ágoston Péternek, Szabó Ervinnek — irányműveiben jutott teljes érvényesüléshez, hatása mégis felismerhető több historikus — így különösen Acsády Ignác — társadalom-gazdaságtörténeti munkásságán.*”⁵

Életpályájáról szóljon Acsády Ignác 1891-ben keletkezett önéletrajza, amelyet a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti Karánál üresedésben lévő magyar történelmi tanszék rendes állására benyújtott — egyébként sikertelen — pályázatához írt.⁶

Vidéki zsidó család ivadéka vagyok. A szüleimnek csaknem félszázadon át folyó becsületes munkáját isten áldása kísérte, atyám (Adler Farkas) jelenleg Hajdúszoboszló első és Hajdú megye X. virilistája és saját földbirtoka után évi 1700 forint egyenes adót fizet; anyám a hajdúszoboszlói vörös kereszt-egylet elnöke. Családi nevemet az itt mellékelt engedély alapján 1875-ben magyarosítottam. Születtem 1845. szeptember 9-én Szatmár megyében Nagykárolyban, hol elemi és algimnáziumi tanulmányaimat végeztem. Az 5. és 6. osztályt a debreceni kollégiumban, a 7. és 8. osztályt Budapesten végeztem, hol az érettségi vizsgálatot igen jó sikerrel tettem le. 1866-ban rendes hallgatója lettem a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karának, hol 1869 közepéig, mikor végkép a hírlapírói pályára léptem a legfontosabb tantárgyakat hallgattam s általában, mint mellékelt leczke-

4 Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp., 1912. Idézi: R. Várkonyi, I. köt. 230. p.

5 Hóman Bálint: Történetírás és forráskritika. Bp., 1938. 460–461. p.

6 Acsády Ignác önéletrajza. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, XIX. (régijelzet: 2595/1934.)

könyvem bejegyzéseiből kitűnik, szorgalmam és előmenetelem igen jó bizonyítékát adtam. Gyakran és sikerrel colloquáltam, minden kényszerítő ok nélkül, mert mindig tandíjat fizettem. Egyetemi éveim folyamán csaknem mindama kitüntetésekben részesültem, melyeket egyetemi hallgató egyáltalán elnyerhet. Kitüntetéssel tettem le a jogtörténeti államvizsgálatot, dicséretesen az egyetem kebelében rendezett statisztikai tanfolyam záróvizsgáját, három ízben nyertem nagyobb munkáért elismerő bírálat pályadíjat s egyszer a tekintetes tanári kar a Corpus Juris Civilis egy diszkötésű teljes példányával jutalmazta „kitűnő” szorgalmamat és előmeneteletemet. Később „cum laude” tettem le a bölcsészettudori szigorlatot, fő tárgyam ebből is a magyar történet volt. Amint az egyetemen a jog- és államtudományok, bölcsészet, kül- és belföldi történelem tanulmányozása mellett már sokat foglalkoztam írással, akképen később, midőn végkép hírlapíró lettem folyton igen élénken érdeklődtem a tudományok iránt. Az egyetemen szerzett ismereteim szélesebb köréhez képest irodalmi működésem is szélesebb körre terjed ki. Szépirodalmi műveimen kívül, melyeket itt mellőzök s melyekre, valamint több másra nézve a további adatok idősb Szinnyey József „Magyar írók élete és munkái” műve ide csatolt első füzetében található, a következő önállóan megjelent kisebb-nagyobb eredeti és fordított idemellékelt műveimre utalok:

1. Az általános államjog és a politika története a tizenhatodik század óta a jelenkorig. Írta Nagy I. C. Bluntschli. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó vállalata. I. kötet, Bp., 1875. II. kötet, Bp., 1876.
2. Az osztrák császári czim és Magyarország 1804–7. Levéltári adatok alapján. Bp., 1877.
3. Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után. Bp., 1883. Első és második kiadás.
4. Széchy Mária (M. Tört. Életrajzok I.) Bp., 1885.
5. Magyarország Budavár visszafoglalása korában. A magyar történelmi társulat által koszorúzott pályamunka. Bp., 1886.
6. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Bp., 1888.
7. A magyar jobbgynépesség száma a mohácsi vész után. Székfoglaló értekezés. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1889.
8. Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. Bp., 1889.
9. A római pápák az utolsó négy században. Írta Ranke Lipót. Harmadik kötet. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Bp., 1889.
10. Bethlen Gábor és udvara. Bp., 1890. Kiadja a Magyar Történelmi társulat. (A munka 1-230. oldalát Gindely írta s én csak fordítottam, a többi már a saját eredeti művem).

11. *Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben. E vállalatban a „Végigpillantás az osztrák-magyar monarchia alakulása történetén” című részt I. Lipóttól a jelenkorig én fordítottam. Egészen én fordítottam Alsó-Ausztria, Felső-Ausztria, Salzburg, Stíria, Karinthia és Krajna történetét, vagyis azon összes történeti dolgozatokat, melyek eddig a vállalatban megjelentek.*
12. *A magyar nemesség és birtok viszonyai a mohácsi vész után. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Bp., 1890.*

Ezen nagyobb eredeti vagy fordított munkák írása közben igen messzemenő tevékenységet fejtettem ki a tudományos és irodalmi folyóiratokban s elmondhatom, hogy csaknem húsz év óta alig volt hazánkban ily folyóirat, mely tőlem kisebb-nagyobb eredeti dolgozatot vagy bírálatot nem közölt volna. Noha közöttük ívekre terjedő és önálló kutatáson nyugvó tanulmányok vannak (például *Hadtörténelmi Közlemények* I. évf. „Végyáraink és költségeik”) itt csak három kiváló folyóiratban megjelent kisebb dolgozataimat mellékelem, melyek mindegyike egy-egy jókora kötet tesz. Ezek:

13. *Budapesti Szemle 1873–1889.*
14. *Századok 1876–1890.*
15. *Nemzetgazdasági Szemle 1887–1890.*

Végül hírlapírói tevékenységem általános jellemzésére sok száz és száz, névaláírással vagy anélkül a *Pesti Napló 1870–1891* évfolyamaiban megjelent tárczacikkeimből egy igen kis részt, melyet épen megszerezhettem, állítottam össze. Ezeket tartalmazza azon kötet, melynek címe:

16. *Irodalmi és Tudományos tárczák gyűjteménye.*

Igen könnyű lett volna itt mellékelni könyveim számát még tetemesen szaporítani, de ez is eléggé jellemzi írói tevékenységemet, mely egyetemi tanulmányaimnak megfelelően sokoldalú ugyan, melyből azonban határozottan kidomborodik a történettudományokkal, de főleg a magyar nemzeti történelemmel való beható foglalkozás. Azon művek, melyeket az Akadémia, a Történelmi Társulat vagy az Osztrák-Magyar Monarchia című vállalat szerkesztősége megbízásából lefordítottam, sőt részben (mint pl. Gindely Bethlen Gábor s a *Végigpillantás a Monarchia történetén*) tetemesen átdolgoztam, hírneves külföldi írók művei s a tudományos tanúság mellett sokat okultam rajtuk a történetírói módszer, feldolgozás és irány tekintetében. Különösen tanúságos volt reám Bluntschli és Ranke, ámbar kívülök az összes kiváló XIX. századbeli európai történetírókat ismerem. Más tekintetben ugyan, de fölülte tanúságos volt reám az egyes osztrák tartományok külön történetének lefordítása, melyek egyrészt földrajzi fekvésük, másrészt az uralkodó-ház közössége következtében a magyar történezsre is kiválóan érdekesek. Eredeti történeti munkáim és tanulmányaim

hosszú sorában egyetlen egy sincs, mely nem feldolgozott munka lenne s nem beható levéltári kutatásokon nyugodnék. Nyers anyag közzétételére, okmányok kiadására nem vállalkoztam soha, ámbar az egykorú eredeti forrásokból számtalan másolatot kellett vennem és sok kötetre menő jegyzetet kellett tennem. De az okmányok egyszerű kiadásának dicsőségét másoknak engedtem át. Kétséggkívül az is hasznos munka, de én hasznosabbnak, lényegesebbnek tartottam az egykorú okmányok tartalmát a kinyomtatott irodalom lehető felhasználásával rendszeresen, lehetőleg vonzó alakban feldolgozni, így a kutatás eredményét nemcsak a szakembernek, hanem minden művelt olvasónak hozzáférhetővé tenni. Különösen a múlt olyan mozzanatait választottam kutatásaim tárgyává, melyekkel előbb nálunk senki sem foglalkozott. A politikai és katonai történet mellett a nemzeti polgárosodás számos főfontosságú problémáját igyekeztem megoldani. Vizsgáltam a szociális szervezetet, melyből az állam erejét meríti, a rendi tagozást, a közintézmények gyakorlati tevékenységét és a nemzet minden rétegének állapotait; foglalkoztam a régi népesség számának kiderítésével, a pénzügyi viszonyokkal és szervezettel, a régi ipar, kereskedelem, földművelés, a nemesi, városi és vidéki lakosság viszonyaival, s azt hiszem, hogy művem mind-egyikében tanúság nyílik nemcsak arra nézve, hogy a régi emberöltők hogyan védték meg, hanem arra is, hogyan polgárosították hazánkat s minő erőt merítettek a polgárosodásból az ország megoltalmazására. Mindezen működésemben nagy hasznomra voltak még az egyetemen szerzett s azóta folyton gyarapított jogi, államtudományi és nemzetgazdasági ismereteim, melyek nélkül ma már valóban sikeres történetírói tevékenység nem képzelhető. Egyik szakmunkámat a Történelmi Társulat még 1885-ben pályadíjjal jutalmazta, egész történetírói működésemet pedig a Magyar Tudományos Akadémia azzal tüntette ki, hogy a második osztály levelező tagjává választott. Székemet ott még azon évben elfoglaltam s több felolvasást tartottam. Ugyanezt tettem már előbb a történeti társulatban s másutt is. Levéltári kutatásokat évek óta folytatok a fővárosban az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum, a Tudományos Akadémia és a Történelmi Bizottság, az Egyetemi Könyvtár gazdag gyűjteményeiben. Huzamosabban dolgoztam Bécsben a Császári és Királyi Állami és Udvari (Staatsarchiv) a Császári és Királyi Közös Hadiügyi (Kriegsarchiv) és a Császári és Királyi Közös Pénzügyi (Kameralarchiv) Levéltárakban. Számos vidéki levéltárban is kutattam vagy az ott lévő anyagot felhasználtam, így pl. az egy „Széchy Mária” című munkában valami harmincz különböző gyűjteményből van az anyag összehordva. Részint e célból, részint általános ismereteim gyarapítása végett beutaztam hazánk minden vidékét néhány éjszakeleti megye kivételével, az összes osztrák tartományokat, éjszaki és déli Németországot, Francia- és Olaszország nagy részét. Néhol heteken át időztem ismereteimet és tapasztalataimat gyarapítani s más nemzetek viszonyaival megismerkedni iparkodva.

Ez idő szerint napi teendőim mellett apróbb történelmi tanulmányokon kívül egy nagy munkán dolgozom, melynek címe: Magyarország három részre oszlása, s melynek elkészítését a Magyar Tudományos Akadémia múlt évi naggyűlésén a Történelmi Bizottság kezdeményezésére s a második osztály ajánlatára bízta reám. E munkával, mely a Bükk László-féle 1000 Ft-os jutalommal fog díjaztatni, 1892. szeptember 30-án kell elkészülnöm, s minthogy a kinyomtatott irodalom átkutatását épen mostanában végeztem be, jelenleg az idevonatkozó levéltári anyagot kezdem áttanulmányozni.

Máskülönb en életpályám eddig egész szabályosan, minden rendkívüli esemény nélkül folyt le. Nőtlen vagyok. Becsületesen, buzgón és lelkiismeretesen működtem a hírlapírás terén mely szerény, de tisztességes megélhetést biztosított számomra és szoros kapcsolatba hozott a kor összes nemzeti törekvéseivel, gyakorlatilag megismertetett az állami és politikai élet menetével, minek kiváló hasznát vettem történetírói munkásságomban. Ebben is sokat köszönök a hírlapírói foglalkozásnak, melyre hálával gondolnék vissza akkor is, ha alkalmam nyílék a tanári pályán tovább szolgálni azon nagy nemzeti és tudományos érdekeket, melyeket eddig a napi sajtóban lelkesedéssel szolgáltam.

Budapest, 1891. január 12.

Dr. Acsády Ignác

Mint ahogy az önéletrajzából is kiderül nem történésznek készült, a jogi egyetemeken egyebek mellett olyan neves tanárok tanították, mint Wenzel Gusztáv, Kerékyártó Árpád, Toldy Ferenc és Horváth Cyrill.⁷ Nyilván az említett tudósoknak is része volt abban, hogy figyelme egyre inkább a történelem felé fordult. Talán változó érdeklődése, a politika iránti fogékonysága is közrejátszott abban, hogy az ügyvédi pálya helyett az újságírást választotta, amely mellett, élete végéig, már történészként is kitartott. 1869-ben a Századunk hírlapírója lett, majd amikor a Századunk egyesült a Pesti Naplóval ő is a Kemény Zsigmond által szerkesztett Deák-párti Pesti Naplóhoz került. Haláláig belső munkatársa maradt a lapnak. Amint azt biográfusa, Gunst Péter is megemlíti, magánéletéről alig maradt fenn feljegyzésre érdemes. Bár markáns politikai világlátása volt — ami hírlapírói cikkeiből is kiviláglik —, aktívan nem politizált. Természetesen világnézetére, politikai hitvallására, szépírói tevékenységére és történészi munkásságára is hatással volt származása. Ahogy önéletrajzában is lejegyezte, jómódú, földbirtokkal rendelkező, asszi-

7 Acsády Ignác leckekönyve. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár 79. 53. 2

milálódtott zsidó szülők gyermeke. Ebből adódik egyrészt liberalizmusa, másrészt az asszimilált zsidókra jellemző túlzott nacionalizmus, amellyel magyarságukat hangsúlyozva, mintegy zsidó származásukat kompenzálják. Deák Ferenc és Eötvös József liberális politikájának híve volt, amihez értelemszerűen a kiegyezés elfogadása, a polgári államszervezet kiépítése is hozzátartozott. Az állam és egyház szétválasztása, valamint az iskolák állami felügyelet alá vonása mellett kardoskodott, ugyanakkor az általános választójog kiszélesítését helytelenítette: „...oly módon akarja átalakítani [t.i. a választójogot — H.Z.] mely Magyarországot a birtoktalan, a tudatlan tömeg játéklabdájává tenné...”, „...az általános választójog nem való Magyarországnak”⁸. Többek között az általános választójogi törvény miatt fordul szembe a Deák-párt politikájával, az 1870-es évek végétől eloszlanak a kiegyezéshez fűzött illúziói is: „...a '67-i kiegyezéshez fűződött remények ...inkább elhervadni, mint virulni látszottak...”⁹ Úgy érzi, hogy a kiegyezés sem hozta el a liberális reformok megvalósulását, de mint az történeti munkáiban is látszik, véglegesen azt nem utasította el. A gazdasági kiegyezés idején fogalmazódik meg az a Habsburg gazdasági gyarmatosításról szóló gondolata, melyet később, Marczali Henrikhez hasonlóan, történeti munkáiban is kifejt. Mindvégig megmaradt liberális gondolkodónak, de egyfajta, a korszakra jellemző korlátozott liberalizmus híve volt, amelyben az általános és közismert liberális elvek mellett éppen úgy belefért a — nem elsősorban a klasszikus liberalizmusról ismert — Apponyi Albert és Szilágyi Dezső vezette egyesült ellenzék támogatása, mint a magyar hegemonia hirdetése a nemzetiségekkel szemben. Kívánatosnak tartotta volna, hogy a középiskolák felsőbb osztályaiban magyar nyelven oktassanak, ugyanis véleménye szerint a szláv nyelvű oktatás a pánszlávizmus veszélyét hordozza: „Tanítsunk minden nyelvet, melyre bennünket cultur érdek vagy praktikus szükséglet vezet, tanítsuk a tót, a szerb, román, ruthén és német nyelvet ott, ahol a helyi viszonyok vagy általános művelődési érdekek kívánják, de ne a magyar nyelv rovására tanítsuk azokat. A középtanodák szétárasztható műveltségének határozottan magyarnak kell lenni, mert más nem is lehet, hiszen hazánkban csak magyar cultura van, szerb és tót cultura pedig nincsen. Ezeknek középtanodákat állítani annyit jelent, mint a középtanodák intézményéből minden üdvös sikert ab ovo megvonni. A tót gymnasiumok a tót vidékeken nem teremtettek tót műveltséget, hanem igen is egy pánszláv mozgalmat, melynek alapja a szellemi sötétség és tudatlanság volt. Ellenben a magyar gymnasiumok tót vidékeken is tárczavivői lettek a modern műveltségnek, ezt a ta-

8 Alföld, 1872. 69. sz. Idézi: Gunst, 1961. 29. p.

9 Alföld, 1871. 1. sz. Idézi: Gunst, 1961. 30. p.

nulságot alkalmaznunk kell a középtanodák újjászervezésekor.”¹⁰ A pánszlávizmustól való félelme erős oroszellenességgel is párosult, amelyet persze nem lehet elválasztani Oroszország 1849-es szerepvállalásától. Egyszerre volt liberális és nacionalista, amely ellentmondás a XIX. század vége felé nem volt egyedi és csak Acsádyra jellemző szemlélet. Bár empátiával viseltetett az elnyomottak iránt, amely történeti műveiben, illetve témaválasztásában is megmutatkozott, ugyanakkor aggodalommal figyelte a munkásmozgalom erősödését. A nagytőke uralmában látta okát a társadalmi béke felbomlásának, a kommunizmus terjedésének.

Természetesen újságíróként az aktuális zsidókérdésben is hallatta hangját, igelenelte a zsidó emancipációt és fellépett az egyre fokozódó antiszemitizmus ellen. Hasonlóságot látott a zsidóság és a parasztság elnyomtatása között, ezért úgy gondolta, hogy a régi uralkodó osztály, a konzervatív nemesség elleni küzdelemben a parasztság és zsidóság között érdekközösség van. Feltétlen híve volt az asszimilációnak, ebben látta a zsidó kérdés egyedüli megoldását, mely témának külön röpiratot is szentelt.¹¹

Mielőtt a történészi pályát választotta hivatásul, a szépírói pályán is kipróbálta magát. Ezen műveiben hasonló problémákat feszeget mint újságíróként. Valószínűleg önkifejezési vágyának ekkor még a szépirodalom felelt meg leginkább. Műveinek helye kell, hogy legyen a magyar irodalomtörténetben, de sem a régi hat kötetes irodalomtörténetben („spenót”), sem más irodalomtörténeti műben nem szerepel. 1880-ban jelent meg *Aranyországban* címmel három felvonásos vígjátéka, amely bár színpadra nem került, az olvasók körében sikert aratott és a kritika is jól fogadta. E műben a zsidó polgárság hozományvadászatát pellengérezte ki. 1882-ben látott napvilágot *Fridényi bankja* című regénye, amelyet már 1881-ben a Pesti Napló folytatásban közölt. Talán három szépirodalmi műve közül ez a legjelentősebb. Regénye realiztikus karriertörténet, amely azonban, valószínűleg Jókai Mór hatására, nem nélkülözi a romantika jegyeit sem. A regényben felvonulnak a kor társadalmának jellegzetes képviselői, a pénzügyi hatalmasságok, a bárók, a dzsentri családok elszegényedett sarjai, képviselők, újságírók, tudósok, tudós férjüket a pénzvilágba hajszoló, nagyravágyó feleségek stb. Kéessy miniszterelnök személyében felismerhető Tisza Kálmán alakja is. A regény alaphelyzete, az általa már újságíróként is kárhoztatott bankalapítási láz, itt konkrétan a Fridényi bankház külföldi tőkével történő megalapítása, amelyhez sikerül megnyerni a társadalom különböző rendű és rangú embereit, akik némelyike a pénzt, némelyike a nevét,

10 Alföld, 1873. 161. sz. Idézi: *Gunst*, 1961. 262. p.

11 *Acsády Ignác: Zsidó és nem zsidó magyarok az emancipáció után.* Bp., 1883.

némelyike — ebből van a legkevesebb — a tudását adja az ügyhöz. A főszereplő, Fridényi Oszkár, egy cseh Bach-hivatalnok gyermeke és felesége, Elza, egy aulikus magyar nemes leszármazottja, aki elutasítva megyei tisztviselő kérését, hozzámege Fridényihez, akiben az új kor szimbólumát és reménységét látja. A létrehozott bank Elza szellemi terméke, aki a regény végére elfordul saját művétől, férjétől, és régi családi fészkebe vonul vissza, míg férje nagyra törő szeretője oldalán és tanácsára egyre kétesebb ügyletekbe bonyolódik és sorsa a szükségszerű bukás. Acsády ezzel a végkifejlettel koráról, a tőke hatalmáról mond negatív értékítéletet, éles bírálatot. Hasonlóan társadalmi problémákat feszeget harmadik műve, a *Pénzházasság* című kisregény.

A szépirodalom után fordul a történetírás felé. Stílusán is meglátszik az újságírói, szépírói múlt. Olvasmányosan, gördülékenyen és szépen ír. Negyvenéves, amikor végképp a történettudomány mellett kötelezi el magát. A történetírásban találja meg azt a műfajt, amely mintegy a múlt példájával utat mutathat egy jobb jövő felé. A „*Historia est magistra vitae*” elve alapján a történelemben keresi azokat a pontokat, fogódzókat, amelyek a nemzetállam kiépülését szolgálják. Számára, ahogy kortársai számára is, a történettudomány több egy diszciplinánál, vele hatni akar a társadalomra. Emellett nyilván ő maga is kereste az okokat kora problémáira és a választ a történelemben kívánta meglelni. Első művéből, — *Az osztrák császári cím és Magyarország, 1804–1807*. Budapest, 1877. — amely doktori disszertációja volt, egyértelműen kiviláglik viszonya a történelemhez: „*Az egységes osztrák császárság már annyiszor fenyegette Magyarország államjogi és politikai önállóságát, hogy nem lehet érdektelen annak eredetével és megalakulásával főbb mozzanataival megismerkedni*” (18. p.) Már ebben a korai művében is megfogalmazódik a Habsburg uralom és a már említett gyarmatosító politika — később még markánsabban kifejtett — bírálata. Ezen műve után csak recenziókat ír kora történeti munkáiról, főként a Pesti Naplóban. Olyan történetírókat ismertet, mint Fraknói Vilmos, Grünwald Béla, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Marczali Henrik, Pauler Gyula, Csánki Dezső stb. és számos külföldi szerző. Mielőtt kutató történésszé vált volna, ezen szerzők művein tanulta meg a szakma fortélyait. Kezdetben Szilágyi Sándor és Thaly Kálmán pártfogását és barátságát élvezhette. Érdeklődése elsősorban a XVI–XVII. század felé fordult, első jelentősebb műve a Magyar Történeti Életrajzok sorozat harmadik köteteként jelent meg 1885-ben, *Széchy Mária* címmel. Ezen műve csakúgy, mint az 1886-os *Magyarország Budavár visszafoglalása korában* című monográfiája, egyenlőre kedvezőbb Habsburg-képet tár az olvasó elé, mint említett disszertációja, illetve későbbi művei. Ez természetesen a kiegyezéshez való viszonyában is keresendő. 1885-ben a Magyar Törté-

nelmi Társulat Bay Ilona úrnő által kitűzött pályadíjával jutalmazták a *Magyarország belállapota 1680 körül* c. munkáját. E mű folytatása és kibővítése lett a *Magyarország Budavár visszafoglalása korában* c. mű. Mindkettőre jellemző a már említett viszonylagos szimpátia a Habsburgok iránt, és annak a hangoztatása, hogy a török uralom alatt a katolikusok képviselték egyedül a magyarságot. Tehát a későbbi műveiben jelentkező ellenszenv a Habsburgokkal és a katolikus egyházzal szemben még nem jellemzi korai műveit, sőt bírálja a protestánsokat a török iránti magatartásuk miatt. Ekkor számára még nem a Habsburg-ház, hanem a török az országot veszélyeztető igazi ellenség. A kuruc mozgalmak iránti Thaly Kálmán-féle pozitív elfogultság sem jellemzi, a Rákóczi-szabadságharcból az 1711-es szatmári békét tartja igazán jelentősnek, ami érzésünk szerint tükrözi az 1867-es kiegyezéshez való viszonyát is. Általában nem híve a forradalmi megmozdulásoknak, amelyek szerinte veszélyeztetik a társadalmi békét.

Elég nagy teret szentel a társadalom és államszervezet leírásának, ami egyfelől megkülönbözteti kortársaitól, másfelől megelőlegezi gazdaság- és társadalomtörténeti érdeklődését. A jobbágyság helyzetének viszonylag kimerítő vizsgálata előrevetíti későbbi, a jobbágyság történetéről írott művét.

Acsády évente pár hetet külföldön töltött, végigjárta Európa országait, ismerkedt azok politikai és társadalmi viszonyaival. Korának nyugat-európai történetírói is jól ismerté, fentebbi művein kimutatatható Macaulay *Anglia történetének* hatása is.¹²

Az 1880-as 90-es években fordult érdeklődése a gazdaság- és társadalomtörténet felé. Mindez nem sokkal később történt a gazdaságtörténet nyugat-európai indulásánál, ami, véleményünk szerint, a mindenkori honi történetírásra is jellemző Nyugat-Európa-hoz viszonyított megkésetttség és reflektálatlanság szempontjából sem lebecsülendő, különösen, ha kortársainak szinte kizárólag politikátörténeti orientációjára gondolunk. Ezen művei, még ha szemléletbeli korrekcióra is szorulnak, a mai napig megkerülhetetlenek. Nyugat-Európában is ez idő tájt alakult ki a történettudományon belül önálló diszciplínaként a gazdaságtörténet, amely részben a XVIII. században kialakult művelődéstörténetből, a Wilhelm Roscher-féle közgazdaságtanból táplálkozott, de hatással volt rá a marxizmus politikai gazdaságtana is. Emellett hatott rá a pozitívizmus is, különösen Taine és Buckle érdemel említést, akinek művei Acsády előtt sem voltak ismeretlenek, ahogy nyilvánvalóan ismerte Lamprecht négy kötetes gazdaságtörténetét is. Nálunk XVIII. századi előzmények (Bél Máttyás, Berzeviczy Gergely) után, a reformkor idején, kétségtel-

12 Gunst, 1961. 65. p.

lenül a liberalizmus hatásaként foglalkoztak a gazdaság kérdéseivel, elsősorban Horváth Mihály volt az, aki célul tűzte ki, hogy a történetírás vonja be érdeklődési körébe a néppel való foglalatosságot: „... *mit kell mondanunk az ipar és kereskedés történetéről miután az írók a trónváltások és országszerződések, háborúk és békekötések s más nagyszerű és nem nagyszerű lármás események írásával elfoglalván, figyelemre is alig méltatták a népi élet csöndes körét...*”¹³ E szellem szülötte Horváthnak az 1514-es parasztfelkelésről szóló műve is. Az 1860-as években a történetírásban ismét előtérbe kerül az egyoldalú politika centrikusság, az államközpontú szemlélet, még akkor is, amikor látszólag gazdasági és társadalmi problémákat feszegetnek, ez még Horváth Mihályra is jellemző lesz. 1877-ben Inama-Sternegg művében jelent meg először a *Wirtschaftsgeschichte* szó, amit a német gazdaságtörténet szempontjából határkőnek tekintenek. Nálunk nem sokkal később, 1879-ben jelent meg Thallóczy Lajos munkája *A kamara haszna (lucrum camerae) történeti kapcsolata a magyar adó és pénzügy fejlődésével* címmel, ami a magyar gazdaságtörténet indulásának kezdőpontja. 1887-ben napvilágot lát Wenzel Gusztáv műve, azzal az igénnyel, hogy feldolgozza a magyar mezőgazdaság történetét. A művet mind a kortársak, mind az utókor jogos kritikával illeti, maga a szerző is tisztában volt műve gyengeségével, azt főleg folytatásra váró kezdeménynek tartja. A mű egyik bírálója éppen Acsády volt. Vélhetőleg e vállalkozás hiányos volta is szerepet játszott abban, hogy a kortársak belássák a gazdaságtörténet-kutatás fontosságát.

Tagányi-Károly kezdeményezésére és szerkesztésében új folyóirat látott napvilágot *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* címmel 1894-ben. A 12 éves működése során 13 évfolyamot megért, 1906-ban megszűnt folyóirat sokat tett a gazdaság-, főként a mezőgazdaságtörténet-kutatás előmozdítása érdekében, bár mindezt a pozitívizmus szellemében inkább pusztá adat- és forrásközléssel, mint érett tanulmányokkal művelte. A közölt források át nem gondolt logika alapján, egymás mellé sorakoztatott, véletlenszerűen kiválasztott iratok voltak. Az érdemesebb tanulmányok írásával Tagányi Károly, Takáts Sándor és Acsády Ignác — aki a lap főmunkatársa volt — tűnik ki. Wellmann Imre a következőképpen értékeli Acsádyt: „*A mezőgazdaság és a parasztság történetének kutatására irányuló törekvések melyek Berzeviczytól s Horváth Mihálytól kiindulva pozitivisták, illetőleg liberális beállítottságú historikusaink között mind messzebb ható s mind mozdítóbb erejű hullámokat keltettek, szinte egytől-egyig valamelyest visszhangra találtak Acsády Ignácnál.*”¹⁴

13 Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedés története Magyarországon*. Buda, 1840. IV. p. (reprint)

14 Wellmann Imre: *Agrártörténetünk módszerének kérdéséről*. Különnyomat az Agrártörténelmi Szemle 1962. évi 1–2. számából, 309. p.

Acsády a *Közgazdasági állapotaink XVI. és XVII. században* (Bp., 1889.) című művében is rámutat a gazdaság- és társadalomtörténet szükséges voltára: „A magyar köznép, a parasztság, földművelésünk, nemzeti vagyonosságunk legnyomatékosabb tényezője éppen nem dicsekedhetik azzal, hogy sorsa iránt a történetírás akár a múltban, akár a jelenben valami túlságos érdeklődést tanúsított volna. Keveset foglalkozott vele mindenkor, de a legkevesebbet éppen napjainkban. A régebbi időkből még csak van néhány munkánk, mely a jobbágyságnak legalább köz- és némely magánjogi viszonyát igyekezett tisztába hozni. Az utóbbi harmincz-egyven év alatt azonban már ezt sem tették.” (82. p.)

Acsádyra Kautz Gyula, Roscher tanítványa is hatással lehetett, akinek az óráit éveken át hallgatta az egyetemen. Az 1880-as évektől kezdve a 90-es évek közepéig a gazdaságtörténet iránti fogékonyságát a kora újkori magyarországi adózás történetéről írott művei jelzik, amelyek ebben a témakörben, az említett Thallóczy művén kívül, teljesen úttörő vállalkozásnak bizonyultak. Ezen művek sorában az első: *Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd uralkodása alatt 1526–1564* (Bp., 1888.), amelyet széleskörű magyar és bécsi levéltárakra kiterjedő forrásfeltárás előzött meg. Elsősorban a kamarai adminisztráció kiépülését dolgozta fel, de részletesen szólt a különböző adófajtákról is. Vizsgálódása a királyi Magyarország területére korlátozódott. E művében is még kifejezett szimpátiával ír a Habsburgokról, illetve itt konkrétan I. Ferdinándról: „I. Ferdinánd pénzügyi politikájának conserváló iránya tehát a pénzrendszer terén is nyilatkozott. De még nagyobb mértékben érvényesült az a pénzügyi közigazgatás újjáalakításában. Bármennyire megbontotta a mohácsi vész azt is, Ferdinánd nem alkotott helyére valami idegenszerűt, hanem a régi alapokon építette fel s igyekezete csupán oda irányult, hogy czélszerűbb szervezettel emelje hivatásinak színvonalára.” (33. p.) Monográfiája a maga nemében ma is alapműnek számít, amely foglalkozik a parasztsággal, mint adózó osztállyal is. Nyilván az, hogy gazdaságtörténeti munkáit az adózás történetének vizsgálatával kezdte, szerepet játszhatott az is, hogy így kiemelten tudott a parasztság történelemben játszott szerepével foglalkozni.¹⁵ További művei e tárgyban: *A pozsonyi és szepesi kamarák (1565–1604)*. Bp., 1894., *A jobbágyadózás 1564–76-ban*. Bp., 1894. és *A jobbágyadózás 1577–97-ben*. Bp., 1896.

Az adózás történetének vizsgálata mellett behatóan és úttörő jelleggel foglalkozott a kora újkori népesség számának megállapításával, a társadalom rétegződésének jellemzőivel. E helyütt minden idevonatkozó művével foglalkozni nem tudunk, példaként a legismertebb és legtöbb kritikát kiváltó művét említenénk meg a

15 Gunst, 1961. 93. p.

Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában címűt. (*Magyar Statisztikai Közlemények*, Új folyam, 12. k. Bp., 1896.) A kritikák egy része valóban jogos mind a módszer, mind a népesség számának alábecsült megállapítása tekintetében. Anélkül, hogy mentegetni akarnánk, megjegyezzük, hogy semmilyen honi minta nem állt rendelkezésére. Ugyanakkor ő hívta fel először a figyelmet arra, hogy az urbáriumok, a dica- és dézsmajegyzékek, egyebek mellett, a népesség számának megállapításához is kiváló források. A mottóból is kicseng véleménye a történettudomány művelésének mikéntjéről. Feladatát — és éppen ezért fordul a gazdaság- és társadalomtörténet, a saját korában újszerű vizsgálata felé — abban látja, hogy a politikai eseményeken túl a történelem egészével kell foglalkozni, ui. a politikatörténet nem más, mint a politikában tevékenyen résztvevő feudális elit történelme. Amihez hozzátartozik a társadalom minden osztályának és rétegének vizsgálata, a gazdasági folyamatok összefüggéseinek megértése. Erre pedig szerinte azért van szükség, mert csak a múlt teljes körű vizsgálata az, amely segít megérteni a jelenhez vezető utat, és abból okulva talán megvalósítható egy dicsőbb jövő: „*A régi világ ismerete jelöli meg a jelenkor reformjainak irányát is s mozdítja elő a további egészséges haladást, a közállapotok újabb javulását. Csak a történelem fáklya-fényének világítása mellett láthatja az államférfiú az utat és annak minden fázisát, melyet nemzete eddig tett, az irányt, melyet ezután követnie kell s a végcélét, melyet kedvező körülmények közt elérni képes.*”¹⁶ Tehát ő az, aki elsők között irányítja a figyelmet a tömegek történetének kutatására, ezzel mintegy hadat üzen a politikatörténet kizárólagosságá ellen. Talán éppen emiatt fordult a XVI–XVII. század kutatása felé, ugyanis több helyen is kifejti, hogy akkor kezdődtek azok a folyamatok, amelyek a jelenkori állapotokat eredményezték. A gazdasággal való foglalatosság azért is nélkülözhetetlennek tartotta, mert a marxizmusoz hasonlóan és valószínűleg annak hatására is, az egyes államok életében a gazdaságnak rendkívüli jelentőséget tulajdonít a történelem alakulása szempontjából. Ezzel összefüggésben kutatja a népesség számának változását, a népesség növekedésében látja a fejlődést: „*A népességben gyökerezik az állam ereje...*”¹⁷ Acsádyra és Tagányira is a fentebb említett filozófiai áramlatok mellett, kétségkívül hatott a spenceri organikus társadalomelmélet, amely kicsit leegyszerűsítve, náluk azt eredményezte, hogy a nép történetével azért kell foglalkozni, mert a társadalom osztályai egyenlő szerepet játszanak, az állam fennmaradása nem kizárólag az uralkodó osztály tevékenységének eredménye.¹⁸ „*Olyan fogalmakat, mint: uralkodó osztály, elnyomott*

16 Acsády Ignác: *Statisztika és történetírás*. In: *Nemzetgazdasági Szemle*, (1889) 442. p.

17 Acsády Ignác: *Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században*. Bp., 1889. 5. p.

18 Gunst, 1961. 130. p.

osztály, kizsákmányolás, organizáció, társadalmi szervezet, a két nemzet fogalma stb., *előtte nem alkalmaztak történetírásunkban.*” — állapítja meg Gunst Péter Acsádyról.¹⁹

Vázolt gazdaságtörténeti munkái meghozták számára a szakmai elismerést, amint azt önéletrajzában is írja, 1888-ban az Akadémia levelező tagjává választották. Megválasztása, szakmai teljesítménye ellenére, nem volt egyértelmű, Thaly Kálmán és Szilágyi Sándor köre támogatta, de például Thallóczy Lajos ellenezte akadémiai tagságát. 1886 és 1888 között háromszor is napirendre került felvétele, míg végre sikerült,²⁰ 1891-ben az Akadémia Történelmi Bizottságába is beválasztották.

A gazdaságtörténet mellett változatlan érdeklődéssel foglalkozott a XVI–XVII. századdal, melynek összefoglalását adja a Szilágyi Sándor által szerkesztett millenárius *Magyar Nemzet Története* számára írt V. és VII. kötet: *Magyarország három részre oszlásának története, 1526–1608.* (Bp., 1897.) és a *Magyarország története I. József és I. Lipót korában.* (Bp., 1898.) Korábban e korszak megírására Károlyi Árpádot és Thaly Kálmánt kérték fel, de mivel ők ezt visszautasították, a megbízást Acsády kapta. A két műben, bár rendkívül adatgazdagok, nyomát sem találhatjuk az általa kifejtett célok megvalósulásának. Hagyományos politikátörténetet írt, amelyek nem különböztetik meg korának történetírói teljesítményétől, talán csak annyiban, hogy jól, szépen és olvasmányosan ír. E két műben kezd előbukkanni a magyar történelemtől alkotott azon véleménye, amely majd *A magyar birodalom történetében* kristályosodik ki igazán. Gondolunk itt többek között a nacionalizmusra, és az ettől nem független Habsburg-ellenességre. Míg korábbi műveiben — amint már említettük — védi a Habsburg uralkodókat, főként I. Ferdinándot, addig a millenárius történet V. kötetében Szapolyai Jánosról, mint nemzeti királyról rajzol megkérdőjelezhetetlenül pozitív képet. Itt már a Habsburg-ellenes mozgalmak is kedvezőbb színben tűnnek fel, noha változatlanul kiegyezés-pártiként, a mozgalmakat lezáró békéket — mint pl. a Bocskai-felkelést lezáró bécsi békét — értékeli leginkább. A Habsburg uralkodók védelmében legfőljebb azt a toposzt hozza fel, hogy a rossz döntésekért a tanácsadók felelősek. Ezen művei adatgazdagságuk ellenére sem érik el a gazdaságtörténet terén alkotott munkáinak színvonalát, nem lépnek túl a hagyományos, általa is kárhoztatott politikátörténeti munkákon. Viszont itt fejt ki először a két nemzet fogalmát, amely 1514 után a jobbágság jogfosztásával alakult ki, amihez, bár nem lépett törvényerőre, Werbőczy Tripartituma

19 Uo.

20 Uo. 144. p.

jogi háttérrel is adott. Mellesleg a magyar történetírásban a jobbágyság kutatásának hiánya is egyfajta Werbőczyánus szemléletet takar, a jobbágyság — kicsit sarkítva fogalmazva —, mivel nem része a nemzet testének, foglalkozni sem kell vele. Acsády, félve az ez idő tájt jelentkező agrárszocialista mozgalmaktól, még inkább fontosnak tartotta a parasztsággal való foglalatosságot, hogy a múlt segítségével megoldást találjanak a kor égető problémájára.

A századfordulótól kezdve 1906-os haláláig, néhány kisebb lélegzetű munkát leszámítva — pl. *A magyar adózás története* (Bp., 1906.) — két utolsó, reprezentatív művén dolgozott. Az egyik *A magyar birodalom története*, a másik *A magyar jobbágyság története*.

A magyar birodalom történetének első kötete 1903-ban, a második 1904-ben jelent meg. Merész vállalkozás volt egy személynek a nemzet egész történetét megírni, nem véletlen, hogy csak hosszas érlelődés után, élete végén, súlyos szív- és vesebetegséggel küszködve szánta rá magát e nagy összegző megírására. Már önmagában a címválasztás is jelzi szemléletbeli változását, illetve inkább korábbi nézeteinek kikristályosodását. A nacionalizmus hatására kiteljesedő magyar birodalmi gondolat, amely a sajtón keresztül egyre szélesebb rétegeket ért el, Acsádyra is hatással volt. A magyar birodalmi gondolat, a magyar történelem korai korszakára vonatkozó anakronisztikus szemlélettel párosulva, különösen az első kötetben vonul végig. A második kötet, az 1526 utáni rész a függetlenségi gondolat felidézése. A magyar történelmet két részre osztja: az 1526 előtti rész a nemzeti királyok, míg az 1526 utáni rész az idegen, elnyomó Habsburg uralkodók korszaka. Mivel a függetlenségi gondolat lényege az idegen dinasztia ellenesség, ezért a katolikus Habsburgokat támogató magyar katolikus egyház és az arisztokrácia is negatív szerepet játszik Acsády történetében. A katolikus egyházat vádolja a nemzet elárulásával, ami az idegen uralkodóház támogatásában ölt testet. Nacionalizmusa magában foglalja a magyar nép kultúrfölényének bizonyítását, különösen a szlávok ellen: „... mint ezer év óta, most is ő [ti. a magyarság — H.Z.] a magyar birodalomban az egyedüli tényező, mely számbeli és értelmi erejénél fogva az uralmat kezelni hivatva van.”²¹ A két nemzet kialakulásának, korábban is idézett, gondolatát e műben is megismétli: „... 1514-ben tényleg kettészakították azt a nemzeti egységet, mely a középkor rendi tagoltsága közepette is fennállott. 1514 óta tulajdonképpen két nemzet élt Magyarországon, a magyar urak, ... az uralkodó osztály és a milliányi rabszolga, a munkástömeg... A régi állam alapján úr és jobbágy közt közösség nem keletkezhetett többé...”²² Hagyományos kiegyezés-pártisága megma-

21 Acsády Ignác: *A magyar birodalom története*. Bp., 1903–1904. 2. köt. 74. p.

22 Uo. 89. p.

rad, ami nemcsak a kiegyezés dicsőítésében, hanem változatlanul a Habsburg-ellenes felkeléseket lezáró békék pozitív értékelésében nyilvánul meg. Acsády hangsúlyozza azt a történetírásunkban egészen az 1960-as évekig uralkodó nézetet, miszerint a Habsburgok Magyarországot gazdaságilag gyarmatosították. Mária Terézia és II. József valamivel kedvezőbb jellemzést kap, de felvilágosult intézkedéseikben Acsády elsősorban a birodalomba történő beolvastást és germanizálást látja. Bevezetőjében célul tűzi ki a dolgozó nép történetének bemutatását, de ennek a megvalósulása elmarad. Művének nacionalizmusa és hagyományos függetlenségi, ha úgy tetszik kuruc szemlélete — még azzal együtt is, hogy a kiegyezést igenelte — a közönség egy részében kedvező fogadtatásra lelt. Ugyanakkor erős antiklerikalizmusa a katolikus egyház éles támadását váltotta ki, amely nem elválaszthatatlan zsidó származásától, az éppen ez idő tájt felerősödő antiszemita hangulat közepett. Ennek a támadásnak szimbóluma Dudek János katolikus teológus külön könyvben megírt bírálata.²³ Acsády és Dudek szimbolizálja a felekezeti elkülönülést, a protestáns—katolikus vagy kuruc—labanc szembenállást a történelem megítélését illetően. Acsádyt Dudek azzal vádolja, hogy szándékosan ferdíti el a katolikus egyház szerepét a magyar történelemben. Szemben Acsádyval az ő történetében a Habsburgok pozitív szereplők, Ferdinánd és Szapolyai párharcában az előbbi oldalára áll: „*Tudom, hogy ez az állítás nem felel meg történetünkben meghonosodott ... felfogásnak, mely Jánost mint nemzeti királyt dicsőíti, minden tettét menteni iparkodik s Ferdinándra hárítja a török hódoltságért a felelősséget. De én ... ellenkezőleg látom a tényállást s erősen gyanítom, hogy Zápolyayból Ferdinánd rovására a csakhamar elhatalmasodott hitújítók csináltak nemzeti hőst ..., mivel a Zápolyay által felidézett zavar a protestantizmus malmára hajtotta a vizet.*”²⁴ ... Acsádynak is a kuruc vagy a protestáns maga a legtökéletesebb lény, akihez makula sem fér, a kiráypárti vagy katolikus ellenben maga a megtestesült gonosz...”²⁵ Dudek Szapolyait hibáztatja azért, hogy nem született meg az összefogás a török kiűzésére, és szerinte a protestantizmus terjedése csak tetézte a bajokat. Acsády szemlélete mögött zsidó származását látja. Szerinte Acsády szándéka nem más, mint a történelmi események megítélése abból a szempontból, hogy az miként hatott a zsidóságra. Véleményét nem rejti véka alá, egyértelműen fogalmaz: „*Acsádyból ismét a haragvó zsidó beszél a történetíró helyett.*”²⁶ ... Aki nem hiszi,

23 Dudek János: Kritikai tanulmányok Acsády Ignácnak A magyar birodalom története című művéről. Nyitra, 1904.

24 Uo. 157. p.

25 Uo. 292. p.

26 Uo. 74. p.

hogy Acsády inkább izraelita, mint történetíró, az olvassa el csak ezeket a lapokat.²⁷ ... A másik fajbeli történetíró Marczali Henrik tárgyilagosabb Acsádynál.²⁸ ... Nézzen csak be Acsády Trencsénen kezdve a felsőbb megyékbe és mondja meg, nem ér-e fel 100 zsidó tízezer kereszténnyel? Úgy van a dolog, hogy azokból a kevés is sok.²⁹

Dudek véleményével nyilván nem volt egyedül, más zsidó származású történetész is kénytelen volt tapasztalni az antiszemitizmus felerősödését, amit a következő idézet is jól szemlélet: „Gyulai Pált jubileuma alkalmából zsidó üdvözlő, zsidók tartják az ünnepi beszédet az egyetemi ifjúság nevében Deák, Kossuth sírjánál, március 15-én, október 6-án, véderői tüntetéseken.... Csemegi Károly és Fayer László teremtik meg a magyar büntetőjogot, Marczali Henrik, Acsády Ignác, Angyal Dávid, Ballagi Aladár a nemzet történetírói, Kármán Mór vezeti be a nemzeti szellemet a magyar közoktatásba. Alexander Bernát uralkodik a filozófiában...”³⁰ Az idézett sorok a zsidók vélt térfoglalására utalnak.

Valószínűleg Acsádyt, aki az asszimiláció híve volt és a magyarság kultúrfőlényét hirdette a nemzetiségekkel szemben, megviselték ezek a — nem csak személyét érő — támadások. Utolsó művét *A magyar jobbágyság története*-t — amely a legismertebb munkája, és amelyet ő maga is főművének tartott — már nagybeteg, a halál árnyékában írta. Orvosai a pihenést javasolták neki, de ő gőzerővel dolgozott, hogy műve ne maradjon befejezetlen. A maga nemében mind a mai napig egyedülálló, megkerülhetetlen munka, ezen kívül csak Szabó István parasztságról írott műve lépett fel azzal az ígérennyel, hogy a jobbágyság történetének egészét feldolgozza.³¹ E műve egyben Acsády pályájának megkoronázását is jelenti. Korábbi munkáiban is mély empátiával szemlélte a parasztság sorsát, amely azonban e reprezentatív összefoglalójában teljesedik ki igazán. Erős antifeudális szemlélet hatja át a mű egészét, amivel az 1945 utáni történetírás elismerését is kivívta. Itt is megjelenik a forradalmak, felkelések elítélése. Mária Terézia úrbérrendezését is abból a szempontból tartja fontosnak, hogy általa az 1514-es jobbágyfelkeléshez hasonló nem tört ki. Acsády széles körű levéltári kutatásokat végzett, de ezeket nem aknáztatta ki, elsősorban jogi szövegeket, törvényeket vizsgált. Nem valósította meg azt az

27 Uo. 40. p.

28 Uo. 42. p.

29 Uo. 41. p.

30 *Farkas Gyula*: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1918. Bp., 1938. 51. p. Idézi: *Gyurgyák János*: A zsidókérdés Magyarországon. Bp., 2001. 399. p.

31 *Szabó István*: A magyar parasztság története. Bp., 1940.

éppen általa kitűzött célt, hogy a jobbgység életét mély vizsgálat alá vegye. Uralkodók kronologikus sorrendjében veszi végig a parasztság történetét, vágyis nem szakít a hagyományos politikatörténeti szemlélettel. Elemzi a parasztság viszonyát az uralkodó osztályhoz, de a parasztság első életét, rétegződését nem kutatja.

Hibáival együtt is, különösen saját korában, egyedülálló műről van szó. *A jobbgység története* is — hasonlóan *A magyar birodalom történetéhez* — kiváltotta mind a kortársak, mind a két világháború közötti történetírás bírálatát. Az éles kritikák is leginkább azt bizonyítják, hogy Acsády munkássága életében és halála után sem hagyható figyelmen kívül. Elgondolkodtató, hogy művei közül azok álltak ki leginkább az idő próbáját, amelyek a legtöbb kritikát váltották ki, ami azt is bizonyítja, hogy Acsády kérdésfelvetései — ha nem is járta következetesen végig az általa kijelölt utat — helyesek voltak. Ha minden problémát megoldott volna mi maradna nekünk? Egyike legtermékenyebb történészeinknek. Autodidakta történész volt, de történész. Többet tudott arról, hogy mi a történettudomány feladata, mint sokszor az iskolázott, őt bíráló ifjabb nemzedék. És ez még akkor is igaz, ha művei mára már túlhaladottnak, elavultnak tűnnek. Érdemes róluk a port letörölni.

Tartalom

Tíz éves a Fons 327

Tanulmányok

Molnár Péter:

A korona bukása

Magyarország fogalmi pénzei 1920–1927 329

Seres Attila:

Szovjet kolónia egy „fasiszta” országban

Pártmunka, karrier és hétköznapok a budapesti szovjet követségen

1934–1941 359

Közlemények

Tóth Árpád:

Kormányhűség? Oligarchia? Szakszerűség?

Városi tisztviselők Pesten a reformkortól 1849-ig 431

Történelem segédtudományai — Historiográfia

Horváth Zita:

Vázlat Acsády Ignác történetírásáról. 445

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggként a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókéét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

**Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.*

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.